

A MAGYAR
HADI INTÉZMÉNY

TÖRTÉNETI ÉS KÖZJOGI MEGVILÁGÍTÁSBAN.

*

IRTA

SZEDERKÉNYI NÁNDOR.

(SZERZŐ TULAJDONA).

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT BIZOMÁNYA.

1896.

ELŐSZÓ.

Magyar hadi intézményünk ősi szervezetét, további fejlődését, alakulásait, a honalapítástól, az 1848-iki törvények alkotásáig, úgy amint azt alkotmányunk keretébe beillesztve, közjogunkban megírva, történelmünkben elbeszélve találtam, kívántam rövid vázlatokban, jelen munkámban előadni.

Ősi hadrendszerünknek, a magyar genius e bámulatos alkotásának, volt érdeme a honfoglalás könnyű diadala, s a letelepedés páratlan sikere, mely a magyar nemzetet új hazájában, daczára a sors szörnyű csapásainak, immár egy ezred éven át tartotta fenn.

A letelepedés után, az európai népcsaládba való olvadás természetes következménye volt, hogy az ősi hadrendszer szoros katonai szervezetének támadó éle, lassan-lassan önvédelmi irányba idomult át, s az mint nemesi jog s kiváltság hárult később a nemzetségek utódaira, az arany bullában körülírt feltételek s kötelezettséggel.

Az ősi hadszervezet szorosabb katonai rendszerét, a tatárdulás zavarta fel végleg.

Az Anjouk ezután, a helyzetet készen találták, az Európában akkor uralkodó hűbéres csapatrendszer beillesztésére a magyar hadszervezetbe, mely zsoldos

katonaságával, utját egyengeté az állandó gyalog hadrendszerhez, mely a puskaapor feltalálásával, a lovaságra helyezett hadi intézményt végleg megváltoztatta. Ezzel egyidejűleg képződött a későbbi magyar sorkatonaságnak alapja: a telek-katonaság, melylyel a nemesség katonai kiváltságán, az első rés üttetett.

Ezen időszakra esik a törökök megjelenése is Európába, kik Bizancz elfoglalása után, a Balkán völgyén át folyton előre haladva, a magyar birodalom határát fenyegették előzönléssel.

A magyar nemzeti hadszervezet fényes korszakát a Hunyadiak fejezték be. Attól kezdve, főleg a török invázió elleni hadszervezkedés nehézségei, mindig inkább bonyolódtak az erőteljesség nélküli vezetés bajai-
val. Ily viszonyok között az invázióval fenyegető török had tulereje leküzdhetlenné, s ennek következménye a mohácsi katasztrófa, nagy szerencsétlenséggé vált.

A mohácsi katasztrófa után beállott uralkodói viszony folytán, idegen elem tolult a magyar hadi intézmény vezetésébe, mely magába rejté az ország független alkotmányos rendszerének veszélyét is.

Az állandó török invázió folytán megbénult nemzeti haderő kétségbeesett küzdelme, a török s az idegen elem ellen, párhuzamosan haladt 150 évig.

Ezen óriási küzdelemnek egy diadala mégis volt, s ez az: hogy határainkon túl a török tovább hatolni nem volt képes, s Bécs alól mindig véres fővel kellett visszavonulni. Ezzel hazánk, mint Európa védbástyája a török ellen, betölté feladatát.

A török invázió végre megszűnt. De hadrendszerünk vezetésébe betolult idegen elem itt maradt, s

gátolta annak a kor s a nemzet alkotmánya szellemében való fejlődését, képződését. A nemzet állandóan elítélte ezt, tiltakozott ellene, s alkotmánya keretébe soha nem fogadta be.

Egy áldátlan, másfélszázados küzdelem folyt le ebben is, míg végre az 1848-iki korszakos törvényekben a független felelős kormányrendszer megalkotásával, az alkotmány, s ennek keretében a nemzeti hadrendszer függetlenségének biztosítékai is lerakattak.

Hadi intézményünk ezen ezredéves alakulásának halvány rajzát nyújtom munkámban, közjogi s történeti megvilágításban.

Tárgyam sem kimerítve, sem egész terjedelmében előadva nincs. Halvány rajz ez csak, hiszen kötetek sem merítenék ki a hadrendszer változatos képződése, s e körül fejlett alkotmány-kérdéseknek eseményekben dus körvonalait. Méltó volna e tárgy nagyszabásu, korszakos publikálásra, s feldolgozásra. Sokkal járulna ez nemcsak közjogunk, de hazánk történelmének tisztázásához is. Ez irányban munkám a szerény uttörő szerepében jelenik meg.

Jelen munkámat négy részre osztottam, s a részeket fejezetekre, a korszakos alakulások szerint.

Az első rész az ősi hadrendszer korát tárgyalja a tatárjárásig, illetve az Anjou-házbeli királyokig, 889-től 1300-ig.

A második rész, a tatárdulás folytán meglazult ősi hadrendszer keretébe illesztett hűbéres csapatrendszer változataival foglalkozik, az Anjouk uralkodásától a mohácsi vészig, 1300-tól 1526-ig.

A harmadik rész a mohácsi vész után következett

VI

önvédelmi hadrendszer változatait, s küzdelmeit tárja elő 1715-ig, az álló seregről szóló törvény megalkotásáig, 1526-tól 1715-ig.

A negyedik rész 1715-től 1848-ig az álló sereg kérdésének, a magyar hadi intézmény keretében kifejtett vitás mozzanatait, s alakulásai sorozatát foglalja magában.

Az 1848-ki nagy alkotás megalapította intézményeink kereteit, s ebben nemzeti hadrendszerünknek is összes feltételeit. Fejtegetéseimmal tovább menni nem kívántam.

Kelt Budapesten, 1896. jun. 1-én.

Szederkényi Nándor.

TARTALOM-JEGYZÉK.

ELSŐ RÉSZ.

	Lap.
Az ősi hadrendszer kora, a tatárdulásig, illetve az Anjou-házbeli királyokig. I—X. fejezet. 889. évtől 1300. évig	1—35

MÁSODIK RÉSZ.

A tatárdulás folytán meglazult ősi hadi intézmény keretében, a banderiális és zsoldos csapatrendszer fejlődésének, s a telek-katonaság képződésének kora. Átmeneti kor a gyalog hadrendszerhez. Az Anjouk uralkodásától a mohácsi vészig. XI—XVII. fejezet. 1300. évtől 1526. évig	36—67
---	-------

HARMADIK RÉSZ.

Az önvédelmi hadrendszer változatai a mohácsi vész után, a török hódoltság idejében, az álló seregről szóló 1715. évi VIII. t.-czikk megalkotásáig. XVIII—XXV. fejezet. 1526. évtől 1715. évig	68—119
---	--------

NEGYEDIK RÉSZ.

Az álló seregről szóló törvény megalkotása után, a magyar hadi intézmény közjogi küzdelmének kora s befejezése az 1848-iki alkotásokban. XXVI—XXXI. fejezet. 1715. évtől 1848. évig	120—188
---	---------

ELSŐ RÉSZ.

Az ősi hadrendszer kora, a tatárdulásig, illetve az Anjou-házbeli királyokig. 889—1300.

I. FEJEZET.

A magyar hadak megjelenése a Kárpát alatti földön s hatása Európa népeire. 889. év.

Nemcsak szóbeli hagyományok, egykoru feljegyzések is igazolják, hogy a magyar nemzet a haza földjének megszállását s a végleges megtelepedést, Szabó Károly történet-szünk szavaival élve: »hadi képzettségének igen is tulnyomó súlyával, nemzeti kormánysservezetének igen is józanul átgondolt megállapításával hajtotta végre«.

Nem is történetelt ez másképen. Az eseményekből következik, hogy a nemzetnek, mely oly sikerrel dicsekedhetett a honfoglalás terén, az erő kifejtésében birnia kellett a korának megfelelő, sőt tulszárnyaló energiával.

Azok a sikerek, melyek a magyarok bejövételét néhány év alatt követték,¹⁾ nem egy czéltalan kalandozás, vagy portyázás sikerei voltak. Eljárásukban a jól átgondolt működés rendszere nyilatkozik meg.

A magyar nemzet ősei, a törzsek illetőleg nemzet-ségek csoportrendszerében nomád életet folytattak ugyan

¹⁾ Az ősök bevonulását a vereczkei szoroson át a Kárpát alatti földre 889-ik évre jelölte meg a történetírás, s a honfoglalás befejezését 896-ra állapította meg, tehát 7 év alatt történt meg, melynek emlékét most ünnepeljük.

de bírták az egységes erő kifejtésének titkát, az ő saját-szerű s egymást kiegészítő nemzeti s hadi szervezetök összhangjában, mely az akkori idők népei erő kifejtésének módszerét, hadi intézményét, messze tulszárnyalá.

Elég e tekintetben az Árpáddal egykoru bizanczi császár, böles Leó feljegyzéseire utalni, a magyarok hadi s nemzeti szervezetéről még a honfoglalás előtti időből, melyeket a nagy birodalom élén álló szerző, korának megfigyelendő s részben követendő példaképen sorol fel.

Lássunk belőle néhány idézetet.¹⁾

»Népes és szabad azon nemzet, minden kényelem és élvezet felett arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje ... karddal, vérttel, ijjal és lándzsával fegyverkeznek.

»De nemcsak magok vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is, eleiken vassal vagy nemezzel vannak borítva. Sanczokba nem szállanak, hanem a csata napjáig *nemzet-ségek és törzsek szerint* vannak széledve. A hadak rendezését éjjel szokták megkezdeni. Őrseiket távolban, de egymással közel állítják ki, hogy könnyen meg ne lepettessenek. Csatában nem rendelkeznek mint a rómaiak három osztályban, hanem különböző csapatokban ezredenként állanak össze, egymástól oly kis távolra, hogy az egész hadrend egynek látszik ... Hadrendjük tagjainak mélységét, a sorok számát határozatlanul intézik, mert jobban ügyelnek a hadsor tömörségére, mint mélységére, s az arcot egyenlően és sűrűn állítják ... Legjobban szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbe ejtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat, visszafordulásokat és a szétszórt csatározást. Ha ellenségeiket megszalasztják, üldözik, míg csak széjjel nem verik. Ha erősségbe menekültek, igyekeznek lovak és emberekben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban tartják s így kényszerítik a megadásra.« Itt azután előadja, mily taktikát kell követni velök szembe, »kik lovasok lévén, lovaikról le nem

¹⁾ Szabó Károly fordítását használok, Magyar vezérek kora művéből.

szállhatván, mert gyalog megállani nem bírának, mint a kik lóháton növekedtek fel.« stb.

Így ir böles Leó, s ajánlja az ennek folytán nélkülözhetlen harcászati módszer átalakítását.

Ugy böles Leó mint a többi egykoruak megemlékezéseiből, de az akkori események folyamából is megállapítható tehát az, hogy a magyarok már bejövetelek előtt a hadi s nemzeti intézmény oly autochton szervezetével birtak, hogy bevonulva Európa földjére, annak erejével nemcsak hazát alapítani s biztosítani voltak képesek, hanem Európa akkori népei hadi szervezetének gyökeres átalakítására is befolyást gyakoroltak.

Ennek bővebb megvilágítására legalább nagy vonásokban még érinteni kell Európa akkori népeinek hadi rendszerét s a beállott alakulásokat, melyekről Európa hadi írói az események ismertetésével csaknem egyformán emlékeznek meg.

A VII—IX. századokban is még mindig a régi római legionariusok gyalog hadi rendszere volt uralkodó Európában,¹⁾ habár a népvándorlás nagy mérközéseinél, az Európát

¹⁾ A rómaiak hadi intézménye a gyalogságon nyugodott, mely legiókra volt felosztva. A legiók száma, s egy-egy legio legénységének mennyisége időnként változott. Julius Caesár idejében 32 legio, egy-egy legióban 2—4000 fő volt. Minden római polgár hadköteles volt 17 éves kortól 60 évkorig. Később ez is változott. A hadkiegészítés előbb törzsek, később vagyon szerint, majd időközben a vagyon-talanok és szegények sorából szabad felfogadás útján is történt. A katonai szolgálat kiváló érdemül tudatott be, s főleg kezdetben magasabb állami hivatalra csak az volt képes, a ki a gyalog seregben legalább 10, a lovasságnál legalább 5 hadjáratban vett részt. A római katonák pénzben és élelmi szerekben kapták zsoldjukat. Védő s támadó fegyverzetük volt a kard, a dárda, a dobásra is alkalmas, hegyes vasvégű törszerű pika, parittyá, nyíl vagy megfelelő kődarabok sujtására szolgáló íjjak, hosszú lándzsa a lovasok részére, kard és tör. Védelmi eszközül a mell és hátán vagy a nyak körül páncél, a balkézben paizs alkalmaztatott. A római birodalom Theodosius császár alatt oszlott kétfelé örökre 395-ben. A keleti rész Konstantinápoly fővárosával a XIV-ik századig állott fen, a nyugati rész csakhamar alkatrészeire bomlott, főleg a népvándorlás szétmor-

előzőnlő lovasság tulszárnyaló erejével szemben igen alárendeltté vált már az, úgy hogy a góthok nagy invasiója után 378-ban, a kelet-rómaiak a lovasság fejlesztésére már is kiváló tekintettel voltak. Ez időtől szerveztetett azután a lovasság, főleg germán zsoldosokból toborozva; s csak később alkalmaztattak örmények, maczedonok, trákok, élükön főleg görög előkelő vezérlő tisztekkel. A bizanci birodalom hadi szervezetének reformját végre böcs Leó a nyolczadik század végén († 912) hajtotta végre, a magyarok felvonulása idejében Európa területére. A nyugati római birodalom örökébe lépő frankok a lovasság behozatalánál a bizanci rendszert követték, még a lovassági fegyvernem alkalmazásánál is. A lovasságot már nagy Károly idejében is (771—800) használták ugyan; de nagyban való fejlesztésére, a magyarokkal folyt későbbi harcok vezették a nagy frank birodalom örököseit, főleg a római szent birodalom népeit, miután a 889-ik évben Európa földjére nyomult magyarok lovassági hadi intézménye, ellenállhatlan erővel tört előre Európa területén, úgy hogy ezt csak hasonló alapon szervezett erővel lehetett ellensúlyozni. A lovasságon nyugvó hadi rendszer teljes kifejtése Európában a X. században a magyarokkal folyt hosszú harcok következménye volt tehát, s csak a XIV-ik század folyamán következett be a gyalogság előnyére a hadrendszer átalakulása, az álló hadsereg fokozatos fejlesztése érdekében.¹⁾

zsoló ereje folytán. Kezdetben a góthok és frankok osztozkodtak a területen. A góthok területét darabokra tördelték a szászok, longobardok, gepidák, hunok, bulgárok, stb. A frankok birodalma 486-tól a merovingek és karolingek alatt 814-ig állott fen, mikor ez is széjjel mállott, s keleti feléből Róma birtokával képződött a római-német császárság, mely a római szent birodalom czim alatt 1805-ig állott fen, s a magyarok bejövetele idejében a Henrikek, és Ottók alatt vívta a majd egy századig tartó harcát a magyarokkal. A többi részeken, a jelenlegi Franciaország és Anglia és a messze éjszakon az orosz nép államalakjai domborodtak ki.

¹⁾ Lásd erről bővebben Köhler »die Entwicklung des Kriegswesens und der Krigsführung« III. k. 8—50. l. Köhler hivatkozott művében, a frank lovasság fegyverzetére írja, hogy kétfélék voltak,

Nagyon természetesnek kell tartanunk, hogy, ha magának az európai hadi rendszernek átalakítására is ily befolyást gyakorlott a magyarok felvonulása a Kárpát alatti földre, a négy folyam területén akkor élő különféle néptörzsek előtt megjelenésök ellenállhatlan volt; s csak is így magyarázható még az a siker, hogy rövid 7 év alatt a Kárpát alatti föld Árpád s az ő vezérletét követő magyar hadak és nemzetségek birtokává vált.

II. FEJEZET.

Az ősi magyar hadi intézmény belszervezete. A honfoglalás sikere. 896. év.

A bizanczi birodalom nagy császára, bölcs Leótól is bámult magyar hadaknak mondhatni könnyű diadala volt a honfoglalás. Ezek erejét a honfoglalás után mintegy fél-századig egész Európa az olasz, német, frank földön rettegé, s azzal szemben, a saját hadi rendszerével jóformán tehetetlen volt.

Miként fejlett ez Ázsia földén, miként képződött a rendszer, erre adataink nincsenek. Csak az bizonyos, hogy a magyarok Európába nyomulásuk idejében, teljesen begya-

a könnyű lovasoknál az íjjak, a nehéz lovasoknál a lándzsák vitték a főszerepet. Az elsőknél sodronyszövetes pánczél, aczélos sisak, az utóbbiaknál azonfelül még egy mell-vas thorax (kürass) s a nyak körül sodronyszövetes gallér volt alkalmazva. A könnyű lovasok fegyverzete volt az íj, széles hosszú kard, vagy hosszú kés; a nehéz lovasoké (kaballarios) lándzsa, kard, vagy kés ritkábban. A gyalog fegyveresek is íjjászokra és nehéz fegyveresekre oszlottak. Az előbbieket kiválóan íjjakkal az utóbbiak kétélű hegyes végű bárdokkal s késekkel voltak fegyverezve. Nagy Károly idejében az íjjász lovasok már egyik alkotó elemét képezték a hadi intézménynek. Megjegyzendő, hogy Nagy Károly idejében a latin »miles«, katona, elnevezés általában különbség nélkül a harczosra alkalmaztatott. A X-ik század végén nyert a miles szó kiválóbb jelentőséget, midőn a hadi rendszernél a hűbériség fejlett ki, mert akkor már a miles a vasallusokra, a XII-ik században a lovagokra, Ritterekre alkalmaztatott. A magyar hadak Európa földjére való vonulásuk idejében, bölcs Leó szerint, szintén használták a vértet, s fegyverzetük a kard, íj és lándzsa volt.

korlott s rendszerezett hadi s nemzeti szervezettel bírtak, mely tulszárnyalta Európa egykoru népeinek hadi intézményét.¹⁾

A magyar hadi intézmény ősi szervezetét bölc s Leó fentebb közlött leírása nyomán ismertettük.

Az egymást kiegészítő nemzeti s hadi szervezet belső részleteit, egykoru feljegyzések, krónikák, hagyományok, későbbi elbeszélések s az eseményekből a következőkben állapíthatjuk meg. Az ő s honfoglalók hét nemzetséget, hadat vagy törzset számláltak. Egy-egy nemzetség kebelében mintegy 20—30 ezer fegyverképes férfitag volt. A nemzetségek vagy hadak mindegyike saját hadnagyaik, törzsfőnökeik igazgatása alatt, önálló autonóm életet folytatott, úgy azonban, hogy időnként közös gyűlésen határoztak közös érdekeik felett.

A hét nemzetség, a vérszerződésnek nevezett egyezség alapján, általok szabadon választott közös főnek, vezérnek hódolt, kinek nemzetsége azután rendesen elől is járt a hadban.²⁾

¹⁾ Így olvassuk ezt csaknem szóról-szóra I. v. H. Anleitung zum Studium der Kriegsgeschichte I. k. 399—416. lapjain.

²⁾ Az etelközi vérszerződés pontjait Szabó Károly fordítása után (Magyar vezérek kora 40-ik l.) itt közöljük :

1. Hogy míg Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véréből fog vezért választani. 2-szor. Hogy a mit közérővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön. 3-szor. Hogy azok az előkelő személyek, a kik Árpádot szabad akaratjokból urokká választották, soha se magok, se maradékaik a vezér tanácsából és az országolás tisztéből ki ne rekesztessenek. 4-szer. Hogy ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen, és viszáldokást támasztana a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére akként omoljék, miként ők eskü közben véroket ontották. 5-ször. Hogy, ha valaki Árpád és maradékai vagy a nemzetségfőnökök közül az eskü pontjait meg akarnák szegni, átok alatt legyen mindörökké. 6-szor. Hogy a ki a nemzeti gyűlésekre, vagy a hírnökök hadba szállítására a táborban meg nem jelenik, és elmaradásának okát nem adhatja. ketté hasíttassék, vagy szolgaságra taszítottassék.

Verbőczy Part. I. Tit. 3. azt írja : hogy midőn az ősök Seythiából kijöttek mindenestől, egy választott fővezérrel s kapitányokkal élőkön, közös egyetértéssel határozták, hogy midőn mindnyájukat érdeklő

Az új hon foglalására megindult hét nemzetség tehát, melynek minden férfi tagja felfegyverzett lovas volt, Árpád vezérrel élén, legszorosabb katonai szervezetet. tünteti fel, melynél ha tekintetbe vesszük a már ismertetett saját harci taktikájukat, hitelt adhatunk ama hagyományok- és feltevéseknek is, hogy az ősök a harci taktika kellékeinek nélkülözhetlen feltételeivel is bírtak, a gyakorlat és fegyelem módszereivel rendelkeztek, mert csak így felelhettek meg ama rendszeres harci műveletnek, melynek sikere az egységes erő összehangzatos s gyakorlott közreműködésétől függött.

Ezen s egyéb az események folyama által is igazolt okoknál fogva, legjobb íróink nyomán is, kétségen felül helyezhetjük az ősök nemzetségi illetőleg hadi intézményének azon rendszerét, hogy az egyes nemzetségek mind megannyi külön hadtestek állottak fenn saját hadnagyaik, nemzetségfőnökeik alatt. A nemzetségek egyes ágazatai azután ismét külön csoportokba, századokba s ezek tizedekbe voltak osztva mint ezt találjuk még a letelepedés után is, a később ismertetendő várispánságok idejében.¹⁾

ügyek kívánják, vagy a sereg általános mozgósításának szüksége áll elő, akkor véres kard hordassék körül s hirdettessék ki: isten szava s a közönség parancsa szerint mindenki fegyveresen, vagy a hogy lehet, jelenjen meg a kitűzött helyen, a közönség tanácsát s parancsát megállapítani s meghallgatni. A ki ennek nem tett eleget, s kellőképpen nem igazolta elmaradását, belseje késsel hasítottatott fel, vagy örökös szolgaságba vettetett.

¹⁾ Szabó Károly már idézett műve 21. lapján olvassuk, hogy ősidőkben a nemzetség s had elnevezés felváltva ugyanegy jelentőségben használtatott. Idézi Jászayt, a ki még 1848-ban is hallotta egy szabolcsmegyei pásztortól a »Kállay-had, Desewffy-had« kifejezést a nemzetség helyett. Azzal kell ezt kiegészítenem, hogy a nemzetség vagy had nevezés a vármegyékben csaknem általános volt, nemcsak a régi, de még újabb időkben is, nemcsak a pásztorok, de általában a lakosság minden rétegében; sőt még ma is használatban van ez sok községben, hol a régi nemes családok tömegesen élnek. Ha valaki erről személyesen kíván meggyőződni, utasítom Hevesvár-megye Bessenyő, Lelesz, Kaal, Verpeléth stb. nemes községekbe, hol ma is hallani fogja a Kovács had, Szabó had, Ivádi had stb. kifejezést azon néven élő nemzetségekre. Kétséggkívül igazolja ez azt, hogy

E szerint tehát a magyar hét nemzetség, mint 7 külön hadosztály, egy fővezérnek egységes vezetése alatt, mint egy nagy hadsereg vonult alá a Kárpátokon családjaik, szolgálk, barmaik s egyéb ingóságaik kíséretében, utközben megszorodva a hozzájuk csatlakozott kunok vagy besenyők nemzetségi hadosztályaival. Így szállották meg ez országot. elfoglalták s a vérszerződés szerint felosztották a nemzetségek illetőleg hadosztályok s azok ágazatait képező századok szabad és vitéz tagjai között, kik jogban s hadi kötelezettségben egyenlők, megvetették alapját a magyar nemzetségek vagy hadak birodalmának, Magyarországnak, mely hadi s katonai fölényét Európa akkori népei felett, majd egy századig tartó rettegtetéssel tette emlékezetessé a X-ik század történetében.

Ha a honfoglalás egyes részleteit vizsgáljuk, még világosabban tűnik fel a nemzetségek szoros s egységes katonai szervezete.

A nemzetségek vagy hadak, főnökeikkel élükön, a fővezérré emelt Árpádnak hódolva, parancsait követve teljesítik különféle irányban hadi kiküldetésüket, mindmegannyi hadosztályok, — mint ezt a névtelen elősorolja. Megszállják a kijelölt területeket, megvívják az utjokban eső várakat, vitézül, nyílt csatákban legyőzik az ellenálló népet, őrségeket szerveznek az egyes pontokon, s ekképen kombinált hadművelettel megszállják a területeket; a kijelölt helyeken ismét összpontosulnak, a hadi eredményről értesítik a fővezért, ki Munkácsból Ungvár, majd Miskolcz felé vonulva a szihalmi dombokon, azután a tetétleni halmon, az Alpár mezején üté fel főhadi szállását, akár csak egy modern hadjárat fővezérlete, hogy ekképen intézze a további hadmű-

az ősi nemzetségek csakugyan mint külön hadak, hadosztályok szerepeltek az ősi foglalók nagy katonai s hadi szervezetében, kiknek vezérei a hadnagyok, s altisztjei a tizedesek czimei a községek s falvak alakítása után is a legujabb időkhig fenmaradtak, s használatban is voltak. Még ma is fennáll sok községben a tizedek élén a tizedes: a falu hadnagya, vagy nemesek hadnagya elnevezés pedig a legujabbi időkhig volt használatban.

veletet, tanácskozzék a nemzetségek vagy hadosztályok főnökeivel, vezéreivel, megállapodjanak az elfoglalt területek felosztására nézve, intézkedjenek a birtok s közbiztonság egyéb ügyei s a további teendők felett, mint ez a pusztaszeri nemzetségi gyűlésen történt.

A honfoglalás végrehajtott hadi művelete; a máig is stratégiai fontosságú pontokon ejtett felvonulások, a megtörtént ütközetek szerencsés kimenetele, a nyert diadalok: a honfoglaló had egész vonalán fentartott egyetértés, összhangzó működés, a fegyelem s erkölcsi öntudat szokatlan mérvére vall. Mindez azt igazolja, hogy a honfoglaló nemzetségek, hadak fejei, a nemzetségi ágak férfitagjai a saját autochton hadi szervezet gyakorlott vitézei voltak.

Ezen rendkívüli hadi s katonai szervezet meg is hozta a maga jutalmát, az új földnek rövid 7 év alatt elfoglalásával. A foglalás sikere kétségtől az egyes nemzetségek, hadak összhangzó működésének eredménye, melyben a belső villongásnak, pártoskodásnak, békétlenségnek, még csak árnyéka sem mutatkozott, ami aztán a letelepedés, a nyugodt szilárd birtoklásnak alapját vetette meg.

Árpád fővezért illeti meg kiválóan az érdem, hogy az egyes nemzetségek, hadak vitézei önkénytes hozzájárulással kezébe letett legfőbb hatalmat, nemcsak ügyes hadvezéri, hanem igazi államférfiúi bölcsességgel s körültekintéssel vezette. De épen e nagyon is összpontosított katonai s hadi szervezet következménye volt aztán az, hogy a nemzetségek s hadak fegyverzett vitézei, a rengeteg földet egymás között felosztván, annak művelése, barmaik legeltetése, s egyáltalában napi szükségleteik kielégítésére ügyet sem kellett vetniük; mert a bentlált, részben meghódolt, részben meghódított nép, a folyton szemök előtt álló fegyveres erőnek nyugodtan állott szolgálatára, élelmi szereik és szükségleteik előállításában.

Ezen rendkívüli kényelmes állapot, mely a helyzetből folyt, annyi ezer és ezer fegyverzett harczost sokáig nyugalomban élni alig hagyhatott. A központosított katonai

erőnek következménye volt mindig a hódítási vágy, a katonai kaland s vitézi tettekben való gyönyörködés.

Az ősöknek, a honfoglalás óriási sikere után, vagy rögtön át kellett volna térni a békés földművelésre, vagy felfegyverzett katonai becsérzetét fentartva, annak kellett történni, a mi be is következett: hogy tudniillik megindultak, hódító vitézi kirohanásokat intéztek jobbra-balra, német, olasz, francia, görög földön, szóval egész Európa földterületén. Volt-e s milyen magasabb cél a hadi portyázásokkal s katonai excursiókkal Árpád, Zsolt és Taksony fővezérek s a nemzetségek egyetemes gyűlése előtt összekötve? Vagy csak a saját bőrében nem férő vitézi kedvtelésnek és zsákmányváagnak tulajdonítsuk, a fegyverforgatásban az akkori viszonyokhoz képest mesterileg képzett ősök kalandozásait? Valjon nem-e az elfoglalt terület biztosítása, vagy épen a központositott erő további foglalási ösztöne s ellenállhatlan ingere űzte őket Európa messze országaiba, megismertetni katonai vitézségüket, fegyverök erejét s túlnyomóságát? Igen nehéz e kérdésekre positiv választ adni.

Kérdésen kívül az erő és a hadi fölény érzete volt döntő a merész vállalkozások megkezdésére és folytatására, mellyel szemben, mint Szabó Károly mondja, ekkor egy európai nép hadserege sem állhatott meg, úgy annyira, hogy a mint ezt a legelső európai hadi írók is állítják, a magyarok hadjáratainak következménye lett a IX. és X-ik században a védelem érdekében fejlődésnek indult európai hűbéri rendszer, mely azután a fegyvernemek tökéletesedésének lett előmozdítója.¹⁾

III. FEJEZET.

A magyar hadak kirohanásai olasz, német, frank földön a X-ik században.

A nagy katonai fölényvel és sikerrel befejezett honfoglalás után Árpád és Taksony vezérek korából mint tör-

¹⁾ Lásd Köhler »Die Entwicklung des Kriegswesens etc.« III. k. 23. l.

téneti tény állapítható meg az, hogy a magyarok, a honfoglalás után sem pihentették hadi erejüket, hanem nagyszabású hadi kirohanásokat tettek úgy a németek, mint az olaszok s frankok által lakott területekre, s kelet felé a bizanczi birodalom vidékére.

Ezen hadi műveletekről, a X-ik század első felében, a külföldi annalesek, krónikák és feljegyzések nyújtanak bő tájékoztatást. Ezekből kitűnik, hogy kezdetben csak zsákmányszerzésre szorítkoztak a hadi műveletek, később azonban már bizonyos hűbéri viszonyt szőttek a magyar fegyverektől rettegő s részben meghódított népekkel, adófizetőikké tették, úgy hogy a magyar fegyverek erejét a X-ik század közepéig német, olasz, frank, spanyol földön s a keleten, tehát egész Európában, mint ellenállhatlant ismerték és rettegtek Európa népei.

A X-ik század második felében azonban a magyarok harczászati modorát kitanult európai népek, ahhoz képest szintén tökéletesítették s fejlesztették a magokét; s fél századig tartó, lehet mondani állandó hadi iskolában, a védelem eszközeit oly annyira fejlesztették, hogy már több ízben sikerrel utasíthatták vissza az eddig diadalmas magyar fegyvereket. Talán a magyarok egyes nemzetségeinek hadi energiája is hanyatlóba ment át. Az itthoni békés s nyugalmas élet hűsítőleg hatott a zajos harczy kedélyvilágra. Itthon a családi élet, a távoli kalandok kedvéért elhagyott feleség s gyermekek emléke, a minden további ok nélküli távozást, messze földekre való barangolást, mindig ridegebbé tette. A zsákmányvágy sem hathatott most már oly ingerlőleg. A Kárpát alatti föld termőképessége, gazdagsága, az itt meghódolt nép készsége a vitézek földje megművelésére, a buja legelők marháik táplálására és szaporítására, mindmennyi bő forrás életigényeik kielégítésére, mintegy feleslegessé tették, hogy midőn itthon nyugalomban fürödhettek tejben-vajban, zsákmányszerzés végett életök veszélyeztetésével messze földekre barangoljanak.

E mellett kétségkívül a keresztény hit szelidítő hatása is működésben volt, s beállott a nemzetségek rideg

harci s katonai kedélyvilágában az átváltozás természetes processusa, mely a végleges letelepedés, a nyugalmas birtoklás fejlődő érzelmének s vágyának multhatlan következménye volt.

Mindezen körülmény, a magyar nemzetségek további erkölcsi fejlődésére a X-ik század második felében döntő befolyást gyakorolt.

Európa népeinek a magyarok támadásai folytán kifejlesztett hadi s katonai rendszere, az energiában lassan-lassan aláhanyatlott magyar fegyveres erőt kezdte tul-szárnyalni, s a magyar fegyverek prestige-e s csillaga Európa földén homályba kezdett borulni. A végzetes döntést 955-ben az augsburgi csatavesztés adta meg, melynek leverő hatása az úgy is nyugalmas otthont áhító nemzet-ségek szívében a békés telepedés, a nyugalmas házi s családi élet vágyát mindig belterjesebben fejlesztette s ápolta. A mely pillanatban, a magyar fegyverek rohanó áradata megszűnt Európa népeit rettegtetni, nyomban megindult a keresztény Európából a térítési áramlat, hogy a rettegett magyar nemzetet a kereszténységnek megnyerjék, s eddigi hadi ösztönük megszelidülve, bennök békés szomszédot bir-janak. De midőn Európa népei, az augsburgi döntő csata daczára, nem a rettegett ellenség kiűzése, vagy szétszórásával, hanem a kereszténység békítő tanainak megnyerésével igyekeztek további nyugalmas otthonukat tőlök biztosítani, azt mutatja: hogy a magyar honfoglalás már ekkor Európa uralkodó elemeinél mintegy teljesen befejezett s megszilárdult tény ismertetett el, melynek a keresztény kulturába való beillesztése, mint európai szükséglet volt még hátra. Ha az akkori népjog s az európai állami érdekek természetes feltételei s követelményei mérvével akarunk itt következtetést vonni, azt mondhatnók: hogy Európa erkölcsi s anyagi világa a magyar honfoglalást ezzel nemcsak elismerte, de mint Európa összes népei, államainak kiegészítő részét szentesítette is.

IV. FEJEZET.

A magyar hadak végleges letelepedése Gejza alatt. A harczi szellem szelidülése. Átmenet az önvédelmi állapotba.

A magyar honfoglaló hadak benső életének átalakulása a X-ik század második felében, Gejza vezér alatt vette kezdetét. Az elfoglalt földön élvezett nyugalmas otthon, a föld gazdagsága, a meghódolt nép szolgálati készsége mind lebilincselő erővel hatottak. Sem külső sem belső ellenség, vagy érdek összeütközés nem zavarta a belső nyugalmat. Az önálló magyar nemzeti állam alakíthatósága befejezetté vált. Most a nemzetségeken volt a sor, hogy annak életerős tartalmát is biztosítsák. Az európai népelet rendjének keretébe rövid félszázad alatt, kiegészítő rész és tényezőként beillesztett magyar nemzeti államnak, nemcsak alakilag, de tartalmilag is megfelelni kellett a kívánalmaknak. Meg is felelt.

Ama titkos erő, ösztön és hivatás, mely az ősokeket a Kárpát alatti föld elfoglalására s ott letelepedésre vezérelte, tovább is intézte cselekedeteiket.

A magyar hadak kezdetben türelemmel, későbbben fogékonysággal viseltettek a keresztény hit és erkölcsök iránt, s úgy intézményeik-, mint szervezetökben meghajoltak az akkori európai jogrend kívánalmainak. Ennek első sorban ama merev katonai szellem esett áldozatul, mely minden korban s minden népnél csak a támadó kirohanások vágyának meleg ágyát istápolta.

Gejza korában átalakulásnak indult tehát a magyar nemzetségek hadi rendszerének harczi szelleme és ösztöne, mely a nemzetségek férfi tagjaiban, csak a vitéz, fegyverzett honfoglalót, a hódító, zsákmányszomjas katonát tüntette fel; miután a honfoglalás befejeztetett, s annak külső biztosítéka megerősödött, a nemzetségek sem további hódításokra, sem hadi zsákmányszerzésre többé nem gondoltak. Ezzel a békés és nyugalmas otthon, a belső rend s biztonság megszilárdításának, egy szóval az önvédelem feltételei megalkotásának ideje következett be.

A magyar hadak támadó katonai rendszerének első korszaka ezzel befejeztetett, következett a második korszak, mely a belső védelem s biztonság feltételei mellett, az állandó otthon kellékeinek előkészítésében s megalkotásában állott, melyhez szükségképen átidomulni kellett a hadak beléletének is, a támadó irányból, a belbiztonság védelmi rendszerébe, a mi a helyzetből természetsszerűen következett.

A letelepedett hadak népeket rettegető ereje ugyanis ismert volt Európa országai előtt.

Ezen országok érdeke volt, hogy velők békén és tőlök nyugton legyenek. Reájok befolyást gyakorolni, őket megnyerni a kereszténység szelidítő tanának, szövetségül felhasználni, vagy éppen hódoltsági viszonyba hozni ha lehet, a szomszéd országok és népek legfőbb törekvése volt.

Gejza vezér viszont, úgy a nemzetségek is, a megszállott haza földjén való állandó letelepedés feltételeinek öntudatára emelkedve, belátták azt, hogy itt többé az európai népek erkölcsi törvényeit, szokásait nem mellőzhetik. Belátták, hogy az általános európai rendszerbe beilleszkedniök s ezzel Európa népeivel szemben a rendszeres, békés otthont biztosítaniok kell. Szükségszerűen fel kellett adniok a keresztény Európa népeitől teljesen elkülönítő életmódjukat, szokásaikat, erkölceiket, s ezzel a végleges otthon természetes feltételeit elfogadni, követni s megállapítani kellett.

V. FEJEZET.

A magyar hadak kereszténynyé lesznek. István fővezér királyi koronát nyer, s királlyá koronáztatik.

A kereszténység hirdetésének s a térítésnek nagy munkájára még Gejza életében idegen térítő papok, isten szolgálai özönlöttek el az országot. Ezen külről jövő egyoldalu hatás, végzetes és veszélyes következményeinek csiráit önmagában hordá. Ha teljesen idegen befolyás uralja a nemzetségek erkölcsi életét, annak meghódításával az országot is könnyen annak felsősége alá terelik, a kinek védnöksége alatt teljesítik vala szent hivatásukat. Főleg német földről érke-

zett a hittérítők nagy száma, honnan a német császári fensőség érvényesítésének jelei már-már fel is tűnedezték.

De az a magasabb erő, mely a magyar hadakat új hazájokba vezette, itt is kisegítette őket a fenyegető veszélyből. Gejza fia Vajk, atyja halála után 997-ben vezérre választatván, megkeresztelkedett, s István néven maga állott a térítés munkájának élére, saját apostoli lelkének fényével világoskodott a fogékony nemzetségek előtt, és idegen hittérítők segítségével ugyan, de teljesen mint saját lelkének sugallatával működő apostol foganatosította a nagy átalakulást, mint erről szent Péter utóda a római széken, Szilveszter pápa, az illetékes bizonyítványt a történelem örök tábláján ki is szolgáltatta, ezen elismerő szavaival: én apostoli vagyok, de ő igazán Krisztus apostola országában. Ily viszonyok között, valjon melyik külföldi uralkodó kísérelhette volna meg a kereszténység czimén befolyást vagy fensőségi jogot képzelni az ország felett? Ekképen István apostoli vezérletével, és a nemzetségek csodás ösztönével alig pár év alatt az ország ujja született a kereszténység szellemében, s az erkölcsi erőben átalakult ország apostoli vezére részére a kereszténység legfőbb öre, s azon időben jogforrása, Szilveszter pápa, nem késett Istvánt és országát általa megáldott koronával mint a függetlenség jelvényével megajándékozni, hogy azzal megkoronáztatván, a teljesen független ország személyesítőjévé, uralkodójává, s az általa bevezetett egyház apostoli védnökévé avattassék fel. Ezzel kifejezést nyert az is, hogy az ország, minden más idegen befolyástól menten, saját ereje s képességével illeszkedett be az európai keresztény államrendszerbe.

A kereszténység felvételével és István megkoronázásával, az országnak a vérszerződésen alapuló közjoga s alkotmánya csak csekély részben módosult s bővült.

A vezérből király lett; de nem az akkori európai értelemben vett monarcha. A kereszténynyé lett ország királya most is tulajdonképen vezére maradt a hadaknak, s ezek akarátának érvényesítése, vagy is a végrehajtó hatalom háromlott teendői sorába.

Maga szent István első decretuma 4-ik fejezetében eképen írja körül, fiához intézett tanácsában, az új viszonyt, mely megkoronáztatása folytán állott elő: »Hogy az ország hercegei, bárói, főispánjai, katonái, nemesei iránt hűséggel, nyájassággal, bizalommal legyen, mert ezek az ország védői, gyengék oltalmazói, az ellenség kiűzői, a monarchiák öregbitői, ők atyáid, testvéreid, szolgaságba ne ejtsd, szolgának ne mondd, ők katonáid, s nem szolgálid, felettök harag, kevélység, gyűlölség nélkül békén, alázatosan, szeliden uralkodjál, ne feledd, hogy egyenjogú emberek ők, s így fog-nak szeretni« stb. A 7-ik fejezetben pedig meghagyja fiának, hogy az ország tanácsával tovább is éljen, mert így avattatnak fel a királyok, kormányoztatnak az országok védelmeztetik a hon stb.

Verbőczy hármaskönyve első részének 3-ik czime 6-ik §-ában, közjogilag így írja körül a viszonyt.

»Miután a magyarok a szent lélek kegyelméből az igazság ismeretére s a katolika vallásra a szent király közreműködésével jutottak, kit önkényt királynak választottak, s megkoronázták, minden nemesítési, s így birtokadományozási jog s teljhatalom a szent koronára következő, a fejedelemre, királyunkra ruháztatott a közönség tekintélyével a kormányzói hatalommal együtt, a homman most már a nemesség forrása fakad, kölcsönös s egymásra ható átruházással úgy hogy egyik a másiktól elválaszthatlan, s egyik a másik nélkül nem létezhet. Mert sem fejedelem nem lehet másképen csak a nemesség által választva, sem nemes nem lehet, csak a fejedelem által, nemesi méltósággal ékesítve.«

VI. FEJEZET.

István király alkotásai az ősi hadrendszer keretében. Udvara. Az egyházi rend. Katonai szolgálai. Szabadosai. Az egyes hadkerületek vagy vármegyék alakulása.

Az új helyzet természetéből következett, hogy István-nak királylyá koronáztatása folytán, és országának a keresztény államok keretébe illesztésével, annak úgy kormányzati

mint hadi intézményét a dolgok újabb rendjéhez idomítani, saját királyi tekintélye növelésére pedig, úgy az újabb rend biztosítására, megfelelő tényezők alkotásáról gondoskodnia kellett.

Gondoskodott is. Első volt, hogy királyi tisztjének megfelelőleg udvarát rendezze be. Úgy kormányzói, mint hadi s legfőbb birói hivatásának betöltésére természetesen leghivebb bizalmasaiból helyetteseket nevezett ki. Ezek voltak a nádor, a bán, a király udvari ispánjai, kik a törvényekben, külföldi czimezés szerint, báróknak (barones) magyarul jobbágyoknak neveztettek. Ezekről bővebben később szólunk. Azután a kereszténység további biztosítására megalkotta az egyházi rendet, a püspökségeket, apátságokat, monostorokat nagy birtokokkal látta el, azok tagjait, a papokat, az ország hadi intézményének részesévé, a nemzetségekkel jogban s kötelességben egyenjoguvá, azok katonai rendjének tagjaivá avatta, kik a nemzetségekkel a hadviselésben is személyesen részt venni tartoztak, úgy hogy a csatákban a püspökök helye a király jobbján volt, míg balján a nádor s a többi világi méltóságok következtek. Így írja ezt le még a mohácsi vész idejéből is Broderics váczai püspök.

Megalkotta saját közvetlen hadi szolgálatára, mint testőri intézményt, leghivebbjeiből azt a katonai statust, mely az okmányokban, mint királyi szolgálói, (servientes regis) gazdag adományokkal ellátva, a későbbi királyi bandériumoknak képezé alapját.

A nemzetségek mellett alkotott végre egy új katonai osztályt, az általa felosztott várbirtokokon, bevándorlott keresztény idegenek s itt levő keresztény szolgák hűséges csoportjából, kiket megfelelő birtokokkal látott el, s kik épen úgy, mint a nemzetségek hadai, az ő felhívó szavára felkelni, s hadiszolgálatot teljesíteni tartoztak a nyert birtokok fejében. Ezek az okmányokban, mint a szent király által felszabadítottak¹⁾ szerepeltek, s ennek alapján vétettek fel később a nemesek sorába.

¹⁾ Az ős nemzetségek és hadak mellett, ezen új katonai rend alakítására kétségkívül a helyzet kényszeríté Istvánt. Feltétlenül

Hogy ezen alkotások miként illesztettek az ősi hadrendszerbe, megvilágításul, lássuk ennek fejlődési s alakulási vázlatát várkerületekké, vármegyékké. Árpád vezérlete alatt — mint már tudjuk — a nemzetségek felfegyverzett mozgó hada az ország területét megszállván, letelepedtek, a földrészek, a vérszerződés 2-ik pontja szerint, felosztattak, azokon a nemzetségek s ágazatok családi otthont alkottak.

Ez a letelepedés s földfelosztás a nemzetségek, illetőleg hadtestek és hadosztályok katonai rendszere folytán, az összetartozandóság alapján történt — a mint ez másképen nem is lehetett — úgy, hogy az egyes nemzetségi hadosztályok külön-külön kerületekbe helyezkedtek, főnökeik, vezéreik, hadnagyaikkal élükön, kik intézték tovább is az így letelepedett nemzetségek katonai, s most már birtok szerinti összetartozandóságából származó ügyeiket is.

A honfoglaló hadak által elfoglalt s felosztott földterületeken talált s meghódolt nép, tovább is helyén ma-

szüksége volt egy teljesen rendelkezésére álló keresztény hadcsapatra, hogy a kereszténység nagy intézményét nemcsak megvédelmezni, de megszilárdítani is képes legyen, az esetleges ellenmozgalom, s a külsőben mutatkozó visszahatás ellen. Az ős nemzetségek hadi kötelezettsége fenállott ugyan a király felhívó szavára; de hogy az a nyugtalankodó és lázangó pogányság leküzdésére is kész legyen, nagyon bizonytalan volt. Eddig belső villongás, testvér harcznak nyomát sem találjuk. A nemzetségek fegyverei egymás ellen még soha sem fordultak. István éles áttekintő pillantása korán tisztába jött azzal, hogy a pogány istenek békésen aligha eltűnnek a föld színéről. Az események csakhamar igazolták feltevését, s neki leküzdenie kellett Koppány s Gyula pogány lázadását. Ezért alapította leginkább keresztény szolgálkból, s beköltözött idegenekből, az új katonai rendet, melynek embereit várkerületekbe osztva, a várkerület telkeivel, melyet a már fenállott várkerületek vagy megyék mintájára szervezett, ajándékozott meg, kész katonai szolgálat kötelezettségével, kik aztán, mint a szent király szabadosai, kiváltságosai szerepeltek századokon át, míg az egyenlősítés törvényileg is ki nem mondatott. E mellett egy diszesebb hadsoportot is szervezett, mintegy testőri szolgálatra háboru esetére, melynek tagjait a rendelkezésre álló óriás földterületekből gazdagon adományozta, s ezek a praedialis nemesség alapítói lettek. Ezek »királyi szolgák« servientes regii című alatt szerepelnek az okmányokban.

radt, szolgájává vált a foglalóknak, művelé tovább is a földet, gondozá barmaikat, míg ők katonai kötelességeket teljesíték.

Hogy miként történt a földosztás a nemzetségek és azok ágazatai között, arra a honfoglalás idejéből adataink nincsenek. Kétségkívül bizonyos rendszere volt annak is. s feltehető, hogy a katonai rend, mely a nemzetségek hadi szervezetét képezte, a földosztásnál is érvényesült. De miképen? Talán a későbbi adatokból vonhatunk tájékoztató következtetést.

Már a XII-ik században találunk a praediális s a nemesi s jobbágy telek-rendszer körvonalaira. Róbert Károly idejében az országgyűlés által felajánlott adó, már erre alapítatott. Ez mutatja, hogy már akkor a telekrendszer befejezett volt. Ha figyelembe vesszük ehhez szent István, szent László, Kálmán és Endre királyok törvényeit, melyekben a birtok s tulajdonjog biztosítatik, tehát már egy meglevő birtok-állapot ismertetik el: csaknem bizonyossággal mondhatjuk, hogy a fentérintett telekrendszer nem szent István, vagy a későbbi királyok alatt keletkezett, hanem már előbb meg volt a honfoglalás idejében; az elfoglalt földnek a hadak közötti felosztási rendszere volt az, a katonai állapot egyenlőségének megfelelőleg. A közharczosok tömegét illették az egyenlő telkek, kik később az egy telkes nemesek néven szerepelnek; a tizedesek, századosoknak jutottak a kisebb-nagyobb kuriák, míg a nemzetségfők, a hadnagyok, a törzs területének központját képező várakba helyezkedtek, vagy ha ilyen nem volt, gondoskodtak annak építéséről, mint ezt Szabolcs nemzetsége cselékedte, midőn a Tisza mellett, a neki jutott földrész alkalmas pontján, Szabolcs földvárát építette.¹⁾

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője több helyen emlékezik meg a honfoglalás idejében egyes nemzetségek s vezérek várépítéséről. területek megszállásáról, melyekben a későbbi vármegyékre ismerünk. Így beszéli el például a 15-ik fejezetben, hogy Árpád Oluptulmának a Vágmentén nagy földet adott, hol az ő fia várat emeltetett, mely Kamarumnak (Komáromnak) neveztetett A 18-ik s a 34-ik fejezetben

A nemzetségek vagyis hadak katonai szervezetének természetes folyománya volt tehát a letelepedés azon rendszere, hogy az egyes nemzetségek s azok ágazatai mindmegannyi külön hadosztályok, az összetartozandóság rendjén, külön-külön területeket szállottak meg az ott talált, vagy ha nem volt, az uraló ponton emelt vár vagy erősség körül, mely egyszersmind a nemzetség vagy hadosztály összetartása s belbiztonságának központját is képezé, élén a nemzetség vagy törzsfővel, a hadnagygyal.

Ekképen a megszállott ország földje felosztásának keretei, a nemzetségek várának megyéi, a letelepedés idejében képződtek már s fejlődtek tovább az állandó otthon igényei s biztosítékához képest.

Midőn Gejza megkezdette és István befejezte a letelepedett nemzetségek erkölcsi élete átalakítását, a kereszténység felvétele s megszilárdításával, az ország belszervezetének főbb keretei jóformán már készen állottak. Hogy a honfoglaló nemzetségek és hadak ezen fentebb vázolt kerületi letelepülése és csoportosulásában keressük az ősi vár-rendszer s az ebből fejlődött vármegyei intézmény alapját, előtünk világos. Kezdetben nem volt az egyéb, mint a letelepedett nemzetségeknek hadi kerületei. Történeti adatok vannak például a XIII. és XIV-ik századból is, hogy egyes

előadja, hogy Borsu Bonger fia a lengyel határ felé a Tátránál kőből s fából határvárat emelt a zólyomi erdőben, a Boldva vize mellett, ismét a Garamnál, mely róla Bars várának neveztetett. A 31-ik fejezetben Bonger Bors atyjának jutott Tapolesántól a Sajóig terjedő föld Miskolcznál, Győr váránál, melyet fia Bors fentebbi területtel egy vármegyei birtokterületté alakított. Ime Komárom, Zólyom, Bars és Borsod vármegyék képződésének története. A 12-ik fejezetben elbeszéli, hogy Szabolcs a Tiszamenti vidéket átvizsgálta, s árokkal kerített esős földvárat hányatott a néppel, s ez Szabolcsvára volt. A 40-ik fejezet szerint Ondu fia Ethe az ottani hódoló szlávokkal cserni vagy Csornigrád vagy Csongrád várat (fekete vár) építette. A 35., 36., 37. fejezetek szerint Árpád Hubának adta a Zsitva folyótól Tursó erdőig nyúló területet, több várral, s ezek főurává, főispánjává nevezte ki stb. Vármegyeink többnyire a honfoglaló vezérek, vagy azok fiai után nyerték nevüket, a mi azt mutatja, hogy azok ekkor alapítottak.

vármegyék területe még akkor is jóformán egyes nemzetségek vagy még akkor hadak tagjainak birtoka volt. Még ma is észlelhetjük egyes vármegyékben a régibb nemzetségek atyafiságos csoportját, mely a sokat emlegetett családi túlnyomóság s uralomnak adja meg alapját.

Szent István tehát a várkerületi vagy vármegyei kereteket, melyekbe osztva volt az ország, nagy részben készen találta. Nem ő találta tehát fel, nem is kellett tanulni idegen államok példáiból, hanem a fejlődött viszonyokhoz képest rendszerezte bővítette. Nem is lehetett ez másképen. Az ősök féltékenysége, mint későbbi időből látjuk, miben sem nyilvánult élesebben, mint a birtoklási keretek biztonságára kérdésében, melynek alapja a vezérek korától már megvetve volt. Egy egészen újból való rendezkedés István alatt, igen sok érdeket érintett volna, s alig ment volna oly békésen az átalakulás. Ime, ma már ezredévet éltünk át, s a nagyobb részben ma is fenálló s ősi keretében képződött vármegyék radikális kerületi szabályozása a fejlett viszonyokhoz képest, majdnem lehetetlennek tűnik fel.

VII. FEJEZET.

Az ősi hadkerületek, vármegyék további képződése István alatt s utánna. Annak katonai beosztása. A vármegyék főnökei, ispánjai, helyettesei. A vármegyék kerületei, azok élén a századosok, tizedesek. A hadnagy, várnagy. Ezek katonai hatásköre. Az igazgatási s birói feladat bővülése, a tatárjárás idejéig.

Megállapíthatjuk tehát azt, hogy a honfoglalók utódai, fiai, Szent István idejében is, ugyanazon javak, jogok s kötelezettségek birtokában voltak, melyek az őseket illették. A nemzetségek ágazatai a birtokukká vált várak megyéiben főnökeik, uraik, ispánjaik (comes) vezérlete s igazgatása alatt, mintegy letelepedett tábor állott minden pillanatban készen a vezér, most már király hívó szavára, férfitagjaival a kitűzött helyen a haza védelmére megjelenni. Csak is e helyzetre mutatva mondhatta István fiának a már idézett szavakat: hogy az ország hercegei, bárói, főis-

pánjai, katonái, nemesei nem szolgák, azok katonák, a haza védői, azokat tisztelje, azok tanácsával éljen, mert azok egyenjogúak; s iktathatta törvénybe, hogy senki birtokában meg ne háboríttassék.¹⁾

Hány várkerület létezett István előtt, s az ő idejében mennyi keletkezett, erre határozott adatok nincsenek. Rogerius a tatárjárás előtti időben 72 vármegyéről emlékszik. Egy 12-ik századbéli okmány is 72 vármegyét említ. (Fejér Cod. Dipl. II. 217.)²⁾

¹⁾ Decr. I. II. 35.

²⁾ A »vármegye« szót legelőször Kollár fejtegette. (Hist. Iur. Pub. 16. lapon) s oda jutott, hogy a »megae« szó — mint a régi okmányokban előfordul, vagy latin kifejezéssel »parochiae«, a mely a görögből vétetett át, s kerületet jelent, a tót »medza«-ból származik, mely »határt« jelent. E szerint lett volna tulajdonképen vármedza, várhatár, s azután magyarosodott »vármegére«, vagy most vármegyére. Ennek a fejtegetésnek még ma is vannak hívői. Teljesen helytelennek tartom e magyarázatot. Először is, nincs okmány, melyben »vármedza« szó csak egyszer is előjönne. A régi okmányokban »mega« »mege« fordul elő. A két kiejtés között nagy a különbség. Azt is mondják, hogy a magyar határ-jelző szó a »mesgye« is a tót medzából veszi eredetét. Majdnem képtelenség, hogy ugyanazon fogalom kifejezésére, a medza tót szó »megére« és »mesgyére« változott volna. Kollár szerint a comitatus tótul Sztolicza, tehát a medza ebben nem szerepel. A vár szó magyarságát elcsavarni nem lehet. Miért erőszakkolní a megye szó idegenségét. Maga Kollár elismeri, hogy a vármegye szervezete nem idegen utánczás. »A mit a római legiók intézményéről mondott Vegetius — így szól Kollár (24. l.) — a mi őseinkre is elmondható, hogy az isten maga volt az, ki nekik a várak s a vármegyék szervezetét sugalmazta.« Valamint tehát a vár szó már akkor meg volt, annak kerülete jelzésére, meg volt a »megye« szó is. Ha a kerület a körít igéből, a járás a járból származik, a megye a »megy« igéből származtatható, s e szerint a kerület, járás, vagy megye, a vár körül fekvő területet jelenti, mely a várhoz tartozik, azzal megy. Régi magyar fogalomképzés és kifejezés például: a földdel jár vagy *megy* annak terhe is. Ma is kérdezzük: »mi megy vele«, azaz, a mi bizonyos tárgynak hozzátartozandósága. A várnak megyéje, a vele járó, hozzá tartozó terület. Régen úgy, mint ma is, divatos kifejezés például »a Duna mentén« »Vág mentén«, melyből látszik a »megy« szónak variálása, a fogalmak képződésénél. A »megyek« szó idegenségét eddig senki nem állította. A vármegye latin kifejezése comitatus a comes szóból származik.

István saját alkotásai voltak e szerint: az egyházi rend, az ő udvarának berendezése az ismertetett tisztséggel, s a keresztény szolgálkból alakított új katonai status, vagy mint az okmányokban nevezve van, szent István természetes jobbágysai, s az ő külön katonasága, királyi szolgálai. Udvara közvetlen élélmezéséről is gondoskodott István, s azon földrészek lakói, melyek minden valószínűséggel az ő nemzetiségi birtokát képezték, s kik a természetbeli szükségleteket állították elő, udvarnokoknak neveztettek, s az igazság szolgáltatásnál, a katonai rendet illető birói eljárás alá helyezte, s már így bizonyos kiváltsággal látta el.

Az ország belszervezete a régi katonai rend alapján maradt tovább is, csak bővült s fejlett a szükséghez képest.

A várkerületek, vármegyék élén álló főnökök, katonai főparancsnokot, István s a következő királyok törvényeiben már ispánoknak, comeseknek találjuk elnevezve. Ezek kezdetben a nemzetségfők voltak. Ujabb vármegyék képződésénél, főleg István idejében s azután, kétség kívül a király nevezte ki a vármegyék élére a főparancsnokot, az urat, ispánt.

A régi nemzetségfők utódai, fiai, kétségkívül a vármegyei főnökségi tiszteket is örökölték. Ez volt forrása az örökös főispánságoknak. István s a következő királyok is adományozták a vármegyei főnöki, ispáni tiszteket örök jogon, s ez ellen hozatott II. Endre törvényének 16 fejezete, melyben ez megtiltatik.

A vármegyei főnökök, urak, ispánok magok mellé helyetteseket neveztek ki, mire a helyzet természetéből volt szükség, s ezek az ő udvari ispánjaik (comes curialis) voltak, s helyettök a kijelölt functiókat végezték. Később innen jött megkülönböztetésül használatba a »fő«, »supremus« jelzéssel a főispán, az udvari ispánja alispán, melynek közjogi változása később következett be.

mely követőt, kísértőt jelent. A comes a vár főnöke, a király hű embere, annak követője, aki vele megy. A comes a vár főnöke, ura lévén, a görög pan, vagy szláv span után, a mely urat jelent, magyaroson ispánnak mondatott.

A főispán volt tehát a vármegye, vagy várkerület legfőbb ura, katonai parancsnoka, s bírása. Endre törvénye (1222. 5. §.) a királyi katonákat (predia servientium) kivette hatáskörük alól. Az ország legfőbb bírása maga a király volt, ki immár e tiszttel teljesítésében segédkezésre helyettest nevezett ki, s ez volt a nádor, udvari ispán, a későbbi iudex curiae.

A főispán ítélletével meg nem elégedő fél a királyhoz appellált. A pártos s kerületének romlását okozó főispán, súlyosan büntettetett. De büntettetett az is, a ki a főispánt ok nélkül zaklatta panaszszal.

A főispán helyettese, az ő udvari ispánja, mindig megbízás folytán járt el, s a főispánnak beszámolt eljárásáról.

A főispán — mint említettük — legfőbb ura volt a vármegyének, s intézte a kerület katonai s birói ügyeit.

A két külön természetű ügyet azonban István idejétől már külön válva találjuk, úgy a kezelésnél mint a végrehajtásnál, csak a főispán személyében volt egygyé-olvadva.

A vármegye István idejében, még később is a tatárjárásig, szorosabb katonai rendszerben volt beosztva, úgy a mint az a honfoglaló nemzetségek idejében képződött.

A letelepedett nemzetségek, hadosztályok a magok katonai rendje szerint alakították a kerületeket. Azon formák, melyek a rendszerben voltak, megmaradtak. Egy nemzetség vagy hadosztály századokra oszlott, ezek tizedekre. A várkerület vagy megye szintén századok szerint oszlott alkerületekbe vagy járásokba. A századok ismét tizedekbe oszlottak s ezek a falvak képződésének voltak alapvető intézményei, melyek még ma is szerepelnek névleg igen sok községben, melyeknek tizedekre való beosztása ősrégi emléket örökít meg. A századok élén állottak a századosok, ezek élén a hadnagyok, kik, — mint már említettük — vezérnek, hadnagynak, kapitánynak is, (princeps, dux exercitus) neveztettek. A falu hadnagyának czime, egész újabb időkig maradt fel. A vár vezérlő tisztje volt a várnagy, s mindezek feje volt

a főispán. Ez volt a katonai beosztás.¹⁾ Ez a beosztás, még Szent László idejében is életben volt, kitűnik törvényeiből. Midőn az elhatalmasodott tolvajlás megfékezésére törvényt

¹⁾ Úgy szent István, mint a következő királyok alatt hozott törvényekben, princeps, báró, comes, katona, nemes, szabad, várjobbágy, a szent király jobbágysai, szabadjai (miles, nobilis, liber, jobbagiones castri, liberi, jobbagiones s. regis) elnevezések jönnek elő. A báró, jobbágy elnevezés együttesen is fordul elő törvényeinkben. Ezen elnevezések közjogi értelme a következő: Szent István első decretumának 4-ik fejezetében jön elő a princeps és báró elnevezés először. Mint alább a nemzetségek hadosztályai ismertetésénél látni fogjuk, a *princeps*, mint sereg vezére, *dux exercitus*, princeps exercitus, hadnagy, major exercitus, kapitány egyet jelentettek. A váradi regestrumban a panaszok előadásánál olvassuk: »coadjuvantibus castri Bichariensis joubagionibus, scilicet Luca *principe exercitus*, Forcasio, Vros, Biho et Tegek centurionibus etc. Más helyen: »Joubagiones de Zobozlo scilicet Igeben *dux exercitus*, Beda, Bela centuriones etc.« ismét olvassuk más helyen: »Laudon, Forcos, Erden Matha capitanei castrorum sive arcium, Neograd, novi castri de Bekes, Bolondus, *Principes exercitus* etc. Ismét: »castri borsodiensis *Hadnag* quidem Martinus, centurio autem Sanctus« stb. stb. Némelyek szerint a princeps elnevezés itt, a király testvérei s rokonaira szólt. Szerintünk István szavai szorosan a nemzet akkori szervezeteinek élén állók megjelölésére vonatkoznak. A báró elnevezés, bizonyosan külföldi példák szerint, a király koronázása után, a megkoronázott király mellett álló legfőbb tiszti méltóságra szökött. A megkoronázott király udvari tisztségét szervezett, külföldi példák szerint s erre a nemzetségek előkelőiből, tehát a jobb ágyakból származó hívséges férfiakat nevezett ki. Ilyenek voltak az ő helyettesei, a nádor, a bán, a király és királyné udvari ispánjai, comesei. Ezek egyszerűen jobbágyoknak is neveztetnek a törvényben. II. András törvényének, az arany bullának 10-ik §-a így szól: »de remuneratione filiorum Baronum in bello occumbentium. Siquis Jobbagio habens honorem«, vagy is királyi tisztséget viselt, báró volt, s hadban halt el, fia hasonló tisztséggel jutalmaztassék. A 30. §. négy ily királyi tisztséget említ, s ezek: a nádor, a bán, a király s királyné udvari ispánjai. E tisztségek sorozata később bővült, mikor is zászlós urak czimen jönnek már elő.

Miles, liber, nobilis, felváltva használtatnak. Szent László törvényeiben olvassuk: »Si quis nobilium seu militum« stb. Kálmán törvényeiben: »si quis comitum vel militum.« A honfoglaló nemzetiségek s utódaik katonák voltak. Később az európai nomenclatura, a »nobilis« »nemes« cím jött használatba. Az okmányokban s a váradi

hoztak, annak kihirdetéséről olvassuk: a királyi hirnök megjelen szerte városonként, hívja össze a századosokat és tizedeseket, hogy ha tolvajt tudnak, jelentsék. (Decr. L. III. C. I.) Majd ismét olvassuk: hogy a főispánok a denáradományokat, melyeket az egész országban gyűjtenek, a mint egyes századokban összeszedték, rögtön Esztergomba küldjék. (Decr. l. I. C. 79).

A főispán, mint a vár kerületének parancsnoka alatt állott tehát, a katonai rend vezetésére, a vár felügyelője, praefectusa, vagyis a várnagy, a századosok főnöke, a dux, a major exercitus, a hadnagy, a százados centurio és tizedes.¹⁾

A birói tisztteljesítésében külön helyettese volt a főispánnak az ő udvari ispánja, rendelkezésére állottak a következő közegek.

Az udvari ispánról (comes curiae parochianae) már megemlékeztünk. A főispán helyett s az ő megbízásából a

registrumban várjobbágynéven jelöltetnek a katonák, a nemesek, miután a rendszer szerint, bizonyos várkerület vagy megye katonái rendjében éltek. A jobbágyszó értelmét már fentebb jeleztük. A fentirt királyi tisztségen levők a nemzetségek előkelői fejei, vezerei, tehát jobbágnyakból származó hivek voltak. A várkatonák, a várkerület többféle népségének, — mert voltak szolgák is, különféle feltételekkel — jobbágnyakból, a nemzetségek bölcsőiből kerültek elő. Ezek voltak a vár katonái, előkelői, jobb ágyból származottai. István megkoronáztatása után, a keresztény szolgák nagyobb tömegét tette szabaddá, illetőleg katonáivá, részint az általa is alkotott várkerületekbe beosztva, részint földekkel megajándékozva, katonai hivatásra emelte. Ezek szent István szabadjai, természetes jobbágnyai, vagy is katonái czímen jönnek elő, s később teljesen egyenjogositottak a nemzetségek utódaival egyenlő nemesi jogon.

¹⁾ A váradi regestrum egyes részeiből idéztünk már, hol a hadnagy, százados minőségét jelezve találjuk. Még több idézetet is tehetünk, melyből kitűnnek a jelzett tisztségek, s katonai felosztás. Így: »Anno dominicae incarnationis 1219 Joubagiones castri Karaznay, Ruben major exercitus, Echilleus várnag, Euzud et Pinna centuriones et ceteri traxere in causam etc.« A felosztásra nézve szintén többet idézhetünk: »Bicharienses de centurionatu seculaz... impetierunt quondam liberum etc.« Castrenses Hevesiensis impetiissent quosdam colonos villae Echeke, quod essent — — similiter centurionatui subjecti.

vármegye igazságszolgáltatását vezette. Azután szintén bírói functiókat végzett a bilochus bíró, II. Endre törvénye szerint (1222. 5. §.) a tolvajok, s latrok ellen járt el. Kálmán törvénye szerint (Decr. I. I. 37. C.) két megyei bírót nevezett ki a király, a peres ügyek végzésére, s ezek felülbirálására a nádor a vármegyét hívta össze. Ily vármegye-gyűlés tartását szent Jakab és Mihály napján, a püspökök székhelyén, Kálmán törvénye (Decr. I. I. 2. C.) rendeli el. Ez volt a vármegyei gyűlések első vázsa.

A bírói teendőikben a főispán rendelkezésére állott még az ítélet végrehajtója, a pristaldus, a hirdető, préco, jókergető, vagy rendőr,¹⁾ a talált vagy elvesztett javak nyomozója.

Tehát a polgári s katonai ügyek különvált kezelésére találunk már László, Kálmán, Endre királyok idejében, de a főispán, vagy is a főparancsnok felelőssége alatt. E külön válás idők folyamán természetesen még inkább kiszélesedett, midőn a vármegyék szorosabb katonai jellegükből kivetkőzve, a polgári élet követelményéhez képest, főhivatásukba fokozatosan polgári intézménynyé, jurisdictionalis testületté alakultak át.

Árpádházi királyaink alatt, IV. Béla koráig, a tatárjárás katasztrófájáig a vármegyék katonai szervezete, a várjobbágyok katonai rendszerével, mint azt vázoltuk, — nagy részben fenmaradt. A tatárjárás e téren is csaknem tabularását csinált. A várak legnagyobb részével katonái is elpusztultak. Felbomolva a várkerületek százados katonai rendszere, új telepések jöttek, városok alakultak, s a polgárosodás igényei s a kor egyéb követelményei, a sokféle katonai kiváltságok egyenlősítése s azok merevségének megtörésé-

¹⁾ A váradi regestrum több helyén olvasható, hogy a comes curialis, a főispántól utasítatott az ügy vizsgálatára, s neki jelentést tett. A pristaldus, mint végrehajtó, a bírák felelősségére járt el. Ezt szabályozza Kálmán törvénye (decr. I. I. 29., 30. 31. c.) Ezen végrehajtói intézmény nemcsak a megyéknél, hanem a püspököknél is rendszerezve volt. Volt királyi végrehajtó is. (Szent László decr. I. I. 40. c.)

ben érvényesültek. Ezek következménye volt, hogy az egykori katonai várkerületek polgári vármegyékké alakultak át, s a katonai kiváltság akkor már nemesi kiváltság lett.

VIII. FEJEZET.

A fennálló hadi szervezet befolyása a király s nemzet közötti viszonyra. A király s a nemzet hadi jogai s kötelezettségének szabályozása az arany bullában. 1222.

A vérszerződés értelmében, a honfoglaló nemzetségek földbirtoklási joga, a további védelmi, illetőleg katonai kötelezettség s feladattal úgy István, mint utódai, az árpád-házi királyok alatt is, — mint láttuk — teljesen épségben maradt. István — mint szintén előadtuk — nyert királyi jogával, a vármegyékbe osztott nemzetségi hadak mellé, a keresztény szolgák s külföldi telepesekből, új katonai statust emelt, melynek tagjait birtokadományokkal látta el és szintén vármegyékbe osztotta. Majd saját királyi katonai rendet alkotott, mintegy testőri katonai statust, melyből később az úgynevezett királyi banderium lett.

A jogok s kiváltságok e különbözőségeiből idők folytán sokféle viszály, félreértés származott, nemcsak a kiváltságosok, hanem a király s a nemzet között is. A szent király szabadság, illetőleg katonai levelével bírók magokat a nemzetségek utódaival egyenlőknek tekintették. Viszont ezek, az úgynevezett királyi szolgái vagy katonáinál magokat kevesebbnek nem tartották. Egyes királyok viszont érdek szerint honorálták egyiket a másik fölébe. Ennek elhárítására hozatott II. Endre törvénye, melynek bekezdő soraiban, úgy István alkotásainak érvénye az általa adományozott jogokkal, mint más királyok által adott szabadság, az ország nemességének jogaival együtt elismertetik és biztosítatik.

Azonban még ezzel sem szüntek meg a félreértések s a viszályok, mignem Lajos király alatt az 1351. évi XI. t.-cikkben kimondatott, hogy a nemesség az ország határában egy és ugyanazon szabadsággal bír.

Fennmaradt még ezen felül, a hadi kötelezettség mér-
vének tisztázása, a nemzet és király között.

A vérszerződés értelmében ugyanis a nemzetségek a
vezér, később a király felhívó szavára, felkelni, s hadba
állani tartoztak. Természetes, hogy a vezér, később király,
saját nemzetségével illetőleg szervezett katonai udvarával
tartozott első sorban helyt állani s a harcban részt venni.
Az is természetes, hogy a nemzetségek hadba hívása csak
is az összeség fenyegetett érdekének védelmére történhetett,
főleg a letelepedés végleges befejezése után. A nemzetségek
hadba hívásánál tehát két kellék emelkedett ki: első, hogy
a vezér vagy király egész ereje s tehetségével járjon elől;
második: hogy az összeség érdeke forogjon kockán.

A vezérek korában, midőn még a honfoglaló nemzet-
ségek harcedzett fiai éltek, a hadbaszállás nagy nehézség-
gel nem járt. De a végleges letelepedés újabb nemzedékeire,
már ez mindig nagyobb és nagyobb terheléssel volt össze-
kötve.

István király s a többi Árpádházi királyok alatt főleg
kelet és dél felé sokféle hódító s támadó háborukat is viselt
az ország, s a miatt Velenczével, Görögországgal, bonyodal-
mas viszályokba is keveredett. Majd nyugat felé, német
háborukba is benyolódtak sokszor családi érdekből, milyen
volt az: midőn 1203-ban Imre király Ottokár cseh király
segélyére ment, a ki az ő hugát birta nőül. Galiczia és
Lodomeriáért is sok magyar vér folyt el 1205-ben. Sok bajt
okozott az országnak a keresztes háboru is, s Endrének a
szent földön viselt harca tetemes áldozatokat igényelt.
Ezen háboruk zaklatásai méltó elégedetlenséggel tölték el
a nemzetségek nyugalomra s békés foglalkozásra vágyó tag-
jait, kik különben a haza veszélyeztetett érdeke védelmére,
készen állottak véroket ontani. Ez és egyéb körülmények a
nemzet és a király közötti viszony megzavarására, félreérté-
sekre, s ezekből fejlődő súlyos belviszályokra adtak okot,
melyeknek kiegyenlítésére alkottatott aztán az arany bulla
néven ismert 1222-ik évi törvény, melynek 7-ik cikkében
a vérszerződés felkelési s hadi kötelezettsége ujabban bi-

zonyos feltételekkel iratott körül. E szerint kimondatott: hogy még a király szolgálai, katonái sem kötelesek, annál kevésbé a nemzetségek, saját költségükön a királyt az országon kívül vezetett támadó háboruba követni. Csak ha ellenség fenyegeti az országot, tartozik mindenki saját költségén hadba szállani. Ha a király személyesen vezeti az országon kívül a sereget, a várkatonák tartoznak ugyan vele menni, de a király költségén, a nemesek azonban csak úgy, ha akarnak.

Ezen törvényből a király s a nemzet közötti érdek-közösség bizonyos irányu különválása tűnik ki. A nemzet nem zárkózik el annak lehetősége elől, hogy a király háborut viselhessen; de saját költségén.

Kétséggkívül itt a dinasztikus érdek különválása jelentkezik a nemzeti érdektől, melynek érintésénél az egész ország ereje mozgósítható volt.

Az állami élet tényezői s mozgató erői érdekeinek e kettévállása sok nemzeti szerencsétlenségnek volt okozója, sőt az az országra később végzetessé vált, midőn a dinasztikus érdekek rugói mindig inkább tulszárnyalták a nemzeti érdekeket.

Ezen törvényből kitűnik az is, hogy akkor már külön kiadások is voltak, s így külön királyi jövedelemre is volt szükség. Ennek bővebb felvilágosítására az alábbiak következnek.

IX. FEJEZET.

A hadi kiadások növekedése, annak fedezése. A különféle királyi jövedelem.

Szent István megkoronázása után, mint láttuk, a fenálló rendszer keretében újabb, hozzá közelebb álló tényezőket alkotott, már a kereszténység érdekében is. Úgy ez, mint udvarának szervezése, majd a kitört pogány lázadás, máneki is tetemesebb kiadásokat okoztak. Az ő utódai alatt meg-meg ujjult belháboruk, melyeknél rendesen leghivebb katonáira volt utalva, növelték a hadi kiadásokat.

A király udvari szükséglete fedezésére szolgáltak a királyi nemzetség terjedelmes birtokain élő szolgák, az udvarnokok, kik terményeik bizonyos hányadát szállították be a királyi udvarba. Ezen felül a király rendelkezésére állottak ama terjedelmes ingóságok, melyek felosztás illetőleg most már adományozás alá még nem kerültek, vagy a vérszerződés szerinti hűtlenektől konfiskáltattak. Ezen birtokok jövedelme természetesen a királyt illeté, úgy ezen ingatlanokon talált só és érczbányák bevételei is. Majd a különféle közutakon épített hidak, révek vámbevételei, a határszéli úgy idegen kereskedők árucikkei után fizetett adó, más országok példájára. Ezen áru-adó később az érték harminczad részében szabattott ki, s neveztetett harminczadnak. Egyik főjövdelmi forrása volt a királynak a forgalmi eszköznek: a pénznek veretése, mely később nagy visszaéléssel üzetett az üres királyi pénztár megtöltésére akképen, hogy a régibb jobb minőségű arany, ezüst pénzek beszedetvén, helyettök silányabb minőségű veretett, a mi a közforgalomban sok bajt, s veszteséget okozott, mely később Róbert Károly alatt szüntettetett meg, mint azt később látni fogjuk.

István s közvetlen utódai alatt a királyi pénztár javára szolgáltak még a különféle czimen adott ajándékok, s kollekták, királynak és királynénak. Királyi koronázáskor, gyermek születésekor, s egyéb eseményekre külön-külön ajándékok voltak szokásosak. Házasságok kötésénél, midőn a vőlegény menyasszonyát haza vitte, ut és vámdíjfejében egy-egy márka járt a királynak. Ez Lajos király alatt az 1351. XVII. t.-cikkkben szüntettetett meg. Sokáig fenállott a menyét-adó. Ezen felül különféle természetbeli ajándékok, lovak, arany, ezüst szövetek stb. majd a királynak vendégül ellátása, mint kötelező szolgálmányok voltak divatban.¹⁾

¹⁾ Mindezekből a mai nap is fennáll a koronázási ajándék. A franczia udvar részére 1186-ban kelt jelentés a királyi jövedelmekről felsorolja a következőket: A királynak a pénzügyből jövedelme 60 ezer gira, utakból, vámokból, vásáradóból 30 ezer gira, erdélyi százszok adójából (kik Gejza király alatt telepedtek) 15 ezer gira; a 72 vármegyéből szedett adó harmada 25 ezer gira, Slavonia évi adója

Az adományok és ajándékok összegyűjtése főispáni teendő volt. Ebben neki a századosok segédkeztek, miért is a kollekták egyharmada őket illette.

Mindezen adományok és ajándékok, melyek kezdetben önkénytesen szolgáltatottak, később rendszeres adó alakot öltöttek; s megtoldatott még azzal, hogy segélyképen a király javára, a földtermék után, különbség nélkül, 8 denár szedett. Később sérelmessé vált ez, úgy hogy Kálmán király első rendelete 45 czikkelyében kimondotta, hogy a 8 denár adó a szabadokon nem szedhető, s kötelezőleg a zsellér polgárookra vettetik ki, bizonyos feltételek mellett. II. Endre 1222-iki törvényének 29. §-a végre megszüntette a kollekták után járó főispáni illetékeket is, körülírta az illetékes természetbeli adományokat, melyeket IV. Béla 1267. évi decretuma aztán nagy részben eltörölt.¹⁾

10 ezer gira, 72 főispán évenként köteles egyszer a királyt megvendégelni, s akkor legkevesebb 100 girával megajándékozni, ezeken kívül a királyné s fiainak járó különféle arany, ezüst, posztó, selyem, ló stb. ajándékok. Fejér. Cod. Dipl. II. 217.

III. Béla idejében 1196-ban Calanus pécsi püspök által egyházi területén élt népe részére kieszközölt kedvezmények sorában olvasuk: »valahányszor az országban adó szedetik, ezen adó a pécsi megyében a püspök és egyháza számára szedessék. A püspökségi javak mentek a király minden segélyezésétől. Az egyház részére járó tizedből, sem a nádori huszad, sem a főispáni század, mint egyebütt szokás nem jár«. Ebből látszik, hogy a király részére adóféle szedett. (Horváth Magy. Tört. I. k. 455. l.)

¹⁾ Lásd 1222. évi 3. t.-cikket. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a 25. t.-cikkben felsorolt királyi illetékek: csöbrök, adók, ökrök s a várhoz tartozó javak két-harmadának épségben hagyása, a várbirtokokra vonatkozik. A várak terjedelmes birtokterületekkel javadalmaztattak, a szükségletek fedezésére. A várak egy része, birtokterületével, magán tulajdon volt. Ezt nem érinti az idézett törvény. De a várak egy része nem volt magán tulajdon, királyi vár volt, s birtok illetéke a vár szükségletének fedezésére szolgált. A vár parancsnoka a főispán, ebből is szedett maga részére harmadot. Ezt tiltja meg a törvény, hogy az ily várbirtok jövedelme királyi vagyon, s a királyt illetik. A jövedelem pedig állott azon adókból és szolgáltatásokból, melyeket a birtokot művelő szolgálk, később jobbágyok, birtokos uraiknak beszolgáltatni tartoztak, melyek Lajos király alatt

Endre király már idézett 1222. évi 7-ik t.-cikkelye megalkotásával, mely szerint a hadviselés úgy körvonalaztatott, hogy a nemzet csak megtámadtatás esetén fog fegyvert saját költségén az ország védelmére, különben azt a király viseli, a királyi jövedelmek szaporításának s állandósításának gondját tolta előtérbe.

Az eddigi jövedelmi források, melyeket fentebb ismertettünk, bizonytalanok voltak, s egy részök, mint a kollekciók, ajándékok, meg is szüntettetett. A pénzben megszorult királyok a pénzszerzés módjában aztán nem is igen válogattak, bérbe adták, elzálogosították a mit lehetett, a mi aztán sok visszaélésre nyitott tért. A pénzverésből jövő haszon, hogy a régi pénznem beszűkült, s új, silányabb minőségű becsátatott ki, országos botrányok s panaszok tárgya lett.

Az 1222. évi törvény, vagy az arany bulla megállapításai a király s a nemesség közötti viszonyra nézve, úgy a hadviselésre vonatkozó körülírás, mely szerint a nemesség hadi kötelezettsége minősítetett, s megengedettett a királynak, hogy viselhet háborút az országon kívül is, ha pénze s katonája van, a hadi intézmény módosulásának nélkülözhetlen indító okává lett. Természetes, hogy a király igyekezett módokról gondoskodni, hogy szükség esetében pénze és katonája is legyen. Ez ismét újabb alakulásnak szükségét tolta előtérbe, melynek nagy lökést adott a tatárjárás folytán beállott nagy változás, mely a régi vármegyei hadrendszert alapjában felforgatta.

kilenczedben lettek megállapítva, úgy a királyi birtokokra, mint minden magánbirtokra is. Meg kell még jegyeznünk, hogy négyféle birtokállomány volt az országban: a várak ellátására annak minőségéhez képest kiszabott birtokállomány képezte a nagybirtokot, melyből a későbbi uradalmak származtak, a várak abbahagyásával. A pusztai birtokok, praediumok, rendszeren baromtenyésztésre szolgáltak. A nemesi enriák, melyek három jobbágy-telek területűek voltak, s a jobbágy-telek, mintegy 40–50 hold területtel. IV. Béla érintett tiltó dekretuma így szól: (Vestigia Comit. apud Hungaros. 135. l.) »Statuimus itaque quod collectae et exactiones ratione Camerae vel alia ratione de populis Nobilium nullo unquam tempore recipi debeant, nec victualia nec ratione descensus per nos vel alios molestari«.

X. FEJEZET.

A vármegye katonai szervezetének átalakulása a tatárjárás után.

Tudjuk, hogy eddig az ország megtámadtatása esetén mindenki saját költségén tartozott hadba állani. Könnyen is ment még ez az időben, a nemesség katonaság volt, mely várkerületekbe rendszerezve, parancsnokaival minden pillanatban készen állott teljesíteni hadi kötelezettségét. A tatárjárás IV. Béla alatt, csaknem tabula rászát csinált az országból.

A várak, kerületeikkel feldulattak, katonasága, s népe elpusztult, legyilkoltatott, elszéledt. Az ország néptelen területeit csaknem újból kellett telepíteni. A régi katonai várrendszer többé előállítható nem volt, mert népe s katonasága nagy részben elpusztult.

IV. Béla király, az ország második alapítója, igyekezett az elpusztult helyeket betelepíteni. A várkatonaság vagy is várjobbágyosság elhagyott telkeit mások szállották meg, kik a földdel járó kiváltságokat, mint újon telepedettek, vendégek (hospites privilegiati) vették igénybe. Ezek nem voltak többé a régi várkatonák (castrenses), kik a várkerületben a hadi szolgálatot teljesítették, mert ők nem mint katonai minőségük települtek, hanem mint földművelők. A várkerületek ezzel természetesen elvesztették szorosabb katonai jellegüket, a közigazgatási s igazságszolgáltatási igények szaporodásával, lassanként kezdett kibontakozni a várkerületi hadi intézményből a vármegyei jurisdikcionalis intézmény.

A nemzetségek utódaiból képződött várjobbágyokkal vagy is katonákkal közös sors érte a tatárdulás folytán a szent István kiváltságosait is, udvarnokaival, s királyi testőrségével, szolgálóival együtt. Ezek különben is már az 1222. VII. t.-czikkben feloldattak a király feltétlen szolgálata alól.

Az egykori várkatonai intézmény ekként történt változásaival, melynek folytán a régi várkatonaság, a castrensesek, régi terjedelemben többé visszaállíthatók nem voltak,

gondoskodni kellett a várak további fentartásának s őrséggel ellátásának módjáról. E végből IV. Béla 1267-iki már idézett decretumának (Vest. Com. 137. l.) II. cikkelye kimondotta, hogy »a várnak vagy udvarnokoknak földjei (melyen a régi castrenseselek telkei voltak) hol nevünkben települtek, a várhoz visszaadassanak.« Az az: a várak körül levő földek, a várak megyéi, kerületei, hol az egykori nemzetségek hadai laktak, s a vár katonai rendjét képezték, s ennek fejében birtokolták telkeiket, mint a várhoz kötelezett birtokok tekintessenek, és tovább is a vár, és őrsége entartására szolgáljanak.

Miután pedig az ujonnan települők katonai minőségűek nem voltak, átvették a telek jobbágy nevét azzal, hogy mint a vár földeit művelők, nem személyesen katonai szolgálattal, hanem mint földműves jobbágyok, terményeik bizonyos hányadával s egyéb szolgáltatásokkal fognak a vár fentartási s őrségi szükségleteihez járulni.

Ekképen alakult át a tatárdulás folytán az egykori vár intézmény katonai szervezete, szélesebb körű politikai vármegyei intézménynyé. A váraknak egykori katonai vagyis jobbágytelkei pedig, földművelők által megszállva, a régi elnevezés alapján ezek telkeivé váltak, kik most már nem személyes katonai szolgálattal, hanem a föld terményéből megfelelő adózással, s egyéb szolgáltatásokkal járultak a vár fentartásához s az oda helyezett őrség élelmezéséhez. A régi jobbágy név, mely eddig a vár katonáit illeté, (jobbationes castri) a régi jobbágy, vagy is katonai telek után származott át a telek művelőkre, s így neveztettek el ezek jobbágyoknak. Századok mulva a várak megszűntével, ezen vár-birtokok, a nagy uradalmak és majorságok alapját képezték.

MÁSODIK RÉSZ.

A tatárdulás folytán meglazult ősi hadi intézmény keretében, a bandériális és zsoldos csapatrendszer fejlődésének, s a telekkatonaság képződésének kora. Átmeneti kor a gyalog hadrendszerhez. Az Anjouk uralkodásától a mohácsi vészig. 1300—1526.

XI. FEJEZET.

A banderialis, vagyis zászlós csapatrendszer alakulása az Anjouk alatt. Ennek alapja a hűbériség behozatala. Folyománya, az uri jog, a kilenczed, s az ősiség megalkotása.

A kapuadó, s a telekkatonaság első szervezete.

A várkerületek katonai rendszerének fentebb leirt változásával, maga az országos hadi intézmény is újabb alakulás küszöbére jutott.

A nagy részben elpusztult várkatonaságot, mely eddig a nemzetségek utódaiból, a szent király szabadosaiból, s együtt a nemességből állott, felfogadott zsoldosokkal kellett pótolni.

Európa egyéb országaiban, főleg Olaszországban, már ekkor a hivatásos katonai élet fejlődése átmenőben volt az állandó sereghez, s a hűbéres lovag csapatok mellett, zsoldosok egészítették ki a hadi szolgálatot.

A nagy átalakulás főleg az Anjouházbeli királyok alatt történt meg, kik az Olaszországban divó hűbéres hadrendszert, mihamar nálunk is meghonosították.

Az átalakulásra a helyzet is kedvező volt, a mennyiben a vármegyei hadrendszer felbomlásával, az új nemzedékek a személyes hadviseléstől már elszoktak, és szívesen elnézték, hogy igénybe sem vették ebbeli kötelezettségök.

Róbert Károly királylyá választásával, fő gondját a még szent István korától fennálló királyi csapat belterjesebb fejlesztésére fordította, s azt fényes felszereléssel, saját zászlóval ellátva, külföldi minta szerint, királyi bandériummá, zászlós sereggé alakította át.¹⁾

Róbert Károly rendszerét nagy Lajos bővítette és egészítette ki. Mindketten saját királyi zászlós seregek mellett, hasonló zászlós csapatok felszerelésére bírták első sorban udvari tisztjeiket, s az országos főméltóságok viselőit, kiket külön színű zászlók s czimerekkel ajándékoztak s különböztettek meg; s hogy módjukban is legyen ily csapatokat, bandériumokat szervezni, s tartani, gazdag adományokkal s külön jövedelmekkel is ellátták. Nevezetes volt ez irányban az, hogy pénz helyett, mely mennél kevesebb volt, nagy mennyiségű só-utalványok adattak az ily udvari tisztséget viselőknak, hogy azok árából fedezzék zászlós csapataik szükségletét. Innen származott azután a salarium elnevezés is. Az ily zászlós csapatok kiállításában, a királyi tisztséget viselőket követték a nagyobb birtokos urak is, kiket aztán ennek fejében, szintén külön zászlókkal, czimerekkel sőt egyéb kiváltságokkal diszítettek fel. Ezek most már mint czimeres és zászlós előkelők, mágnásoknak is neveztettek.²⁾

De hűtlenség czimén, a király rendelkezésére jutott javak adományozásánál is most már az volt az irányadó, hogy az illető adományozott, saját vezetése alatt, a nyert birtok jövedelméhez képest szervezzen külön czimeres és zászlós csapatot, a király rendelkezésére. Ez a birtokkal járó

¹⁾ A bandérium nevezet az olasz bandiera, zászló szótól vette eredetét. Egy-egy csapat külön vezetők és saját színű zászlókkal volt ellátva s innen bandériumnak, zászlós seregnek neveztetett.

²⁾ Vagyis magnus dominusoknak, nagyuraknak. A legelső nagy ur volt a nádor, a nevezet is a nagyur szóból ferdült el. A nagyur, nagyasszony, ősrégi magyar czimzések.

kötelezettséggé vált, s hűbéri jellegét a nyert czimer és zászló színnel fejezte ki.

A közép és kisebb birtokos nemesség sem maradhatott most már hátra. De miután külön-külön nem voltak képesek zászlós csapat szervezésére, összeállottak, s kinek mennyi jobbágy-telke volt, ahhoz képest arányosan járultak egy közösen kiállítandó zászlós csapat terhe viseléséhez.

A közép és kisebb birtokos nemesség vármegyénként csoportosult, s az ekként kiállítandó zászlós seregre kezdetben 20—20 jobbágytelek után egy-egy lovas felszerelése vettettet ki. Az így kiállított czimeres zászlós csapat képezte a vármegyei bandériumot, s a főispán vezetése alatt állott készen a király rendelkezésére.

Ekkor s ez okból vette kezdetét hazánkban a nemesség adományozásával, annak czimer és zászlóval való felékitése is, mely külső jelvényekben a hűbéri kötelezettséget fejezte ki.

A birtokos főpapok, a nagy urak sorában, sőt azok élén jártak e bandériumok szervezésében. Ugy a főpapok,¹⁾ mint az urak, tehetségükhöz képest egy egész, fél vagy negyed bandériumot állítottak ki. Kezdetben egy egész bandérium ezer főből állott. Később a létszám itt is módosult, mint látni fogjuk.

A szent István által alapított udvari tisztek, bárók, jobbágyok, milyenek voltak a nádor, a bán, a király s királyné udvari ispánjai, most már természetesen megszaporodtak. Róbert Károly és Lajos idejében a kamara ispánja, vagyis a királyi bevételek kezelője, a későbbi tárnokmester, az ajtónálló, a királyi pinczék, istállók felügyelője, mind-

¹⁾ Azon feltevés, mintha az egyházi tized kezdetben honvédelmi célokra adományoztatott volna, téves. Mint a király hívei s tehetős birtokosai szervezték bandériumaikat. Az egyházi férfiak személyesen s tartoztak katonáskodni. Ezt fejezi ki Zsigmond 1439. évi XIX. t.-cikkelye is: hogy az egyházak s egyházi személyek, taksákkal nem terheltetnek, mert ők kötelesek, régi szokás szerint, személyesen katonáskodni. A tizedeknek honvédelmi célokra áldozása, a török háborúk megkezdésével történt, kizárólag a pogányság elleni harczra.

megannyi zászlós urak szervezték saját zászlós ezredeiket, bandériumaikat.

Kezdetben is volt már az, hogy ezen udvari méltóságok s egyéb magán várbirtokos urak, úgy a püspökök is saját javaik biztonsága érdekében is, külön fegyveres szolgálkkal rendelkeztek. Ezek, kik bizonyos védelmi s így katonai tisztet teljesítettek, az illető uraktól külön szabadsággal láttattak el, melyek aztán időnként törvényesen is körülíratlak. Mint a királyi udvarnokok, úgy azon szolgák is, a tisztán földművelésre utalt szolgáktól különböztek, s tájshozzás szerint, főleg az egyházi birtokok e nemű szolgálai, nemeseknek is neveztettek, mint például az esztergomi érsek nemesei, kik az ő katonai szolgálai voltak. Mindezek azonban ez ideig, az országos hadi intézményben helyet nem foglaltak. Midőn azonban az urak s püspökök ezredei, bandériumai Róbert Károly s főleg Lajos alatt, zászlókkal, címerekkel ékesítették fel, ezen katonai sereg a hadi intézmény első rangu tényezőjévé avattatott. Természetes, hogy ezen királyi, uri s püspöki zászlós ezredek katonái a király s az illető urak s püspökök által fizettettek, általok toboroztatott, zsoldos sereg volt.

Úgy a királyi, mint az uri zászlós csapatok, bandériumok ezen rendszerének meg volt a következménye, s ez az volt: hogy a csapatok szervezése állandó s biztos jövedelmi forrást is tett szükségessé, úgy a király mint az urak részére.

Róbert Károly a sok bizonytalan jövedelemtől, s főleg a pénzverésből származó erkölcstelen haszontól kész volt elállani, ha ezek helyébe állandóbb bevételi forrás biztosítatik.

A nemzet, megszokva a békés, nyugalmas életet, szívesen látta, hogy a király mentől kevesebbet veszi igénybe a nemesi hadviselés kötelezettségét, s ennek fejében kész volt a király részére tisztességesebb jövedelmi forrást is nyitni, hogy az ország védelmi szükségletei s igényei fedezve legyenek.

Így következett be, sok vizsály után, a királyi jöve-

delem nagyobb szabásu rendezése 1323-ban, mely az 1342-iki törvényben nyert kifejezést.

A királyi jövedelmek és bevételekről előbb már mi megemlékeztünk, s ismertettük is.

Az ősi kollekták, adományok, ajándékok nagy részben már eltöröltettek. A király, saját csapatai szervezésében, a megfogyatkozott jövedelmekre volt szorítva, melyek teljesen elégtelenek voltak, úgy hogy a szükségtől kényszerítve. a királyt illető pénzverésnél a legnagyobb visszaélésekre engedtek tért, a mennyiben a jóminőségű pénznemet beszedve, kisebb s értéktelenebb minőséget bocsátottak ki, hogy így bizonyos haszonra tegyenek szert.

Mindenképen tűrhetlenné lett a helyzet. A nemzet mindezek folytán jutott el oda, hogy kész volt bizonyos adózás megállapítására, a király javára, hogy a visszaélések megszüntetessenek.

Így ajánlatotott meg egy jobbágy-telek kapuja vagy portája után kivetendő adó. Ez azon feltétellel történt, hogy a pénzverés visszaéléseiből származó kamarai haszon, szüntetessék meg, s a jóminőségű pénznem állandósíttassék. Megszabotott, hogy jó minőségű ezüst denárok veretessenek, melyekből 90 egy arany forintot ért, s ebből négy tett egy girát. Ennek fejében, királyi jövedelmül, minden oly kapu után, melyen egy szénás vagy terménynyel megrakott szeker befér, tekintet nélkül, hogy hányan lakják, királyi adóul 18 denár fizetése rendeltetett el. Azon vármegyékben, hol kapu építés nem volt divatban, a megfelelő telek után volt 18 denár kivetendő.¹⁾ A városi lakosok adója is szabályoztatott ezuttal, kimondatván most már az, hogy minden

¹⁾ A régi magyar építkezés módja volt az, hogy ily kapu rendszeren egy telek udvarán emeltetett, mely kezdetben egy katona vagy jobbágy-birtok része, telke volt, mely mintegy 50 magyar holdat tett ki. E telkek a várkerületekben voltak beosztva, és sok helyen, s később is az úgynevezett egy telkes nemesség birtokában maradt. A tatárjárás után s később telepedtek azokon földművelők, kik a telkek után szintén jobbágyoknak neveztettek, mint arról már szözlöttünk.

kincstári s földesuri követelés, vagy adó a fent meghatározott pénzben fogadtassék el.

Ezzel a királyi zászlós csapatok szervezésének s fenntartásának is alap nyújtatott, mely a királyt hadi kötelezettsége teljesítésében is támogatta. De a hűbéri csapatok szervezésének is biztosítani kellett alapját. Az uri s megyei zászlós sereg biztosításáról is gondoskodni kellett, még pedig a birtokos urak jövedelmének rendszeresebb megállapításával, és állandósításával.

Mint tudjuk, a régi katona vagy nemes birtokosok földjét az itt meghódolt, vagy újabban telepített szolgák művelték, úgy hogy a termény felett a birtok ura rendelkezett. A tatárdulás utáni telepítésnél némileg szabályozni kellett az ur s a földet művelő szolga közötti viszonyt, a telepítés sikere előmozdítására is. Most már a birtokos ur jövedelmének biztosabb alapra fektetése czeljából, az 1351. VI. t.-cikkben országos határozattá emeltetett az: hogy mindenütt a termény kilenczede legyen az uré, hogy így e téren a versengés megszüntetessék.

De ez sem volt elég. Az állandóság eszméje még tovább fűzetett, s megállapított az ősiség, hogy a birtokot senki el nem idegenítheti, el nem adhatja, vagy ajándékozhatja, hanem az maradjon a család örök tulajdona. Eddig mindenki feltétlenül rendelkezhetett birtokával, adhatta, vagy ajándékozhatta, a kinek tetszett.

Az Anjouk ekképen ültették át hazánkba a hűbérrendszert, a birtok s a jövedelem állandósága biztosításával, hogy ennek fejében az urak birtokuknak megfelelő zászlós csapatokat szervezzenek, s így álljanak készen a király rendelkezésére. Viszont a birtokok elidegeníthetlensége kimondásával, a magvaszakadt birtokok királyi kézre jutásával, a hűbéri lekötöttség bő forrása alkottatott meg.

Az országos hadi intézmény ezen szervezete mellett természetesen, a nemesség személyes felkelésére nem igen volt szükség, a minek aztán az a rossz következménye lett, hogy a nemesség teljesen elszokott nemcsak a katonai élettől, hanem a fegyverhasználattól is. A zászlós urak s püs-

pökök fényes ezredeik kétségkívül vonzólag hatottak a hivatásos katonai életre, s nálunk is főleg kezdetben egész sora támadt a lovagok vitézkedő hiveinek. De ez egyszer-smind tért nyitott az oligarchia növekedésének, a királyi kegy hajhászatának, majd az érdek versengésnek, s az ebből fejlett belháboruk sokféle nemének, melyek bajait növelte a Nagy Lajos halála után beállott király válság, s az ennek nyomában kiújuló testvérharcz.

XII. FEJEZET.

Az Anjouk után beállott király-válság, s ennek visszahatása a bandériális rendszerre. A fenyegető török invazió s a nemzet önvédelmi készülődése. A török fegyverek sikere folytán, az ország hadi intézményének belterjesebb rendezése Zsigmond király alatt.

Nagy Lajos király fényes uralkodása alatt az új hadi rendszer is fényesen bevált. Az alatta előforduló hadviselés a király s az urak csapataiból alakult sereg terhére esvén, az ország nemességének személyes hadba szállása igénybe sem vétetett; s ez tette lehetővé, hogy Lajos oly hosszú ideig országgyűlés nélkül is fényes történeti nevet vivott ki, s a nemesség nyugtalansága sem zavarta a király nagyra törő s az országra áldásos tetteit. Még egy kedvező körülmény is járult ehhez. Az ország kültámadások által fenyegetve nem volt, s így a nemesség nyugalma nem zavartatott meg. Lajos halála után azonban 1382-ben következtek a királyválság nehéz napjai; majd ezen időben mindig hevesebb lökésekben nyilvánult a megindult török invasio is Európába, mely I. Murat alatt, kis Ázsia, s Hellespont elfoglalásával, a Balkánig, a további előhaladásra már is szilárd alapokra tett szert. 1390-ben Bajazid már a Balkán völgyén Bulgáriában foglalt tért, s közvetlen a magyar birodalmat fenyegette most már déli határaitól, sőt egy évvel reá már a Szerémségbe is betört. E mellett csaknem állandóan fenyegető volt Konstantinápoly ostroma. 1396-ban a nikápolyi csatában nyert török győzelem adta meg a lökést,

hogy a nemzet a fenyegető vesz tudatára ébredt, s a nemzeti önvédelem előkészítése s nagyobb szabású fejlesztéséhez látott, a mellyel a hadrendszer gyökeresebb reformjának vetette meg alapját.¹⁾

Láttuk az Anjouk alatt behozott bandériális intézmény képződését, melyben a király s a főbb nemesség csapatrendszere volt az uralkodó, a közép nemesség által jobbagytelkenként kiállított megyei zászlós csapatokkal. A nemesség személyes felkelési kötelezettsége, ez időben inkább szünetelő volt.

Ezen hadi rendszer a fenyegető török invázióval szemben, melyhez a cseh husszita betörés is csatlakozott, elégségesnek nem látszott.

E két irányu veszély tornyosulása folytán fogott az országgyűlés Zsigmond alatt a hadi s honvédelmi intézménynek a megváltozott viszonyok szerinti szervezéséhez, s törvényszerű szabályozásához, mely is az 1435. évi országgyűlés V. decretumában foglaltatik.²⁾

¹⁾ A török invazio ellen, s ennek Európából való kiűzésére mondattott ki: hogy az egyházak tized jövedelmének fele e czelra áldoztassék. (Magy. Tört. Tár. III. k.)

²⁾ A cseh huszitákkal főleg Zsigmond, de még a Hunyadiak idejében is sok baja volt az országnak, kiknek betörései, mély nyomokat képeznek történelmünkben. A cseh husziták, főleg Ziska alatt, rendszerezett katonai bandáikkal, szomszédaik rémévé váltak.

Ezek később, mint Olaszországban a Condottierek, rendszeres csapatokká szervezkedtek, községeket alkottak, s készek voltak megfelelő zsoldért idegen szolgálatba is lépni, a mint azután őket úgy Zsigmond, mint a Hunyadiak, főleg Mátyás az ő álló seregébe fel is fogadták.

A husszita betörök legveszedelmesebb része volt az, mely magát testvérnek nevezte, de népiesen csavargó koldus, zebrák, rabló (Rebjati, Buben) czimen örökítették meg. Fegyverzetük, az akkori európai fegyverzettel volt azonos. Szolgálatba csapatonként lovon és gyalog állottak. A puskaporos löfegyvereket szintén használták, s már Ziska csapataiban volt puska, pisztoly, hosszabb vagy rövidebb löfegyver, mely nevezet átjött hozzánk is.

A cseh husszita katonai rendszer a Habsburg dinastia uralma alatt oszlott fel, s olvadt át az általános német hadi rendszerbe.

E szerint királyi köteleességül mondatott ki első sorban Cseh- és Morvaország felé, úgy az ország többi határszélein fekvő várak jókarba helyezése,¹⁾ őrséggel ellátása s védelme. Ezért a királyi jövedelem gyarapítására a kapuadó is felemeltetett, úgy hogy a nagyobb után 30, a kisebb után 15 denár volt fizetendő. (1411: III.)

Ha az ellenség nagy számával szemben a rendelkezésére álló királyi zászlós csapatok elégségesek nem voltak, joga sőt kötelessége volt a közelebbi vidék uri s püspöki ezredeit úgy a vármegyék telek-katonaságát hadba hívni. Ha az egész ország hadi erejére volt szükség, az általános felkelést kellett mozgósítania, mely is a következő rendszerben történt.

A vármegyékben 33 jobbágytelek után egy, száz után 3 gyalogos harcos állíttatott ki, teljes fegyverzettel, az urak s birtokos nemesség által a telkek csoportosításával.²⁾

A jobbágygyal nem bíró nemesség személyesen állott elő, vagy az uri ezrekbe, vagy a többi nemesekkel sorakozva. Ha a zászlós csapatokban mint zsoldos szolgált volna, ez nem menté fel személyes kötelezettsége alól, s maga helyett esetleg mást tartozott állítani.

¹⁾ A várakról már megemlékeztünk, hogy az azokhoz tartozó régi telekbirtokok, a várak fentartási szükséglete fedezésére szolgáltak. Ezen várak feletti felügyelet most királyi köteleesség lévén, a király kinevezte a várkezelő tisztet, a ki gondoskodott az őrség szervezéséről, gondoskodott a vár és őrség szükséglete fedezéséről is a várhoz csatolt telek birtokok jövedelméből, s a jobbágy szolgáltatásokból.

²⁾ Mint a törvény előírja: »arcus, pharetros, gladios et bicillos (bacillos) habentes equestres«. Ez időben bár a puska-poros lőfegyver első formái Európában már használatban voltak, mint látszik, a magyar hadi fegyverzet sorában, általánosságban még nem foglalt helyet. Az előirt fegyverzet volt az akkor általános használatban levő íjj vagyis nyilpuska, mely a mai puska faszervezetéhez hasonlóan, a mellhöz emelve és célózva, a rendkívül ruganyos és feszített hur rugó erejével kilökve a reá illesztett hegyes szöggel ellátott nyilat, 200 lépésnyire a pánczelt is átfurta. Ezen felül kard és buzogány. A telek katonaság is lovon állt még ki ez időben is. Pharetra nyiltok, puzdrát jelent, s ettől a fegyveresek puzdrásoknak is nevezettek.

A kik eleget nem tettek ezen kötelezettségnek, javaik elkobzásában marasztaltattak. Az uraknak otthoni biztonságukra megengedettett, hogy csapataik bizonyos hányadát visszatarthassák. Az így kiállított sereg önmagát tartozott élelmezni; s nehogy ezen élelmezésnél kizsákmányoltassanak, a megyék az élelmi czikkeket meglimitálták.

A nem nemeseknek felvétele a hadi intézménybe ezzel országgyűlésileg is szentesítést nyert; bár a nemesség a jobbagytelkek után esedékes katonaságot, mely kétségkívül a jobbagyságból toboroztatott, mint a nemesi birtok terhét tüntette fel, s mint telek-katonaság szerepelt közjogi meghatározásában.

A hadviselés s honvédelem terhének a király és nemzet közötti megosztása, ezuttal szabályoztatott részletesen, melynek indoka már az 1222-iki VII. t.-cikkben is léte van.

A honvédelem kötelessége első sorban utaltatott most a királyra, s e végből kellő jövedelem is biztosítatott részére. A nemzetre háramló felkelési kötelezettség, szükség esetében volt igénybe vehető.

A haderő ezen rendszer szerint kiállítva, részleteiben ez időben következő volt:

A királyi ezred	1000 lovas
A horvát bán bandériuma	500 »
A corbaviai gróf »	500 »
A cetini gróf »	500 »
A segniai gróf »	500 »
A tótországi bán »	500 »
A vránai perjel »	500 »
A zágrábi püspök »	500 »
Tahi Lőrincz »	500 »
A blagai urak »	500 »

Ezek a török ellen voltak rendelve az adriai tenger, Dalmátia, s az Unna folyam felé.

Szintén a török ellen Ozora felé a következő csapatok állottak:

A szerb despota részéről	8000	lovas
A pozsegai főispán »	100	»
A pécsi püspök bandériuma	500	»
Bulgária részéről »	4000	»
A bosnyai püspök »	100	»
A Bothos urak »	100	»
Garai János »	500	»
Lévai cseh Péter »	500	»
A macsói bán »	400	»
Gergelyfi János »	500	»
Maróthi János bán »	1000	»
Thallóczy Matkó »	1000	»
Vajdafi Henrik »	100	»
Herkei Lorand György bandériuma				100	»
Dalmát-Horvát-Tótország rendei, továbbá Bosnyának fenmaradt részei és Hercegovina	9000	»
Verőcse vármegye csapatja	200	»
Somogy »	»	500	»
Szala »	»	600	»
Baranya »	»	500	»
Bács »	»	500	»
Pozsega »	»	300	»
Valko »	»	200	»
Bodrog »	»	300	»
Szerém »	»	200	»
Tolna »	»	200	»

Temesköz felé szintén a török ellen:

Kalocsai érsek bandériuma	500	lovas
Váradi püspök »	500	»
A királyi ezred »	1000	»
A csanádi püspök »	200	»
Az oláhok, kunok, jászok részéről	200	»
Temes vármegye csapatja	200	»
Keve »	»	300	»
Zaránd »	»	100	»

Arad vármegye csapatja	300	lovas
Csanád	»	»	100	»
Torontál	»	»	100	»
Krassó	»	»	200	»
Csongrád	»	»	200	»

Erdély felé:

A királyi ezred	1000	lovas
Az erdélyi püspök bandériuma	500	»
Erdélyi vajda	»	»	1000	»
Az oláh és moldvai vajdák band.	10,000	»
Székelyek és szászok bandériuma	4000	»
Erdélyi nemesség	»	»	3000	»
Bihar vármegye csapatja	300	»
Békés	»	»	200	»
Szatmár	»	»	200	»
Szabolcs	»	»	200	»
Ugocsa	»	»	100	»
Marmaros	»	»	50	»
Bereg	»	»	100	»
Kraszna	»	»	100	»
Külső s belső Szolnok vármegye
csapatja	400	»

Németország felé a hussziták ellen:

A király ezredei	4000	lovas
Az esztergomi érsek 2 bandériuma	1000	»
Az egri püspök 2	»	»	1000	»
Szentgyörgyi gróf 1	»	»	500	»
Stibor gróf 2	»	»	1000	»
Széchenyi László bandériuma	100	»
Derencseni Imre	»	»	100	»
Pálóczi Imre	»	»	50	»
Kalnai Miklós	»	»	100	»
Berzenczei testvérek	»	»	50	»
Czudar János és Simon band.	100	»
Sós Miklós és György band.	50	»

Agárdi György bandériuma	50 lovas	
Szécsi Frank	»	100	»
Pethő László	»	50	»
Herkey Eustach	»	50	»
Gyarmath Miklós	»	50	»
Thari Róbert	»	50	»
Aranyi István	»	50	»
Jakabfy János	»	100	»
Széchenyi Osvat	»	50	»
A homonnai urak	»	200	»
Kompolt Pál	»	100	»
Perényi János	»	200	»
A Pelsőczy urak	»	200	»
Derghy Sebestény	»	50	»
A tárnok mester	»	50	»
Sáffár István	»	50	»
Ernyey Mihály	»	50	»
A Noffri fiak	»	50	»
Czobor	»	50	»
Forgách Péter és János bandériuma		100	»
Miklós a galgóczy bán fia	»	100	»
Sopron vármegye csapatja	100	»
Győr	» »	100	»
Veszprém	» »	100	»
Pilis	» »	50	»
Mosony	» »	25	»
Nyitra-és Thurócz vármegye csapatja		600	»
Liptó- és Szepes	» »	200	»
Zemplén- és Borsod	» »	300	»
Gömör- és Heves	» »	400	»
Vas- és Fehér	» »	1000	»
Esztergom- és Komárom vármegye csapatja	200	»
Pozsony, Trencsén, Árva vármegye csapatja	300	»
Zólyom, Sáros, Abaujvár vármegye csapatja	600	»

Tolna, Nógrád, Pest vármegye csa-	
patja	1000 lovas
Hont, Bars vármegye csapatja	100 »

A pozsonyi vár védelmére.

A győri püspök bandériuma	500 lovas
Veszprémi püspök »	500 »
Pannonhelyi apát »	250 »
Hedervári urak »	1000 »

Ez összesen 75 ezer fegyveres. De itt elsorolva minden bandérium nincs, úgy még számos ur fegyverese is hiányzik, mint Rozgonyi, Losonczy, Kanizsay, Báthory s mások. Magyarország összes haderejét ez időben az egykorú Sonutó 120 ezer fegyveresre becsülte.¹⁾

XIII. FEJEZET.

A hadszervezetben a nyilvántartás és ellenőrzés rendszerezése Hunyady János és Szilágyi kormányzósága idejében.
Átmenet a gyalog hadirendszerhez.

A Zsigmond alatt széles alapokon fejlesztett hadi intézmény sikeres életbeléptetését, az ő halála után a beállott királyválság küzdelmei, nemcsak elő nem segítették, de tetemesen hátravetették.

Zsigmond vejének, Erzsébet leánya férjének, Albert osztrák hercegnek királlyá választásával 1437-ben, a nemzeti féltékenység s aggodalom szállott a kedélyekre, ez foglalta el a figyelmet, s az 1439-iki országgyűlés egy csomó törvényt alkotott nemesi s alkotmányos jogvédelme körülírására az osztrák származású uralkodóval szemben. Ezek között első fontos intézkedés, hogy a nádor jövőre az országgyűléssel együttesen választassék; majd kikötetett, hogy az országnak úgy egyházi mint világi tisztségei idegenekre ne ruháztassanak, idegeneknek várak, birtokok ne adományoztassanak, királyi birtokok, bányák, harminczadok bérbe

¹⁾ Lásd Horváth M. 2. k. 505. l.

ne adassanak; a király az országban vegyen lakást, s leányai is csak az ország beleegyezésével menjenek férjhez.

A hadi terhek viselésénél a király gondjává tétetett, hogy az ország s végvárai biztosítására s védelmére intézkedjék, a hadi nép a királyi jövedelmekből pontosan fizetessék, hogy a lakosokon ne élősködjének; s míg az ellenel szembe az elégnék mutatkozik, országos felkelés ne hirdetessék, az ország határán kívül ne vitessék, az egyházi személyek, régi szokás szerint tartozván katonáskodni, taksákkal e czimen ne terheltessenek.

Albert váratlan halálára ismét zavarossá váltak a trón-utódra vonatkozó viszonyok. Egy része a nemzetnek kész volt Albert nejének Erzsébetnek, s esetleges gyermekének trónilletékességét elismerni, más része azonban Ulászló ifju lengyel királyt óhajtotta a trónra, s meg is választották, főleg azon szempontból, hogy az ország fenyegetett helyzetében egy nő képtelen a szilárd férfierőt igénylő honvédelmi s hadi intézmények vezetésére. Ulászló hívei oda is gondoltak, hogy az ifju király venné nőül Erzsébetet, s születendő gyermeke örökölné utánna a trónt.

Kétségkívül a honvédelem érdekeire Ulászló lengyel király jelölésében egy eszme rejlett, mely már Albert választásának is indoka volt. A török invázió fenyegető réme s ereje láttára a nemzet egy része elvesztette önbizalmát, s azon gondolat foglalt tért, hogy az ország érdekében fog állani az, ha a szomszéd ország fejedelme hivatik meg a trónra, s a közös veszély ellen a szomszéd ország segítsége is biztosíttatik, a közös uralkodó személyénél fogva. De — mint láttuk Albert életében — ezen gondolatot nyomon követte az ország függetlenségére való jogos féltékenység is, s ennek hatalmas motivumai csakhamar beigazolták az Albert és Ulászló rövid epizódjaira következő események folyamán, hogy daczára a Konstantinápolyt is előzőnlő török hatalomnak s a várnai katasztrófának, a saját erejében bíró s kitartó nemzet, a Hunyadiak fénykorát s a magyar nemzeti dicsőség legszebb éveit volt képes megalapítani.

Az Ulászló s Erzsébet közötti viszály és versengés ide-

jében megszületett Erzsébet figyerméke, de az anya rövid időre reá 1443 decz. havában meghalt. Így most már Ulászló verseny nélkül maradt a magyar királyi trónon, ki azonban a várnai szerencsétlen csatában elesett. Ekképen a cse-csemő László trónigénye fentartásával 1446-ban, míg a kis király megnő, Hunyady János választatott meg ország kormányzóvá.

Ezzel kezdetét vette a mutatkozó csüggedés daczára, a nemzeti erő s önbizalom tüzének hatalmas fellobbanása, a nagy kormányzó vezetése alatt. A magyar hadi intézmény egészséges kifejlődése s korának igazi színvonalára való emelkedése, hatalmas arányokat öltött Hunyadi János rövid kormánya alatt.

Az 1454-iki országgyűlés a hadi intézmény bajait alapján vizsgálta meg, és segített is azon.

Eddig megelégedtek a rendek az országgyűlésen azzal, hogy időről-időre megújították s felemlítették a király kötelességét, hogy a királyi jövedelmeket a honvédelem szükségleteire fordítsa, s megfelelő zászlós csapatokat szervezzen, mi czélból a királyi javak jövedelmei mellett most már adó-segélyt is szavaztak meg. De elfeledkeztek annak ellenőrzéséről, hogy a királyi javak azután megfelelőleg is kezeltessenek.

Az 1454-iki évi II-ik t.-czikkben az igazi s egyedül helyes módozatot állapították meg: hogy a rendek kebeléből megválasztott bizottság vizsgálja meg, miként kezeltenek e jövedelmek, mennyi csapat állítható azokból, mely tiszti személyek azok, kiknek zászlós csapataik felszerelésére segély adatik; egy szóval a hadi intézmény kiegészítő részét alkotó királyi haderő, s az erre fordítandó királyi jövedelem országos ellenőrzésének, s az országos haderővel összhangzóbb kezelésének alapvető rendszere alkottatott meg e törvényben.

Ez a böles intézkedés azonban, hogy az országgyűlés ellenőrizze a királyi jövedelmeket, szigoruan nem mindig tartatott szem előtt. A későbbi kor a király iránti bizalmatlanságot látott ebben, s elhanyagolta az egyedül üdvös

eszközt a hadi intézmény nagyszabású összhangzatos fejlesztésére.

A hivatkozott törvényben az uri s egyházi zászlós csapatok rendszerezése is kimondatott, hogy javaik erejéhez képest kötelesek kiállítani. A vármegyei telek-katonaságra határozottatott: hogy száz jobbágy után 4 lovas és 2 gyalog fegyveres állítandó. De ezek az ország határán kívül menni nem tartoznak. Ezek megyénként szerveztetnek, vezetőiket megyénként választják, s ekként csoportosítva állanak az országos főkapitány rendelkezésére. A jobbágysággal nem bíró nemesség személyesen tartozott leróni hadi kötelezettségét.¹⁾

Az ország főkapitányává vagy is vezérévé Hunyady János választatott meg. Az országos haderő összeírása s nyilvántartása elrendeltetett.

Az élelmezést saját költségükön viselték úgy az urak, mint a vármegyék s a többi nemesség. A ki mulasztotta kötelezettsége teljesítését, terhére állítottatott ki a lovas vagy gyalog, e végből egy lovas költsége 15, gyalogé 10 aranyban számított fel, mely a mulasztó javain vétetett be. A katonai hűtlenség birtok-kobzással, s ha nemtelen, fejevesztéssel büntettetett. A király megfogadta, hogy csak az ország java, érdeke s határa megvédésére indít hadat.²⁾

Szilágyi Mihály kormányzósága alatt ismét kimondatott, hogy a királyi jövedelem első sorban az ország védelmi

¹⁾ »Pharetrarii equites« vagyis nyilas, puzdrás lovasok voltak. A gyalogok is ily puzdrás, vagyis nyilas fegyverzetűek voltak. A nyíl mellett paizs és kópja volt védelmi eszközük, tehát puskaporos fegyverzetről még ez időben sem volt szó. A magyar hadi intézményben a rendszeres gyalog szervezet ez időben vétetett mint kiegészítő rész gyakorlatba. A lovassági tulsúly tehát itt is, mint már akkor Európaszerte történt, megtörtént. Európában, főleg Svájcban, majd az olasz s a német városokban szervezett gyalogság vitéz fegyvertényei, de főleg a török janicsárok gyalog szervezete, s ellenállhatlan vitézsége, már ekkor a gyalog szervezet fölényét vívták ki. Átesapott ez hazánkba is, s a Hunyadiak korszakos győzelmeiből hadseregeinknek gyalogságát méltó osztályrész illeti meg.

²⁾ Lásd 1454. évi decr. II. 1—16.

eszközei megszerzésére fordítassék, s első sorban vétessék igénybe, s csak ha ez nem elég, következnek az urak ezredei s csak azután lehet az általános felkelést kihirdetni.

A törökök megjelenésével Európába a hadi rendszer változása is gyorsabb lépésben nyomult előre. A magyar hadak felvonulásával a lovasságra fektetett hadrendszer, kezdett meghajolni, a gyalog katonaság felé, mely ellenállhatlan tulsúlylyal végre is a hadrendszer uralkodó tényezőjévé vált. Minderre a lökést a törökök megjelenése Európában adta meg.

A török hadviselés rendszerének központját a janicsári gyaloghad intézménye képezte, s ennek sikerei a háborúkban csakhamar feltűntették a gyalog katonaság kiemelkedő előnyeit, s az megérlelé a gyökeres reform szükségét, mely a puskapor feltalálásával épen nélkülözhetlenné lett. A gyalog katonaság ujjitó rendszere egyszersmind az állandó katonaság rendszerére is megadta a lökést, melynek első nyoma mutatkoznak az Albert-féle 1439-iki törvényben is, midőn a király egyenesen zsoldos sereg szervezésére utasítatik, mely kétségkívül állandónak s részben már gyalogosnak volt feltételezve. »Intézkedjék a király — így szólt a III-ik t.-ezikk — az ország biztosítása s a végvárak védelmére hadseregének királyi díjazásáról, hogy a lakosság ne fosztogattassék általa.« Az 1454-iki országgyűlésen nyilvánult első alkalommal, hogy a jobbágytelkek után kiállítandó megyei csapatok felében gyalogok legyenek.

Úgy a királyi, mint az uri bandériális intézmény, mely Lajos alatt érte el fénypontját, már kezdetben azon árnyoldallal kelt világra, hogy kasztszerű fejlődésével, csakhamar éles összeütközésbe jutott a polgári étellel. Úgy a királyi, mint uri zászlóaljok elkülönített szervezete, a fegyveres egyének fenhéjázó igényeit növelte, s az akkori laza fegyelem mellett, a visszaélések minden nemére ragadta őket. Ehhez járult az, hogy az urak s nagyobb birtokosok, saját érdekében is, nagyobb befolyások biztosítására, még erejükön felül is állítottak zászlóaljakat, s ezek kellő díjazásáról gondoskodni nem voltak képesek. A királyi tisztséget viselők a

királyi jövedelem segélyét igényelték, mint erről már megemlékeztünk. De a királyi jövedelem sem volt oly bőséges és biztos, s így történt, hogy a díjaikhoz csak nehezen, vagy épen nem jutó zászlóaljak a lakosság terhére váltak, s élelmezésüket a lakosságon zsarolták ki. Ezért sürgették a rendek állandóan a királyi jövedelmek rendszeres kezelését s ellenőrzését, hogy e bajok elháríttassanak.

XIV. FEJEZET.

Az állandó sereg első szervezése Mátyás király alatt. A fekete sereg, a nemzet ellenszenve az állandó katonaság ellen.

A nagy kormányzó idejében feléledt nemzeti önérzet s bizalom, úgy a kül- mint belbiztonság javára fényes sikereket aratott.

László halála után az ország 1458-ban a nagy Hunyady fiát, Mátyást választotta királyának, ki az országgyűlések határozatait, hogy a honvédelem ügye első sorban a királyi jövedelmekre, s az azokból fedezendő hadi erőre háramlik, komolyan vette, s oda törekedett, hogy a nemesség személyes hadikötelezettsége kevésbbé vétessék igénybe, hanem e helyett egy állandó s képzett hadsereg álljon rendelkezésére. E célból alapította a királyi jövedelmekre s a felajánlott adókra a hadi képzettségben kora színvonalán álló híres fekete seregét, mely az európai hadrendszer történetében is fényes nevet vivott ki.¹⁾ Az országgyűlés ugyan kezdetben a Zsigmond király alatt részletesen körülírt hadi

¹⁾ Róbert Károly és Lajos király idejében Európaszerte fejlődött hűbéres hadrendszer, mely nálunk a zászlós urak csapatszervezetével nyert kifejezést, a zsoldos had fejlődésével épen ez időben volt átmenőben az állandó katonai rendszerhez, mely a török janicsár csapat szervezetben mintául szolgált Európának. A janicsárok (törökül Jenetschjeri, annyit jelent: új harczosok) a török hadrendszernak állandó katonai csapatát képezték. Ezek gyalogok voltak, s Murad alatt 1361-ben főleg foglyul ejtett keresztény népből, s az ozmán birodalomban adóképen esedékes keresztény ifjakkól szerveztetett. A hűbéres hadrendszer Európában Mátyás korában már lehatárolóban volt. E helyett a zsoldos csapatok, a svájci gárdák, a

rendszerhez való ragaszkodását fejezte ki, s ismételte ezt 1471-ben (VII. t.-cikk), 1474-ben azonban már egy-egy kapu után 1—1 frt hadi segélyt¹⁾ szavazott meg a király rendelkezésére, azon kikötéssel, hogy a nemesség csak a török elleni önvédelem esetére vétessék igénybe, a király tartózkodjék a támadó hadviseléstől, ne hallgasson az európai keresztény fejedelmek igazgatásaira, kik a törököknek Európából való kiűzése végett egy újabb keresztes háborúba igyekeztek az országot bebonyolítani.

Mátyás király, a háboru terhére idegenkedő nemesség hangulatát felhasználva, oda törekedett, hogy az ország inkább adóval váltsa meg a személyes katonai kötelezettséget; s el is érte azt, hogy 1478-ban is, öt egymásután következő évre szavazták meg az 1—1 frt hadisegélyt, azon kikötéssel, hogy a felkelés, csak a római vagy török császár, a

keresztesek, az armagnacok a condottierik, a landsknechtek kora támadt fel, mely nálunk a Mátyásféle fekete seregben nyert megtisztultabb kifejezést. Ezen zsoldos csapatok abban állottak, hogy egyes vezetők szervezték azokat, kisebb-nagyobb számban begyakorolták, s aztán annak állottak szolgálatára, ki többet fizetett azért. Ily csapatok kóboroltak akkor be Európa országait. A Mátyás fekete serege ezen zsoldos csapatok felett állott annyiban, hogy ez már inkább a hivatásos állandó katonai intézmény típusa volt, mely azonban akkor még idegen volt nemcsak itt, de az európai hadrendszer szervezetében is. Mátyás ebben is korát megelőzni látszott. Kora nem is értette meg őtet, s halála után az ország is visszaesett régi állapotába.

A gyalog hadrendszer is ezzel vette kezdetét nálunk s lassan fejlett oda, hogy a lovassági tulsulyt legyőzve, a hadi intézmény alapja lett.

¹⁾ Zsigmond s az előbbi királyok törvényeiben a kapu-adó »adó«-nak (tributum) neveztetett. A jelen 1474-iki I. t.-cikkben a kapu vagy is telek után megszavazott 1 frt nem tributumnak, hanem subsidiumnak neveztetik. Ettől kezdve körvonalazódik a nemesi subsidium fogalma, mely az adó (tributum) fogalmától eltér. A magyar nemes nem adót fizetett, hanem hadi segélyt adott királyának, mert ő a király adózója nem lehetett. Ez a magyar király s a magyar nemzet közötti viszony következménye. Mert a hadviselés gondja s feladata első sorban királyi kötelesség volt, mint a vezérek korában, a vezér tartozott a hadsor elején állani, nemzetsége hadával, e kötelesség teljesíthetésére a nemesség csak segélyt nyújtott a királynak.

lengyel, cseh vagy a rumén fejedelmek támadása ellen vé- tessék igénybe, s hogy a katonák élelmezése s elszállásolá- sáról kellőleg gondoskodva legyen, a nemességnek kárt ne okozzon.

Az akkori katonai élet fegyelmi viszonyainak lazasága, a folytonos hadviselés következményei azonban, a nemzetre megnyugtató eredményekkel nem jártak, daczára Mátyás nagy erélyének, s gondosságának. Mátyás nagy erélye sem volt képes az adóval megváltott hivatásos katonai rend visszaéléseit megszüntetni, s a nemességre háramló bajokat elhárítani, a mi aztán élesztette s táplálta a nagy király katonai rendszere elleni nemzeti gyűlöletet.

Fokozta a bajt, hogy Mátyás, a nemesi felkelés mel- lőzése mellett, szívesen nélkülözte magát az országgyűlést is, hogy hatalmi önkényével megegyező hadi rendszere fej- lesztésében, kevesebb ellenállással találkozók. Hadi rend- szere ezen egyoldalú megállapításának meglelt végre az a sajnos következménye, hogy halálával az is összeomlott s világhírű fekete serege feloszlott.

Mátyás is, mint nagy Lajos, saját hadirendszerével emelte magasra trónját s tette dicsővé uralkodását. Lajos alapította meg a magyar hadi intézményben a régi szemé- lyes felkelés kötelezettsége mellett, a hűbéres uri zászlós csapatokat, s a birtokos nemesek telek-katonaságát, s ezzel a katonai teher birtokarány szerinti megosztását hozta életbe. Mátyás állandó katonaság alkotásának eszméjével foglalko- zott, s arra létesítette fekete seregét. Lajos alkotása állandóbb maradt, mint Mátyásé. Mátyás a rendelkezésére álló jöve- delmekből s felajánlott adókból szervezte az ő állandó sere- gét, mely egy évre mintegy 1 millió 600 ezer aranyat ve- t igénybe. Állott pedig ez mintegy 20,000 nehéz és könnyű lovasból, s 8000 gyalogosból, s a kellő tábori készletből, melyben mintegy 16 ezer tábori szekér volt, akkor még a csaták intézésében fontos tényező. Ezen seregben mintegy 6000 főre menő csapat, fekete pánczéllal ellátva, képezte a főerőt, mely a legvitézebbek sorából összeszedve, rendesen döntőleg folyt be a csata sorsára. A fekete páncél után

ragadt reá a fekete sereg nevezet s nagy részben gyalogosok voltak. Ezen álló sereg nagy szorgalommal képezte-tett ki úgy a fegyverforgatásban, mint a harcz taktikai keresztülvitelében. A nehéz lovasság feladata volt a védelmi állás biztosítása, míg a könnyű lovasok támadólag szerepeltek, s majd a döntő rohamot a kopjások végezték, a paizsosok, puskások s a lovasságtól támogatva. Mátyás seregében lőporos fegyver is volt ugyan már, de ezért főfegyvernem volt a kéz-íjj, s az ostromnál a vető-gépek, melyek óriási kődarabokat dobáltak messze távolságra. A nehéz pánczélos lovasság paizsszal, s kéz-íjjal, oldalukon karddal vagy fokossal, a könnyű lovasság kopjával, paizsszal, s pisztolyokkal volt fegyverezve. A gyalogság lándzsával, puskával, de leginkább kéz-íjjal, lándzsás bárdal volt fegyverezve. Mátyás király alatt az 1485. évi IV. t.-czikkben mondatott ki: hogy midőn általános felkelés szüksége áll elő, a nádor állásánál fogva a sereg általános és legfőbb kapitánya, úgy azonban, hogy hadi tisztében a király rendeletéhez alkalmazkodva fog eljárni.

XV. FEJEZET.

A fekete sereg feloszlása Ulászló alatt. A bandériális rendszer s a telek-katonaság módosulása 1498-ban. Az országgyűlés ellenőrzési jogának újabb nyilvánulása.

Mátyás halála után a cseh Ulászló választatott magyar királylyá, kinek is első szava volt az országhoz, hogy az 1 frtos adót igénybe nem veszi, s ezzel el volt döntve Mátyás saajtszerű hadi rendszerének sorsa, úgy hogy fekete serege rövidesen fel is oszlott.

Az idegen nemzetiségű fejedelemmel szemben, az 1492-iki országgyűlésen megújulni látjuk az Albert-féle t.-czikkelyeket: hogy a király az ország tisztségeit, javait idegeneknek ne adományozza, magyar ügyekben magyar tanácsosai útján intézkedjék stb.

A hadi intézményre nézve a Mátyás király által felkarolt állandó sereg szervezete felbomlásával, a hadi terhek

ellen támadt reactió, a régi törvényekhez való visszatérésre vezette a nemzetet. Megújítottak a régi határozatok, (1492: XVII.) hogy a király a királyi jövedelmekből fedezze saját zászlóaljainak, bandériumainak, mint a tisztségük folytán bandériumokat tartók s erre királyi segílyt élvezők bandériumainak díjait, fentartási költségét, hogy azok ne kényserítessenek, — mint már akkor közönségesen mondák — a nép könyeiből, azaz zsarolás- és fosztogatásból élni. A XVIII—XXI. t.-cikkkben kimondatik, hogy a király gondoskodjék zászlóaljainak, bandériumainak kiállításáról, s ez első sorban szolgál az ország védelmére, azután az urak bandériumai, s szükség esetében az általános felkelés vehetők igénybe; azonban sem ez, sem az urak bandériumai az ország határán kívül harcolni nem tartoznak. Ha a király saját hasznára vagy kényére kezd háborút (*pro suo commodo vel utilitate privata*), csak az általa fizetett sereget veheti igénybe, a többi követni nem tartozik. Az idegen nemzetbeli uralkodóval szembe hozott ezen megszorítás kétségkívül azt akarta kifejezni, hogy a magyar haderő csak nemzeti érdeken legyen mozgósítható. Ez egyébiránt némileg ismétlése az Endre-féle 1222. évi VII. t.-cikkknek. A reá következő 1498-iki országgyűlés feloldotta a határozatot.

Ezen 1498-iki országgyűlésen szabályoztatott az uri bandériumok létszáma is, akképen, hogy egy egész bandérium 400, fél pedig 200 főben állapítatott meg, úgy hogy fele gyalog, fele huszár vagyis lovas legyen. A főpapok és zászlós urak, e létszám keretében tartoztak zászlóaljaikat fentartani. A többi bandérium tartásra nem kötelezett urak, állásuk s tehetségükhöz képest, jobbágyaik száma szerint, a megyei telek-katonaság szervezéséhez tartoztak járulni. Kivétel tétetett több főúr, mint örökös főispánok s országos vezérekre, kik feljogosítottak bandériumok tartására, mint Korvin János, Ujlaky Lőrincz, a Zápolyák, Frangepánok.

A birtokos nemesség 20 porta vagy jobbágytelek után egy tisztességes lovast, a jobbágygyal nem bírók minden 10 ház vagy kuria után egy lovast állítottak ki a telekkatonaság részére. A fegyverzet volt (*lancea, clypeus et arcus*

manualis) lándzsa, paizs, s kézi íj, puzdrával, vagyis nyilokkal. Tehát a puskaporos fegyver nálunk még ekkor sem volt általános használatban. Az íj, vagy is a nyilazó szer szám volt mindig a főfegyvernem.

Az uri zászlóalj, bandériumok tartásából folyó visszaélések megszüntetésére, hogy kik s mily létszámban állítsanak s állíthatnak zászlóaljakat, végre az 1498-iki országgyűlés részletes határozatokat hozott. Ez évi XX-ik t.-czikkben előíratott, hogy tartozott kiállítani:

esztergomi érsek 2 bandériumot, kalocsai érsek 1 bandériumot, egri püspök 2 bandériumot, váradi püspök 1 bandériumot, pécsi püspök 1 bandériumot, erdélyi püspök 1 bandériumot, zágrábi püspök 1 bandériumot, győri, veszprémi, váci püspökök 200—200 lovast. A csanádi püspök száz, a szirmiai és nyitrai püspökök 50—50, a pécsváradi s váradpéteri apátok 200—200 lovast, a szekszárdi 100, a szent-mártoni 200, a karthausi barátok 200 lovast. Az auraniai perjel egy bandériumot, a zobori apát 50, esztergomi, egri, pécsi, erdélyi káptalanok 200—200 lovast. Bácsi káptalan 50, fehérvári prépost a káptalannal 100, a titeli prépost 50 lovast. A királyi bandériumon felül, mely 1000 főből állott, a következő királyi főtisztségek vétettek fel a bandériálisták sorába: az erdélyi vajda, székelyek grófja, horvát bán, temesi bán egy-egy bandériummal. A zászlósok sorában foglalnak helyet a fővezér Ujlaky Lőrincz, Zápolya István nádor, a Frangepánok, vingarti Geréb judex curiae, s még 42 főur felsorolva.

Az 1498-iki országgyűlés, a hadszervezet rendezésében más irányban is magasabb látkörre emelkedett. A török betörések megfékezése végett nemcsak feloldotta a hadba szállítás kötelezettségének szűk körét, hogy az országon kívül harcolni nem tartozik, sőt kimondatott a XVI. t.-czikkben, hogy szükség felmerültével, a mi természetes, nemcsak a királyi sereg, de a telek-katonaság is tartozik az ország határán kívül harcolni.

A hadi intézmény rendszerezésére nagyfontosságú lépés volt a Hunyady János alatt hozott intézkedés megis-

métlése, hogy a királyi jövedelmek kellő ellenőrzéssel kezeltesse, s azokról számadás tétessék. A végvárok felszerelése, s élelmi szerekkel ellátása is sürgettetett, s kimondatott, hogy a parancsnokló tiszt szigorú felelősségre vonassék, ha netán a kezére bízott vár az ellenség kezébe jutna. (1495. évi XXXIII., XXXIV. törvény.) A hadi intézmény kezelésének az országgyűlés előtti felelősség alá helyezésével, ennek teljesen alkotmányossá alakítására történt a leg-hatásosabb lépés. A telekkatonaság szervezésére (XVI. t.-cz.) a porta illetőleg jobbágytelek létszám, mely után egy-egy katona volt kiállítandó, 36-ra határoztatott. Csak az alsó vármegyékben, (Pozsega, Valko, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Zaránd, Torontál, Arad, Temes, Békés) szabotott 24 telekre. Ez időben huszárokat kellett kiállítani.¹⁾

Az ekként kiállítandó csapatok állandó készenléte biztosítására elrendeltetett, hogy most már az összeírás s lajstromozás minden évben szent Márton napján megtörténjék, s a mint a szükség mutatkozik, első sorban a királyi csapatok, azután az egyházfők és zászlós urak bandériumai, utoljára a nemesség általánosságban mozgósíttassék. A hadrendszer ellenőrzése s nyilvántartásának folytonossága állapítot meg, s a hadi intézmény öntudatos rendezésének becses részletei alkottattak meg az intézkedésekkel.

A török beütések akkor már nyugtalanítóbb alakban is jelentkeztek. 1504-ben a XXIV-ik t.-czikkben kimondatott tehát, hogy a főpapok, zászlósok s urak bandériumai minden pillanatban mindig készen álljanak. Az 1507. VI. t.-czikkben a királyi bandériumra határoztatott, hogy az magyarokból álljon, abból 400 a királyi udvarban, 600 a végvárokból helyeztessék el. A végvárokat a nádor s országbíró szorgalmasan vizsgálják meg évenként.

¹⁾ Unum Hussaronem, scutum, seu clypeum, nec non lanceam, lorica, et cassidem, sive galeam habentem. Azaz: huszárt kellett felszerelni, paizzsával, lándzsával, pánczélféle mell s hátvédél és sisakkal. A huszár népies elnevezés — úgy látszik onnan származott, hogy egykor 20 telek után kellett kiállítani egy ily lovast, s ezen telek lovas, mely 20 telket képviselt, népiesen huszarnak vagy huszárnak neveztetett.

XVI. FEJEZET.

Az ősi hadi intézmény módosulásának visszahatása a nemesség alkotmányos joggyakorlatára. Az ősi jogok és kötelezettségek megújítása. A hadi szükségletek ellenőrzése. Kincstárnokok választása.

A hadi segély vagy adó megajánlása tárgyában az 1504. I. t.-cikkben az a nevezetes határozat foglaltatik, hogy azt a Rákoson tartandó országgyűlésen kell szükség esetében tárgyalni s a megyék külön-külön semmiféle segélyt nem ajánlhatnak meg, vagy a megszavazott segélyt meg se tagadhatják. Az ellenkezőleg cselekvők, mint hitszegők, becsületvesztéssel sújtatnak s a nemesség kebeléből kizáratnak.

Az előbbi királyok, főleg Mátyás alatt jött az szokásba, hogy nemcsak egyesek, de a vármegyék is, a reájok eső katonakiállítás kötelezettségét bizonyos összeggel megváltották. Mátyás király, saját rendszere érdekében, kincstára gyarapítására nagyban elősegítette egyes vármegyék ezen megváltási hajlamát, sőt meghonosította az első századokban divatos külön adók szedését is, a mi aztán egyeseknek ez uton az illetéktelen királyi kegyhajhászatnak s ebből eredő visszaéléseknek terét tágította.

Ezen káros kinövés megszüntetésére, s ezzel a törvényhatályának egyenlősítésére czélzott a fenthivatkozott törvénycikkely. De a régi jog, s a magyar alkotmány igazi értelme visszaállítására is hatályos mozgalmat látunk ezen időben.

A Nagy Lajos korától a hadi intézményben létrejött változás, mely szerint a nemesség személyes kötelezettsége mellett, a hűbéres zászlós csapatok s a megyei telek-katonaság hozattak be, az alkotmányos joggyakorlatban is fontos alakulást hozott létre. És ez az volt, hogy most már az országgyűléseken sem vett részt az egész nemesség személyesen, hanem a nagy birtokosok és zászlós urak kivételével, küldötteikkel képviseltették magokat. A meghívók is úgy adattak ki már, hogy az országgyűlésen megyénként, vagy fejenként küldöttek által képviseltessék magokat. Így a vér-

szerződésben előírt személyes megjelenés részben elejtetett, épen úgy, mint a hadi intézményben is jóformán háttérbe szorult a nemesség személyes hadi kötelezettsége.

Az országgyűlés összehívása is, főleg Mátyás alatt, nagy időközökben történt. Az ősi alkotmányon, s ebben a hadi intézményen lényegében és formájában nagy rés üttetett.

Egyéb okok is hatottak erre.

A nemesség szegényebb része, idők folyamán, képtelenné vált személyes joga és kötelezettsége teljesítésére. Sem tehetsége, sem módja nem volt, hogy otthonától távol több időt töltsön az országgyűlésen. Ennek következtében nem vehetett részt azon. Már Zsigmond előtt az volt szokásban, hogy a szegényebb nemesség, többen összeállva, küldöttekkel képviseltették magokat. Ennek folytán a királyok is úgy jártak el, hogy ezeket küldöttek által való képviseltetésre hívták fel. Ez azonban nem maradt meg e keretben, mert Zsigmond azt hozta szokásba, hogy a zászlós s nagy birtokosokat hívta csak meg az országgyűlésre, a megyei közép és kisebb birtokosokat pedig megyénkénti képviseltetésre szóllította. Sok visszásság támadhatott ebből, s az alkotmány tényezői összhangzatos működésére, kétségkívül zavarólag hatott mindez.

Mátyás halála után, nagy hévvel kelt ki a személyes jog és kötelezettség gyakorlatának követelése, úgy hogy az 1498. évi I. t.-czikkben kimondatott, hogy jövőre Rákos mezején minden három évben Szent György napján tartassék országgyűlés, de úgy, hogy 15 nap alatt be is fejeztessék, melyen a birtokos nemesség személyesen tartozott megjelenni, birság terhe alatt s csak az egytelkeseknek engedtetett meg, hogy tizenként egy képviselőt küldjenek.

Az alkotmányosság s a személyes katonai kötelezettség entebb érintett ellazulásának természetes következménye volt az, hogy a nemesség a hosszas idő alatt nemcsak a közügyekbeni érdekeltségtől, hanem a fegyver használatától is elszokott, s a telekkatonai rendszer folytán a fegyver forgatásban begyakorlott jobbágyság bizonyos fölénybe, s önereje ismeretére jutott, melynek gyászos próbáját azután

1514-ben a Dózsa György-féle lázadásban mutatta be. Dózsa lázadó tábor a hadviselésben begyakorlott jobbágyságból került ki, melylyel szembe a nemesség tömege, az egykor Európát rettegtető had, a katonai fegyverforgatásban járatanlan s csaknem tehetetlenné vált.

Mindezek a körülmények, de főleg a török fenyegetés-riasztották fel a nemességet ősi jogaik s kötelezettségeiknek is belterjesebb igénybe vételére. Feléledt erre újból a személyes hadi kötelezettség rendszeresebb igénybevétele, a személyes megjelenési kötelezettséggel az országgyűléseken is, mint azt az 1498. évi I. t.-cikk megalkotásában látjuk.

A közügyek ellenőrzésére is akkor történt az első határozott intézkedés, midőn a király mellé egy állandóan Budán székelő 24 tagu tanács állítatott fel, (1500. évi X. t.-cikk), mely kezdetben ugyan bírói ítélkezésre volt hivatva, de az 1507: V. t.-cikkelyben kimondatott már az is, hogy a király az ország ügyeit ezen tanácsosok meghallgatásával végezze, s azok tudtán kívül történt intézkedés érvénytelen. Ezen tanács meghallgatásával tartozott a várak vezetőit s főtisztjeit is kinevezni. Ugyanezen évi törvény 7-ik pontja ezen tanácsosok felelősségét is megállapította. (1507: VII.) E tanács feladata volt a királyi javak s jövedelmek ellenőrzése is, melyeknek jövőre elzalogosítása a tanács beleegyezése nélkül tiltva volt (1514: II.) A királyi javak s jövedelmek kezelésére pedig két kincstárnok választása rendeltetett el (1518: I.), kik a hadi ügyek nyilvántartását is végezték úgy, hogy megyénként egy-egy esküdt nemes választatott melléjük, kik az urak birtokait s jobbágyaik számát összeírták, az esedékes pénzt a kincstárnokok kezéhez szolgáltatták.

Az országgyűlés ellenőrzése, s az országgyűlés által választott kincstárnokok kezelése alá helyezett királyi javak és jövedelmek, az 1514. évi III-ik törvénycikkben a következőleg soroltnak fel: Nyolcz királyi város, Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagy-Szombat, Bártfa, Eperjes, Sopron. Továbbá: Ó-Buda, Esztergom, Fehérvár, Lócse, Szakolcza, Szeben és Szeged. A kunok és szászok. Visegrád, két szí-

gettel. Körmöcz, Besztercze, Zólyom a többi bányavárosokkal. Huszt vára öt várossal s a sóbányákkal. A harminczadok, s a só-kamarák. Munkács és Diós-Győr várak. Erdélyben a királyi szászok, a bányák, és sókamrák, a bányákkal, és Kolozsvár. A huszadok, századok és ötvenedek Erdélyben. Görgő, Therch és Déva várak, fekvősegeikkel.

A nemesség úgy alkotmányos joggyakorlatának, mint hadi kötelezettségének személyes lerovására történt eme belterjes intézkedések, a fenyegető török invázióval szemben II. Lajos alatt, az 1518-iki bácsi országgyűlésen bővítették, s részben egészítették ki.

Ezen országgyűlésen a személyesen meg nem jelent nemesekre már a birság is kirovatott (1518: XXVIII.)

Sajátszerű lázas előkészület nyomai mutatkoznak ezen idők folyamán, úgy az alkotmányos joggyakorlat, mint a hadszervezet terén. II. Lajos király 1518. évi tolnai decretuma 2-ik pontjában olvassuk: hogy Szent Mihályra a főpapok, bárók előkelők s az összes nemesség, még az egytelkesek is, hadi felszerelésben Bácskában fejenként jelenjenek meg. Az urak 20 jobbágytelek után egy lovast, az 50—100 vagy több jobbágygyal birók különféle fegyverzetten ellátott csapatot hozzanak magokkal, huszárok módjára kiállítva. A tizeddel biró egyházi személyek hasonlóképen, a tizeddel nem birók minden 20 jobbágy után, úgy az apáczák, özvegynők is hasonlóképen egy-egy lovast szereljenek és állítsanak ki. A király részére hadi segélyül minden telek után 50 denár ajánltatott fel.

A VI-ik t.-cikkben elrendeltetett, hogy némely vármegye, mint Trenchén, Árva, Nyitra, Turócz, Liptó, Zólyom és Szepes nemessége a 20 telek után járó katonát, mint gyalog puskást hozzák magokkal. Törvénykönyveinkben ekkor jelenik meg először a lőporos fegyver használata.¹⁾

¹⁾ A puszkapor feltalálásáról, annak legelső lőfegyverre való alkalmazásáról, határozatlan adatok vannak. Némelyek szerint már 1325-ben voltak primitív lőfegyverek. Először vetágyukhoz alkalmazták, s Piza ostrománál 1376-ban 6—7 száz fontos kődarabokat dobáltak. Az Európában megjelent törökök II. Murad alatt már ismer-

Az egy telkes nemesek fejenkénti hadi kötelezettsége ismételtetik. (XXXVI. t.-czikk.) Az 1522. évi XX. t.-czikk kimondá, hogy a telkes nemesek fejenként, nem *kocsin*, (e szót használja a törvény) hanem lovon vagy gyalog, hogy harezolni tudjanak, jelenjenek meg. Ugyanezen törvény a birtokosokra már 10 telek után rendeli az egy lovas állítását, hogy azzal személyesen jelenjenek meg ő felsége mellett, míg a felső vármegyék puskás gyalogost állítottak ki.¹⁾

Az egyházi személyek személyes hadi kötelezettsége ismételtetik a XLII-ik t.-czikkben. Epen úgy, mint a birtokos nemesség jobbágysai arányában tartozott katonát állítani, s azon felül minden kanonok saját személyében egy-egy lovast szerelt fel a sereg részére.

XVII. FEJEZET.

A török invazio fenyegetésével a hadszervezet megállapítása a mohácsi vész előtt. Az általános nemesi s jobbágyság felkelés kihirdetése.

A törökök felvonulásával Belgrád alá, s 1521-ben Belgrád bevételével, majd 1522-ik évben Rhodus megszállásával nyilván valóvá lett, hogy a török invazio teljes erejével most már a magyar birodalom határaiba fog előhaladni.

ték a löport, és 1437-ben Belgrád ostrománál aknákat rakására használták. A kézi fegyverről 1364-ben emlékeznek a krónikák, s ezek pisztolyok voltak. Mikor jött hazánkba a löfegyver s az ágyú használata, határozott adataink nincsenek. Feljegyezve találjuk, hogy egy magyar ágyuöntő Orbán nevű 34 ujj bőségű ágyút készített, mely 12 mázsás kőgolyót dobott volna, s ez Konstantinápoly ostrománál szerepelt, de oly szerencsétlenül, hogy szétvetette a por, s készítőjét megölte. Nagyon valószínű, hogy a XV-ik században már nálunk használatban volt. Rendszeres csapatfelszerelésül a XVI-ik század elején alkalmazták, főleg a felvidéki vármegyékben terjedt el első sorban.

¹⁾ Adminus hastam cum clypeo, vel arcum manualementem cum pharetra habentem. Dárdával paizzsával, puzdrással kézi ívvel legyenek fegyverezve. E fegyverzet mellett már löporos fegyver is használatban volt.

Ezen fenyegető helyzet mindig lázasabb tevékenységre ösztönözte az országot, mint azt már fentebb láttuk a hadszervezet s önvédelmi intézkedések nagy szabásu munkájánál is.

A nemesség személyes hadi kötelezettsége teljesítését előíró törvényeket már idéztük, s a hadba szállás módját megismertettük.

A ki mulasztaná az előirt módon teljesítendő hadi köteleiséget, javai elvesztésével volt sújtandó. Csak az öregek, s betegek mentettek fel.

Az 1523. évi XXXIV-ik t.-cikkben a király köteletségévé tétetett, hogy megyéenként kapitányokat nevezzen ki, kellő díjazással, kik a megyei csapatokat felülvizsgálják, hogy a hadba szállás pillanatában rendben legyenek.

Szigoru szabályok hozattak a gyávák vagy hűtlenek megbüntetésére. Belgrád és Szabacs várak elvesztői birtok kobzással sújtattak. A király felhivatott, (1523: XVIII.) hogy csapatait a határok védelmére küldje. 1526. évben a Rákos mezején tartott országgyűlésen sürgettetett a király, hogy minden intézkedés megtétessék a királyi jövedelmek helyes és pontos kezelésére, mint az ország védelme, szabadsága és egyéb szükségletei igénylik.

A király azonnal válaszszon egy megbízható, szorgalmas kincstárnokot, a ki a bányák, sóraktárak, harminczadok, huszadok, ötvenedekből, pénzverés, s egyéb módon bejövő kir. jövedelmeket ő felsége hasznára kezelje. Így szól az 1526. évi III. törvenyczikk. Minden illetékes jövedelmet hajtson be, s hasznosan helyezze el. Gondoskodjék a jövedelmekből a határ védelméről, hogy az ott levő katonák pontosan kapják meg díjaikat. Ha a jövedelem minderre nem elég, az országos hadi segély vétessék igénybe, mely portánként 1 frtban állapítatott meg.

A király készüljön a hadviselésre, s csapatát tartsa készen. (1526: VIII.) Mindkét rendbeli nemesség felhivatott, hogy még a kiszabott köteleiségen felül is, minél nagyobb készüléttel vegyenek részt a hadviselésben. Mindenki személyesen keljen fel, s álljon a király oldala mellé a hadban.

Az országgyűlés még tovább is ment a hadi készülődésben. Nem volt elég a nemesség általános felkelése. A X-ik törvényczikkelyben kimondatott, hogy minden jobbággy fejenként készen lenni tartozik, s ha a szükség kívánja a király parancsára, a jobbágyság ötödrésze, jól fegyverkezve keljen fel, s a király által kijelölt helyen jelenjék meg.

A nagy veszély eme pillanataiban elhatároztatott, hogy a külföldi keresztény fejedelmek, s a szent atya kereszteseknek fel segély küldésre. (1526: XIV.)

Miután általános hadviselés fővezér nélkül nem lehet, a király felhivatott, hogy egy vagy két fővezért a hadviselés vezetésére jelöljön ki. (1526: XVIII.) Mint látjuk a fentebbiekből, a mohácsi katasztrófa előtt, úgy a nemzeti hadi intézmény fejlesztése körül, mint a személyes kötelezettség teljesítése érdekében, megfelelő előkészület hajtatott végre.

Az országgyűlésnek idevágó intézkedései, a kor színvonalára illesztett szigorú birálat szemüvegén is, méltánylást érdemelnek. Ez intézkedésekben a nemesség személyes katonai kötelezettsége a legteljesebb alakban érvényesült, s a kellő nyilvántartásba helyezett hadi rend előírt keretei, megfélemlenek a kor színvonalának.

Végrehajtatott-e mindez, úgy mint előírva volt? ez más kérdés.

A katasztrófának egyéb okai is voltak, mint talán a hadi intézmény s katonai erő kifejtésének hiányai.

A legfőbb oka kétségkívül, hogy a harczedzett török haderő tulzárnyalta a magyar haderőt, úgy belterjes szervezete, mint óriási számarányaival.

HARMADIK RÉSZ.

Az önvédelmi hadrendszer változatai a mohácsi vész után, a török hódoltság idejében, az álló seregről szóló 1715. évi VIII. t.-cikk megalkotásáig. 1526—1715.

XVIII. FEJEZET.

A mohácsi vész után Szapolyai és Ferdinánd ellenkirályok küzdelme. A hadi szervezkedés a török hódító hadjárat ellen. Az osztrák segéd-sereg megjelenése az országban. Visszahatás az ellen.

A mohácsi vész után, kevés szüneteléssel, a nagy Soliman 1566-ban történt haláláig, csaknem szakadatlan volt a török háború az országban. Soliman hadjáratí ciklusa 1520-tól haláláig; utódjával Selimmel 1568-ban kötött nyolcz éves békével fejeztetett be 30 ezer arany évi adó fizetése mellett, a statusquo alapján. A mohácsi csatában szerencsétlen halálát lelt Lajos után, az ország keleti része Székes-Fehérvárott Szapolyait, a nyugati rész Pozsonyban Ferdinánd osztrák fejedelmet, a szerencsétlenül elesett II. Lajos nejének Máriának fivérét, kiáltá ki királynak. Mintegy 14 évi polgárháború után 1540-ben végre a verseny-királyok egyességre léptek, melynek Szapolyai váratlan halála vetett véget. Szapolyai örököse s fia János Zsigmond, mint Erdély fejedelme, folytatta igényei érvényesítésének küzdelmét, mignem 1571-ben szintén váratlanul elhalt.

Az erdélyi részek vezetőit, s magát Szapolyait is azon czél vezérelte a Ferdinánddal megkötött 1540-iki egyesség-

nél, hogy az ország egy fő alatt könnyebben ellenállhat a török inváziónak, s ennek sikerét a Németországra is támaszkodó Ferdinánd jobban biztosíthatja.

Frangepán egri püspök, János király hive, kifejezést is adott ennek a német rendek előtt Regensburgban, hol őszintén feltárta, hogy Szapolyai halála után, most már Németország egész erejével támogassa Ferdinándot, hogy ez kiszoríthassa a törököt az országból, vagy ha ez nem lehetséges, akkor Ferdinánd vonuljon vissza, hagyja el az országot, hogy ez a belviszály megszűntével, összetett erejével s diplomáciájával igyekezzék magát megmenteni a töröktől. (Buchholz. v. k. 135—6. l.) Egyik sem történt. Ferdinánd segélyére nem jött Németország, de ő sem vonult ki az országból, melynek ereje most már részben a török hódoltság, részben az osztrák politika elleni küzdelemben megszorva, 150 évig egy borzasztó élet-halál küzdelem színtere volt, melynek az osztrák tartományokra s Németországra megvult az az eredménye, hogy a Magyarországgal küzdő invazio Bécs kapuja előtt megállott, s azon túl hatolni nem volt képes. Buda török kézre jutása utáni időben, de még az előtt is, kivéve az 1552. évi kudarcot Eger alatt, csaknem szakadatlan siker kísérte a török inváziót az országban s 1542-ben Budavára eleste után, az ország vidékei önkényt hódoltak meg a töröknek, s egyeztek ki a rendes szolgáltatások és egyéb adók kész fizetési kötelezettségével, hogy ekképen mentve legyen életök, s vagyonuk a kérlelhetetlen öldöklés s pusztítás alól.

Az ellenkirályok küzdelmének pedig egyik következménye volt, hogy Ferdinánd trón-igényének érvényesítésére osztrák seregével lepte el az országot; s ezen idegen katonák a legkiáltóbb sérelmeket okozták a lakosoknak, úgy hogy már kezdetben 1529-ben, panaszosan sorolja fel a helytartótanács a behozott katonák elkövetett istentelenségeit, hogy nemcsak eleségétől, de pénze s ruhájától is kifosztják a népet, s közel áll, hogy a hiveket is maholnap lázadásra ingerlik.

Ferdinánd részéről 1527-ben s később az osztrák tar-

tományokból, s Németország egyéb részeiből érkező segély-csapatok rendeltetése volt, nemcsak a török előhaladásnak vetni gátot, hanem első sorban Ferdinánd érdekeit szolgálni s megvédeni, az ellenkirály s hivei leküzdésével.

Az akkori viszonyok között igen nehéz feladat volt megállapítani, hogy ki hive vagy ellensége egyik vagy másik királynak, s a felvonuló főleg külföldi csapatoknak tágas tér nyílt a legdurvább önkénykedésekre.

Akkori időben, még mindig virágjában diszlett a Condottierik és Landsknechtek korszaka, s az állandó sereg lassan fejlődő fegyelmezettségéről szó sem lehetett. A török háború ide csődítette Európa kalandhajhászó lovagjait, kik dús zsákmánnyal megrakodva hagyták el az országot, a nép átkától kísérve.¹⁾ Más oldalról a condottieri szellem az országban magában is lábra kapott. Egyes vállalkozók csa-

¹⁾ Ausztriában ez időben a zsoldos csapatrendszer (Landsknecht) állott fen, melyet I. Maximilián császár hozott Németországba, s emelte is fénykorára. Ezek csapatonként, előre kikötött bérért, meghatározott időig fogadtattak fel oly módon, hogy a fejedelem patentális levéllel megbízott egy arra alkalmas hadviselt férfit, hogy fogadja fel a szabályszerű előírás szerint csapatbeli szolgálait. A megbízott mint osapat-főnök, (Feldoberst, Feldhauptmann) írott jogot (Recht, Regiment) kapott csapatja tiszteit kinevezni, elbocsátani, felettök fegyelmet gyakorolni, törvényt szolgáltatni teljhatalommal. Az erről részletesen intézkedő jogszabály (Regiment) után származott a csapat neve, regiment, az az, e jogszabály szerint szervezett csapat.

A mint a csapat tagjai szerződtek, a felfogadó főnök, obester, a szerződő levél (Artikelbrief) alapján feleskette. E szerződő levél tartalmazta jogaikat és kötelességeiket.

Egy Ferdinánd király időbeli 1527-ben kelt Artikelbriefe pontjai voltak, hogy »legfőbb urunk s fejedelmünket Ferdinándot a római, magyar és cseh királyt hűen és becsületesen fogjuk szolgálni. Megelégednek 1 frt 60 krrel. Egy hónapban 30 napot számolva szolgálnak. Zsoldjuk 3—4 napra előre, vagy éppen rendes időre adatik. Ha erősséget, vagy várat rohammal vesznek be, ki amit nyerhet, az övé, ágyu, puskapor és egyéb lőszerszám azonban a hadsereg tulajdona marad. Templomot, egyházi javat, öreget, asszonyt, leányt, gyermeket, egy szóval nem harcos népet bántani nem szabad» stb.

A lovas csapatok külön szervezeti szabálylyal bírtak, melynek legrégibb példányát 1554-ben Wallenstein készítette. Ezek 200 főt

patokat szerveztek, kikkel aztán egyes bandérium tartásra kötelezett urak szolgálatába szegődtek, megállapított díj mellett, mely díj esetleg nem fizettetett. Vagy egyesek annyi katonát fogadtak fel, bizonyos kilátások fejében, hogy azoknak eltartására módjuk sem volt. Már előbbi időkben is

számolt csapatokra oszlottak. Leginkább testőri szolgálatra az uralkodó, vagy annak családja tagjai részére szerveztettek.

V. Károly császár, majd I. Ferdinánd idejében, a fenyegető török háború folytán ezen felfogadott csapatok mellett, a népség felfegyverzése s hadba hívása is gyakorlatban volt. 1537-ben az osztrák tartományok gyűlése azt határozta: hogy száz frt jövedelem után egy lovas, 30 lélek után egy lövő gyalog katona állítsák ki, a török elleni háborúra.

A különféle osztrák örökös tartományokban egyébiránt más-más volt a haderő kiállításának rendszere. Tirol például 1556-ban 5000 embert állított fegyverbe 4 hónapra, a török ellen Magyarország védelmére.

Az osztrák hadrendszer különben a gyalogságra volt fektetve, s a spanyol Infantintól később infanterinek is neveztetett.

Midőn egy spanyol infantinnek atyja ugyanis a móroktól megverve futott, az infantin (kiskoru örökös) a futókból egy csapatot összeszedett, s ezekkel megverte az ellent. Ezen hős episodból maradt a gyalogos katonákon az infanterist nevezet.

Egy-egy ekképpen felfogadott regiment ez időben 10—10 zászlós csoportokra volt osztva. 10 zászlóalj képezett egy regementet. Egy-egy zászlóalj 300 emberből állott, s így egy regementben, 3000 ember volt. Az egyes zászlóaljakban ismét következőleg voltak a harcosok felosztva: 100 lándzsával s karddal volt fegyverkezve; 150 puskaporos fegyverrel, 50 legidősb szolgál, mely a zászlóalj fedezetét képezte, hellebárdokkal, s nagy csata-kardokkal. A XVI. század végén egy gyalogos havidíja 4, lovasé 10 frt volt. A körülmények szerint kettős zsold is adatott néha a legényeknek. A 30 éves örökösödési háború után következett az osztrák hadi intézmény nagy reformja. 1647-ben egy-egy regiment 2 bataillonra osztatott s egy-egy zászlóalj (Compagnion) 200—200 főre szállíttatott le. 1695-ben egy regiment három bataillonra s 12 zászlóaljra osztatott 150—150 emberrel. A gránátosok is ekkor szerveztettek külön zászlóaljjá. Kezdetben minden zászlóaljnál 8—8 gránátos volt, kiknek teendője volt, hogy a rohamoknál a náluk levő 1 fontos vasdarabokkal elűzzék a sánczokban meghúzódó védőket. Egy emlékirat szerint felső Magyarországon szerepeltek ezek először 1670-ban. 1701-ben szerveztettek a gránátosok zászlóaljai a regimenteknél, s ekkor már löfegyverrel s karddal fegyverez-

sűrűn merült fel a panasz, hogy ezen a tehetséget haladó felfogadások következménye az, hogy a kikötött díj nem fizettetvén, *a katonák* — mint kifejeztetett — *a nép könyeiből élnek*, azaz a fegyvertelen s védtelen népen zsarolják ki lelmi szereiket. Az 1536-iki országgyűlés XXVI. t.-cikke az ellen intézkedik, »hogy a kiknek joga s kötelessége csapatok tartása, amnyit fogadjanak fel csak, mennyit eltartatni képesek, nehogy zsold hiányában, mint erre a leghatalmasabb császárknál is látjuk a példát, de nálunk is gyakorivá lett, a nép verejtékén élősködjének, s kifosztva mindenéből, meztelen testén, s a rajta ejtett ütésekén kívül, mást mitssem hagynak hátra.«

A hadi szervezkedés a mohácsi vész előtti keretekben maradt tovább is, s legalább külső formákban a régi törvények határozmányai voltak irányadók, úgy János, mint Ferdinánd király előtt.

János király hadszervezete, teljes nemzeti jellegben maradt mindvégig, már helyzete természeténél fogva is.

Ferdinánd, trónigénye érvényesítésére, osztrák katonái kíséretében jelent meg, s ezek mint segély-csapatok szerepeltek kezdetben, az országgyűlések által szervezett magyar hadrendszer keretében.

A király, saját osztrák csapatai felett, azok törvényei szerint intézkedett, s ezek viszont saját szokásaik s hadi szervezetök értelmében jártak el. Mint a király leghívebb környezői, birták feltétlen bizalmát is, s legfőbb vezérletök adta meg az irányt a magyar csapatok hadi műveleteire is. Így indult meg Ferdinánd Pozsonyból Budára, az 1527-ben tartott koronázó országgyűlésre, mely szokásosan, két részletben 1—1 frtot felajánlván, a tornyosuló vészszel szembe, a hadsereg szervezésére vonatkozó bővebb intézkedések az 1528-iki országgyűlésen tétettek meg. »A török császár fe-

tettek fel a többi gyalogosok módjára, azután pedig külön regimentekbe vonattak össze.

Lásd erről bővebben »Anleitung zum Studium der Kriegsgeschichten« II. k. 184—187. l. »Allgemeine Kriegsgeschichte des Mittelalters von Fürsten Galitzin II. Band erste Hälfte« 85—88. l.

nyegő készülődésével szemben. — így szól az 1528. I. törvencikk — annyi csapás és romlás után, az ország védelmére elhatároztatott: hogy az összes főpapok, zászlósok, előkelők és az egész nemesség, népeikkel és jobbágyaikkal egyenként és fejenként, lovon felfegyverkezve hadi készenlétben álljanak, hogy szükség hozván magával, ő felsége felhívására, ott hová jelölve lesz, megjelenhessenek. A főpapok, zászlósok s birtokos nemesek, minden husz jobbágy-telek után esedékes csapatok kiállításával szintén készen legyenek.«

Sok panasz merült fel időközben, főleg a behozott idegen segélycsapatok zsaroló bánásmódja miatt. Ezek szerte barangolva az országban, a visszaélések minden nemével sanyargatták s keserítették a népet. Az 1536-iki országgyűlés II-ik törvénycikkében a rendek felhívják a király figyelmét, hogy idejében intézkedjék seregeinek rendben és fegyelemben tartására, éljenek azok zsoldjaikból, hadi felvonulások alkalmával kimélik az egyházi férfiak s nemesek házait, fejvesztés alatt tilalmaztassék a zsaroló visszaélés.

A nemesség személyes felkelési készenléte, szükség esetében jobbágyaik ötdővel, elrendeltetett. Ez évben rendszeresített az új katonai osztály a dunai védelemre, a sajkások osztálya.

A fenálló hadirend s erre szükséges hadi segély ez időszaki szabályozására, az 1537-iki pozsonyi országgyűlés a következő rendelkezéseket tette: összesen két részletben fizetendő három forint hadi segély ajánlatott fel, minden porta vagy telek után a csapatok fentartására. Ezen adóbeszedésére vármegyénként két-két előkelő nemes választott, mely az adó-lajstromot összeállította, s intézkedett a beszedésről. A vármegyénként ekképen beszedett adóösszegek, az 1537. VIII. törvénycikkben kinevezett országos kincstárnokok kezéhez adattak. Ezek voltak a pozsonyi gróf, és Forgách Ferencz, egyik a nagyuri, másik a nemesi körből.

Ezen kincstárnokok kötelessége volt az országban levő csapatok összeírása, s gondoskodás arról, hogy e csapatok a segély-pénzből díjaikat pontosan megkapják, még pedig a

gyalogoknak havi négy rénes frtot, a huszároknak három magyar frtot számolva.

A fentebb említett 3 frt hadi segélyből minden telek után 1 frt akképen ajánltatott fel, hogy az külön a király csapatainak díjazására fordítassék. Erre oly intézkedés történt, hogy a kincstárnokok az esedékes összeget a király kamarásának adják át, ki azt a kincstárnokok ellenőrzése mellett fordítsa a királyi csapatok fizetésének fedezésére. (1537: II.) Mint látjuk, az országgyűlés a királyi csapatok részére szánt 1 frt hadi segély közvetlen kiosztását a királyi csapatok között, a király kamarására bízta, azon természetes feltevésben, hogy a csapatok díjazására szánt pénz más célra úgy sem fordítható, s e célból elégnék tartotta az országos kincstárnokok ellenőrzését.

Ezen felül a főpapok, zászlósok, előkelők, s a nemesség, a felkelés idejére, úgy magok személyesen, mint minden 20 jobbágy után egy lovassal, készen lenni tartoztak. Miután pedig az ország minden nemességének honvédelmi s hadi kötelezettsége ekképen körülíratott, a XX-ik törvényczikkben kimondatott az is, hogy úgy a király, mint az özvegy királyné jövedelmei s királyi javai után csapataikat, bandériumaikat szintén szervezzék, s állítsák ki. Az 1548-iki országgyűlésen még részletesebben igyekeztek a rendek a honvédelmi s hadi ügyeket rendszerezni.

Az ország összes urai, nemesei, így szól ez évi III. IV., V. t.-cikk, azok is, kik nem tartoznak zászlós csapatokat szervezni, javaik után kötelesek katonát állítani, az ország kapitánya vezérlete alatt. Legyenek mindig készen, s ha az ellenség betört, vagy várat ostromol, az ország kapitánya felhívására, jobbágyaik ötödével vagy az egész fegyverfogható néppel, menjenek a kitűzött helyre. Az ország kapitánya, a mint a felhívás hozzáérkezett, külön küldöttek útján hirdesse ki a megyékben, a szolgabírák segédkezése mellett, a felkelést, s a csapatok gyűljenek össze, s az ország kapitánya vezesse rendeltetésök helyére.

A török betörések közhírré tételére a VIII-ik czikkben oly mód jelöltetett: hogy a szomszédos nemesség ágyu lö-

vésekkel, tüzekkel, s egyéb jelekkel adja tovább az ellen közeledtét, hogy a hír jó előre járjon előttök.

A sereg élelmezési szükséglete kielégítésére, s a hadi szerek szállítására a rendek megfelelő intézkedést tettek. E czélból előfogatok rendeltettek ki az élelmi szerek szállítására. Az élelmezési biztosok a vármegyékkel egyetértve intézkedtek, hogy az élelmi szerek szintén készen álljanak a csapatok részére. Majd egyes helyek jelöltettek ki, hol raktárok szereltettek. A végvárak ellátására a birtokos nemesség buza, rozs, és köles terményének huszada foglaltatott le, s ezt ugyancsak a birtokos nemesség tartozott a kitűzött várba elfuvaroztatni. (1538. 12., 13., 14., 15.) Mint látjuk, a honvédelem szükségletei s eszközei előállítására az akkori viszonyok között elég megfelelő intézkedések történtek.¹⁾

XIX. FEJEZET.

Buda török kézre jutása után 1452-ben a nemzeti önvédelem szervezése. A nemesség adózása. A hadi költségeknek országgyűlési ellenőrzés alá helyezése. Az udvar ellenszenve ezzel szemben. Az 5 éves török béke. 1542–1552

1542-ben Buda török kézre kerülván, midőn ezzel az ország jó része, mint akkor mondták, a török torkába jutott, a honvédelemre tett erőfeszítése a nemzetnek még fel-tünőbb mérvben nyilatkozik, egészen a nemesség saját zsebéből történő adózásáig.

¹⁾ A magyar hadi intézménynek ezen előirt élelmezési rendje kétségkívül példányul szolgálhatott akkor Európaszerte. Ezzel szemben az osztrák tartományok hadi élelmezési módszere még nagyon kezdetleges volt. Itt arra, hogy a csapatok élelemhez jussanak, előleges intézkedés nem történt. A csapatok vették ott élelmi szereiket a hol lehetett, szükség esetében erőszak alkalmazásával. Ennek következménye volt, hogy egy osztrák hadi csapat átvonulása sokszor egy pusztító hadjárat nyomát hagyta hátra. Ehhez hozzá kell adni még azt is, hogy a csapat-főnökök, obesterek, kik a felfogadó fejedelemtől az egész csapat zsoldját átvették, sokszor a legnagyobb visszaéléseket követték el; a kezökhöz jutott, összeget saját javukra fordították s így az embereket egyenesen durva harácsolásokra kényszerí-

Miután az ország megmentése a legnagyobb áldozatkészséggel s munkával lehetséges csak, — így kezdi az 1542. XXVI. t.-cikk, — első sorban a jobbágyság terhére, portánként egy frt lesz beszedendő, (másik részletre ismét egy frt szavaztatott meg), s a bejövő összeget az országos kincstárnok fogja a sereg javára kezelni. Ezen adó alól senki nem vétetik ki. A földes urak pedig egy-egy jobbágy örök értékének, mely 40 frt, hatvanad részét saját zsebéből köteleztettek befizetni hadi segélyül. Az egy telkes nemesek összes ingóságuk, a városok polgárai ingó és ingatlanaiuk értékének hatvanadrészét, a kereskedők czikkeik értékének negyvenedrészét, az egyházi személyek, konventek, prépostok, plébánosok összes jövedelmök tizedrészét köteleztettek hadi segélyül adni.

A személyes felkelés kötelezettsége ezen felül, a 20 jobbágy után állítandó lovassal, tovább is fenmaradt. A káptalanok tagjai saját személyök helyébe egy-egy lovast tartoztak felszerelni.

Ily áldozatkészség után a rendek méltán kívánhatták, hogy a bejött összeg kezelése rendszeresen történjék, s valóban a honvédelmi eszközök beszerzésére s a katonaság díja pontos kiszolgáltatására fordítassék. E végből az 1542. évi XVI. törvénycikkben kimondották, hogy: miután ő felsége gondoskodik a bírák és igazságszolgáltatók díjairól is az előirt adókból, a többi pedig az általános hadi expedióra fordítandó, nehogy ezen pénz régi adósságokra, vagy más magán használatra adassék: a rendek két teljes hitelű férfiut választanak, egyiket a nemesség, másikat az urak sorából, kik ő felsége kamarájának tanácsában részt vegyenek azon czélból, hogy a megajánlott pénz más irányba ne használtassék, s a legközelebbi országgyűlésen ennek bevételei és kiadásáról nyilvános számadás tétessék.

tették. De sokszor meg sem kapták a kikötött bért a kincstár üressége miatt. Képzeltetni, hogy ily viszonyok között mily s mennyi visszaélést követtek el az országba hozott idegen hadesapatok. Lásd ezekről a már idézett »Anleitung etc. G. v. H.« II. k. 186. l. vagy »Allgemeine Kriegsgeschichte etc. von Fürsten N. S. Galitzin« 87. l.

Ezen rendnek, ellenőrzésnek és számadásnak azonban a király körében épen nem hódoltak, s a magyar adók, és királyi jövedelmek külön kezeléséről tudni sem akartak. Így történt azután, hogy a kiállított seregek díjaikat nem kapva, zsarolásokra kényszerültek vetemedni.

Ennek folytán, hogy még is a katonák tartására szánt pénz el ne vonassék, a rendek 1543-ban 1—1 frt összesen 2 frt évi adót oly módosítással szavaztak meg, hogy az 1—1 frtból 75—75 denárt tartsanak vissza a birtokosok, az általok kiállítandó csapatok költségeire, 5—5 denárt a megyei szükségletek fedezésére, 20—20 denár szállíttassék a kir. kincstárba, a király és az ország szükségleteire. A birtokos urak az év folytán ezen 75—75 denárból élelmezendő száz jobbágy után négy könnyű lovas kiállítására köteleztettek, sajátjokból pedig két lovast állítottak ki, hogy ezek a veszélyeztetett végvárakban állandóan állomásozzanak. Ezen felül ha a király személyesen menne hadba, a nemesség is személyesen tartozik megjelenni, s ekkor a hadi segély költségére felszerelendő 4—4 lovason kívül, minden 10 jobbágy után 2 puskás gyalogost hoztak magokkal. A telkes nemesek minden kuria után 1 frt adót, 5 kuria után egy lovast szereltek fel. A jobbágyok, zsellérek, molnárok, s más szabadosok, kik hat forint értékkel birtak, adózni köteleztettek. Lelkészek s más egyházi személyek jövedelmök tízedrészével járultak a hadi költséghez.¹⁾

¹⁾ Ezen 1543. év folyamán indította Soliman újabb harmadik nagy hadjáratát az ország ellen, miután hírül vette, hogy Buda ostromát kísérlette meg Ferdinánd hadvezérlete. A hadjárat eredménye lett, hogy Pécs, Esztergom és Fehérvár is török kézbe jutott, majd később Vác, Nógrád, Hatvan stb. A várva-várt német segítségből tehát mi sem lett; mert a német részek akkor saját vallási viszályukkal tépelődve, a török háborúra nem is gondoltak. Károly császár ígéretéseiből ugyan hiány nem volt, de ez csak a folytonos csalódásnak keserű érzetét növelte a nemzetben, úgy hogy az erdélyi részekhez közeledő megyékben a törökkel való kibékülés eszméje kezdett újra felébredni, hogy így meneküljenek annak pusztító boszszujától. Ekkor vette kezdetét egyszersmind a meghódolás azon módja is, hogy a falvak ugyanoly teher viselésére kötelezték magokat a töröknek, melyet a magyarnak szolgáltattak be.

1545-ben ismétlődött az áldozatkészség. Az egy telkes nemesek személyenként, az egyházi személyekből azok, a kik tizeddel nem bírtak, kanonokok és egyéb javadalmazottak, saját személyök fejében egy-egy lovast, a lelkészek és oltárok rektorai tizenként állítottak ki egy-egy lovast. A várak felszerelése és élelmi szerekkel ellátása elrendeltetett. Az élelmi cikkek ára limitáltatván, a birtokosok köteleztettek, limitált árakon szállítani terményeiket a várakba, s a sereg különféle helyeire. Ismétlődött kifejezése annak is, hogy a hadi segély igazán és egyedül a hadi szükségletekre fordítassék, s arról az országgyűlésnek számadás tétessék, mint az 1542-ben is elhatározottat.

A honvédelmi czélokra megszavazott hadi segély ellenőrzésének kívánalma csaknem folytonos volt.

Az ország védelmi szükségleteire voltak első sorban fordítandók a királyi jövedelmek is, melyek kezelése, mint láttuk, ez idő szerint, egy királyi kamarás által történt. A rendek, úgy látták, hogy nem megy minden úgy, a mint azt a magyar honvédelmi ügyek kívánják. Főleg a királyi bevételek kezeléséhez fért sok szó.

Végre a rendek az 1545-iki nagyszombati országgyűlésen ez évi XLII. t.-cikkben elhatározták, hogy az összes királyi jövedelmek, melyek a pénzverésből, harminczadokból befolynek, úgy azok a jövedelmek, melyek az özvegy Mária királyné vagy mások kezébe folynak,¹⁾ a végvárak erősítésére s a sereg tartására fordítassanak, azok az országból ne vitessenek ki, azok kezelése ne idegen nemzetbéliekre, hanem egy magyar felelős kincstárnokra bizassék, ki javaival is szavatoljon a törvény intézkedései megtartásáról.

A rendek ezen méltányos intézkedése azonban nagy visszatetszést keltett Ferdinánd király körében, miről tanuskodik erre kelt leirata, melyben felsoroltatik, hogy ő felsége

¹⁾ A szerencsétlen Lajos király özvegyének kezénél tetemes javak maradtak, özvegyi illetőség czimen, melynek jövedelmét az országon kívül költötte el, Belgiumban, melyet fivére Károly császár bízott kormányzására. A rendek rossz néven vették, hogy ezen javak után mi sem adatik az ország védelmi szükségleteire.

minden alattvalójának jogait s javait egyformán védeni tartozik, s nem felelne meg az igazságnak, hogy az özvegy királyné jövedelmei felett, melyek őt özvegyi jogon illetik, a rendek határozzanak. Figyelmeztetni fogja felséges nővérét, az országtól nyert s nem közönséges javak folytán terhelő kötelességére, s hiszi, hogy az ország védelmére többet fog tenni, mint azt a rendek csak reménylik is. A hadi szükségletekre szánt segély s jövedelmek kezelése és elszámolására pedig elsorolja, hogy ő felsége megszámlálhatlan összegekkel járult más tartományai bevételeiből, s ott levő javaiból is az ország védelmére, s tetemes külső haddal gyarapította az ország véderejét, s így az országból nyert jövedelmeket is nem magán érdekeire fordította, s gondja lesz, hogy jövőre is így legyen, méltánytalan lenne tehát, nem is szükséges, hogy ily felelős országos kincstárnok neveztessek, s ő felségeik magok kívánnak intézkedni királyi jövedelmeik s azok miként kezelése felett.

A rendek azonban 1546 pozsonyi országgyűlésen (XV. t.-cikk) ismét kimondották: hogy ő felsége alkalmas s megbízható férfit az országból nevezzen, kinek kezébe helyeztessék az ismét megszavazott hadi segély. Minden más tisztségre is magyarokat alkalmazzon, hiszen itt is vannak alkalmas férfiak minden tekintetben. Egyéb ügyekben is épen tartassanak a karok és rendek jogai, csak úgy mint azt cselekszi ő felsége más tartományaiban élő hiveivel. Minden magyar ügyben magyar kancelláriája útján tegyen intézkedést, s annak hódoljon mindenki az országban, s ne úgy legyen mint Győrött, Komáromban, Slavóniában, s más helyütt van, hogy idegenekre bízott az administratio stb. Ez évi IV-ik t.-cikkben pedig sürgették, hogy a király a törökkel megkísérlendő fegyverszünet vagy békekötésnél magyar tanácsosokat alkalmazzon.

Az 1547-iki nagyszombati országgyűlésen a rendek a 2 frt hadi segély megszavazása után, a hadi rendre a következőleg intézkedtek: Az 1547. évi IX. t.-cikk szerint 2 frtból 160 denár volt fordítandó hadi költségekre, 40 denár átadatott ő felsége kamarásának kezéhez. A 2 frt adó be-

szedése és kezelésére, a nyitrai püspök és Forgách Zsigmond kincstárnokokul választottak. Ezek kötelessége volt az ország főkapitányai alatt álló csapatok ellenőrzése, s díjaik pontos kiszolgálása, s mindenről számadással tartoztak.

Intézkedés történt, hogy az ország főkapitányai a legzavarosabb helyeken legyenek. Ekkor Bátori András volt az ország főkapitánya, sürgettetett, hogy a másik is neveztesék ki.

A végvidékek megerősítése s az ottani várak felszerelésének ügyében a vezér és főkapitányok utasítottak vizsgálatra, s miután az ország ereje kimerítve, a török pusztítás által meggyengítve volt, a király főleg a német birodalmi rendek pénzbeli segélyének kieszközlésére sürgettetett.

A király készségét nyilvánította a segély kieszközlésére; utasította az ország főkapitányát Báthory Andrást, s az ő vezérkapitányát s helytartóját Salm grófot, hogy intézkedjenek a végvárak katonai ellátására; a két kincstárnok kezelési ügyébe megnyugvását fejezte ki, úgy azonban, hogy saját királyi kamarájából egy alkalmas férfit küld melléjük, ki a kincstárnokok kezelését ellenőrizni fogja. Ez idő szerint tehát a királyi vezérkapitány gróf Salm volt, a ki helytartói minőségben is szerepelt. Ez évben köttetett a törökkel 5 évre szóló fegyverszünet.¹⁾

Ily viszonyok között intézkedett az országgyűlés, hogy az állandó csapatok szerveztessenek 3 frt havi díj mellett, s a szükséges pontokon elhelyeztessenek, hogy úgy a török kirohanások, mint az egyes elégedetlenek támadásai ellen készen álljanak. Az országgyűlés ajánlotta: hogy főleg a törökök által elfoglalt területről menekült fegyverfoghatók

¹⁾ Ezen fegyverszünet, mely az országban a török birtoklás elismerését foglalta magába, nem elégité ki a rendeket, kiket Ferdinánd királyságához azon vágy vezetett, hogy benne oly erőt találjanak, mely teljesen féket vet a török invázióknak, s ez évi országgyűlésen az ország gyalázatának s hazájok sirjának mondták azt. (Horváth M. 4. k. 209. l.) A fegyverszünet a statusquo alapján történvén, a rendek ez évi II. t.-czikkben úgy a török, mint magyar részre történő adó census és egyéb földesuri illetmény fizetése s teljesítésének módját szabályozta, az egyenlőség alapján.

toboroztassanak e célra, s a külföldről behozott zsoldos csapatok helyett helyeztessenek ezek a végvárakba, hol az ország védelmére hasznos szolgák lesznek.

A fegyverszünet folytán szintén sok fegyverviselt ember bocsáttatott el, kik mint kóborló hajduk, veszedelmére voltak a közbiztonságnak. Ezeknek alkalmaztatását is ajánlották a rendek a külföldiek helyett.

Az urak s birtokos nemesek száz jobbágyonként 3—3 lovast s ugyanennyi gyalogost készenlétben tartani, s szükség esetében a főkapitányok rendelkezésére bocsátani köteleztettek. A személyes felkelés tovább is fentartatott, az ellenség betörése esetére.

Az 1548-iki országgyűlés hadi költségekre jobbágytelkenként két részletben esedékes 2 frtot, azonfelül a birtokos nemesség terhére 60 denárt szavazott meg, úgy hogy ebből 30 denár az ország hadügyi szükségleteire, 20 denár a kir. kamara javára, 10 pedig a követségek díjazására s egyéb országos szükségletre fordítassék.

Az egy telkes nemesek egy egész kuria után 50 denárt fizettek. (1548: XXIII., XXV.)

Elhatározott akkor az is, hogy a töröknek hódolt s adózó vármegyék, az így megszavazott és esedékes hadisegélynek csak felét fizessék, miután a török ugyanennyi adót követelt tőlök, mennyit a magyarnak fizettek, tehát a másik fele a töröknek volt esedékes.¹⁾

¹⁾ A hódoltság megállapítása rendszeres egyezség és részletes szerződések kötésével történt. Egyes vidékek vagy falvak, bejelentvén a török végvárban a meghódolást, török defterbe, telekkönyvbe vetettek, a határ terjedelme s a népesség pontos leírásával, s ezzel török birtok állománynyá iktattattak, mely aztán mint ziamet vagy timár adományoztatott valamely török urnak. A község népe által fizetendő adó, census, és egyéb szolgálmány, rendszeren a magyar részre fizetett alapon iratott elő. Ezért lett aztán törvényileg is szabályozva, a török békekötés alapján is, hogy ez országosan kivetendő terheknek csak fele fizettessék magyar részre, másik fele török illetéket képezvén.

XX. FEJEZET.

Az önvédelem további szervezése az 1552-iki évben megindult török hadjárat ellen. Az ország felosztása négy hadi kapitányságra. Az idegen katonaság visszaélései megszüntetésére tett intézkedés. A nádor, mint az ország legfőbb kapitánya hatáskörének körülírása 1555-ben. Intézkedés álló sereg szervezésére. A nagy hadjárat befejezése 1567-ben.

A törökkel kötött öt éves fegyverszünet lejártával korán hírül jött, hogy a török nagy sereggel fog betörni az országba, s innen tovább Bécs felé.¹⁾ Az 1552-iki pozsonyi országgyűlésen a rendek e hirre elhatározták: hogy készek mindannyian személyesen hadba szállani a török ellen, kivált ha még a király maga áll a sereg élére.

A honvédelem erőfeszítései megkettőztettek. A személyes felkelés, úgy a birtokos, mint telkes nemesekre, kimondatott. Ezen felül minden tiz jobbágy után egy lovast, 20 után egy gyalog puskást rendeltek felszerelni. A főpapok, prépostok, apátok, káptalanok, ha javaikat a török megszállva tartja, száz forint jövedelem után két lovas felszerelésére köteleztettek. Hadi segélyül egy évre 3 frt, a következő két évre 1½ frt szavaztatott meg.

A katonák díjára megszabattott, hogy az minden hó elején szolgáltassék ki, ha másképen nem történt a felfogadás. Ha díját 8 nap alatt nem kapja kézhez a katona, személyével s egyéb fegyveres készletével szabad rendelkezési állapotba jut, 8 napi díja azonban a felfogadó vagyonából fedezendő. Azután pedig, más ur vagy esetleg királyi szolgálatba állhat, vagy bizonyosság-levéllel elbocsátatik. A királyi szoldosok azonban a fizetésre várakozni kötelesek voltak s a

¹⁾ Soliman ez évi hadjáratának indoka főleg az volt, hogy Erdélyben Ferdinánd fővezére Castaldó, Frater György meggyilkoltatása után, a török befolyást teljesen kiszorítani készült, s már Lippa ostromával is tetemesen felbűszíté Solimant. A hadjárat a török részről sok sikerrel folyt, csak Eger alatt érte a kudarcz, mely után visszavonultak s felhagytak Bécs fenyegetésével.

szolgálatot nem hagyhatták el. A szolgálati díj, ha nem évre szegődtek, a lovasoknak havi 3 frt 20 denár, a gyalogoknak 2 magyar forintban szabattott meg. (1552: X., XIII.)

Az ország legfőbb katonai vezetésére a rendek az ez évi XV. t.-czikkben azt határozták, hogy ha a főkapitányok ő felsége vagy fia után, gátolva lennének tisztökben, magyar nemzetbeli tétessék a hadviselésben a magyarok fejévé. És ha bármi intézkedés vagy expeditio történik az országban, ő felsége, vagy fia rendeletére, magyar kapitányok bizassanak meg a végrehajtással. Hogyha a sereg megosztatnék bármi okból, a magyarok élén mindig magyar főkapitány álljon, tekintélyre s befolyásra egyenlő joggal ő felsége külföldi helytartójával, vagy parancsnokával.

1553-ban a részleges felkelés s hadba állás módozata is szabályoztatott. Napirenden volt, hogy egyes vidékeken a törökök az általok megszállott várakból kirohantak, s nagy pusztításokat vittek véghez. Ezek leküzdésére az határoztatott, hogy az országos főkapitányok felhívására a megyék nemessége, 25 jobbágy után egy lovast és egy gyalogost, a telkesek 5 kuria után egy lovast saját költségen felszerelve állítsanak ki. Ezen csapatok élére a vármegyék kapitányt választottak, miután azok személyes vezetésétől az alispán felmentetett, egyéb vármegyei teendői miatt. Ez alkalommal ismételtetett, hogy ő felsége csak magyar főkapitányokat állítson a seregek élére, s hogy részleges felkelés parancsnokaiul idegenek ne neveztessenek. (1553: IV.) Ez évi 19. szakaszban sürgetik a rendek, hogy úgy a harminczadosok, mint az ország egyéb tisztviselői, s javak kezelői, a várak s más helyek gondnokai s főtisztjei magyarok legyenek. Ammyiszor hallotta már felséged a panaszt, hogy mennyi méltatlanságot s kárt kellett szenvedniök a lakosoknak az ily idegen tisztektől, mert a hazában semmivel sem bírván, tudják, hogy visszaéléseikért marasztalni, vagy rajtok elégtételt venni nem is lehet. (1553: XIX.)

Az 1555. évi pozsonyi országgyűlésen a rendek, a hadszervezetnek állandóbb alapra fektetéséről, annak legfőbb vezetése s fegyelmi rendjéről kiválóan fontos határozatokat hoztak.

Nevezetes ez irányban ez évi I. t.-cikk 8. 9. 10. 11. 12. szakasza a nádor legfőbb katonai hatásköréről, a király után. Az 1555. évi I. t.-cikk ezen öt utolsó szakasza a nádor legfőbb katonai jogkörét ekképpen írja körül: »ő felsége tiltassa el, és szüntesse meg a rablásokat s fosztogatásokat, mik ő felsége kapitányai és katonái által követtetnek el. A nádor, hivatalánál fogva, az ország köztörvényei szerint, fenyítse a hatalmaskodó bel- vagy külföldi embereket, s a nádor parancsának senki ellenállani ne merészkedjék, minden katonai dologban és igazságszolgáltatásban szabadon, hivatala erejénél fogva, köteleességét a király személyében és tekintélyével szigoruan teljesítse. Minden kapitány s csapat főtisztje, bármily nemzetbeli legyen, a nádortól függjön. Amint ő felsége, a nádorra ruházott tekintélye erejével, a nádori tisztet ezen joggyakorlásával megbizta.«

Ezzel a magyar hadrendszer legfőbb vezetésének, s kizárólag magyar nemzeti jellegének közjogi oldala tisztába hozatott. A király után a nádort illeté az országban levő összes hadsereg feletti legfőbb intézkedési jog.

A nádor jog- s hatáskörének, tehát a király után legfőbb katonai tisztének is körülírása, s megerősítése több törvényben is foglaltatik. Az 1618. évi 4. t.-cikkben ismételtetik, hogy a kapitányok összesen és egyenkint, valamint a csapatok főtisztjei, bármely nemzetiségűek legyenek, a nádortól függnék. Bethlen Gáborral kötött 1622-iki béke után ugyanezen évi II-ik t.-cikkben hivatkozva az 1555. évi I. t.-cikkekre, a koronázási diploma 13. pontjában kimondatik, hogy ő felsége a nádori jogkört törvényes hatáskörben fentartja. Ugyanez kimondatik III. Ferdinánd 1638. évi diplomájában is. Ugyanez biztosittatik az 1659. évi XXX. t.-cikkben.

A király részére portánként 2 frt hadi segély megajánlása után, a rendek a IV-ik t.-cikkben állandó sereg kiállításáról intézkedtek akképen, hogy száz jobbágyonként, két jól felfegyverzett, kitanított lovast tarsanak állandó készenlétben, hogy azok mindig illetékes kapitányságaik rendelkezésére álljanak. E végből az ország kapitányságokra

osztatott fel következőleg: A tiszántuli vármegyékből kiállítandó csapatok a váradi püspök rendelkezése alá jönnek, ki most azon országrész főkapitánya. A tiszán-inneni vármegyék csapatai Perényi Gábor kapitánysága alá bocsáttatnak, a ki e rész főkapitánya. Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Hont, Bars, Nógrád csapatai Balassa János kapitánysága alá, Trencsén, Nyitra s vidékének csapatai részére a nádor fő kapitányt jelölni, hasonlóképen Pozsony, Komárom, Győr vármegyék, mint külön kapitányság részére, úgy Sopron, Moson, Veszprém, Vas, Zala és Sümeg vármegyék csapatai részére a nádor jelöl kapitányokat.

Az egyháziak, kik tizeddel bírnak, köteleztettek, hogy bandériumaikat és csapataikat vagy váraikban, vagy másutt elhelyezve tartsák. Ekképen a szükséghez mért állandó sereg volt rendszerezve.

Ezenkívül szükség esetében rendelkezésre állott a személyes általános és részleges felkelés a hadiműveletekhez. (1555: III., IV., V., VI. t.-ezikk.)

1556-ban, a 2 frtos hadi adó mellett, az állandó csapatok részére, száz jobbágyonként három katona felszerelése, s a telkes nemesség részéről minden három kuria után egy lovas előállítását határozatott, a személyes felkelés kötelezettsége mellett. Ezen felül a várak erősítésére minden jobbágy után 50 denár ajánltatott fel, s minden száz jobbágy után 3 napi munkára 4 szekér kiállítása, ezeknek azonban négy lovas szekér után 80 denár, 6 ökrös szekér után 60 denár napi díj járt. Napi munkások 19 denárral fizettettek. (1556. III., IV., V.) Az élelmi szerek limitációja, s bizonyos pontokra való szállítása, hogy ott a katonaság készen találja, a vármegyék teendője volt.

Ezen megajánlások s határozatok, az 1556-iki országgyűlésen ismételtettek azzal, hogy a török hódoltságban levő területek fele-teher viselésére köteleztessenek. Az 1559-iki pozsonyi országgyűlésen Ferdinánd körében azon kívánság fejeztetett ki, hogy a rendek 6 vagy 3 évre szavazzák meg a hadi szükségletet. A rendek azonban ehhez nem járultak, mert hogy először milyen terhek viselésére

lesznek képesek a jövőben, bizonytalan, miután a jobbágyok szegényednek, elvándorolnak, elpusztulnak. Másodszor: táplálja a remény, hogy a törökök esetleg visszavonulnak, s akkor oly mérvű áldozatokra nem lesz szükség; harmadszor, a rendek attól tartanak, hogy ha több évre szavazzák meg a szükséglet fedezetét, úgy az adó, mint a katona kiállítására, országgyűlés nem fog tartatni, s az úgy is halmozódó sérelmek orvoslására alkalmuk nem lesz. (1559: XV.)

Ezen utóbbi féltékenység állandóan nyilvánult a rendeknél tovább is, midőn a hadi adók és segélyek állandósítására, vagy legalább több évre leendő megszavazására irányuló kívánságok nyilvánultak.

Így 1563-ban, midőn a török invazio az 1562. év nyarán a statusquo alapján megkötött béke folytán, némileg szünetelt, a pozsonyi országgyűlésen ismét felmerült az; és a rendek, tekintettel Maximilián trónutód megkoronázására, csak abban egyeztek meg, hogy a 3 frt hadi segélyt 1565-re is megajánlották, azon feltétellel azonban, hogy a király hosszabb időt töltsön az országban, s az ország ügyei rendezése végett, az országgyűlés évenként hivassék egybe. Majd ez évi XXXIV. és XXXV. t.-czikkben ismétlék a régi törvényekre való hivatkozással, hogy a legtöbb visszaélést, zsarolást s elnyomást ő felsége külső katonái s tisztjei követik el. Nincs ország, mely eltűrné azt, hogy tisztségei idegen nemzetbeliekkel töltessenek meg. Kéri ő felségét, hogy távolítsa el ezeket, s addig is, míg helyök érdemes magyar szülöttekkel töltetik be, parancsolja meg, hogy a magyar földön a magyar törvényeknek engedelmeskedjenek. A király pedig magyar ügyekben magyar kancelláriája tanácsával éljen, s kiadmányait ez uton, s ne német kancelláriája útján, juttassa a nemzethez.

Az 1562. évben megkötött fegyverszünet 1565-ben ismét felbomláshoz közeledett, s Maximilián a közelgő nagy háboru folytán 1566-ra összehívta az országgyűlést,¹⁾ hogy

¹⁾ A török béke 1562-ben is a status quo alapján 8 évre kötött ugyan meg, de az 1565-ben, az erdélyi viszály folytán, már felbomlott. Ferdinánd érezve végét, igyekezett a török béke megnye-

a rendek intézkedjenek a honvédelmi erőnek kifejtésére. A rendek ismétlék úgy a hadi adó megszavazására, mint az állandó sereg további kiállítására határozataikat, habár fájdalommal kellett konstatálniok, hogy a mult országgyűlésen felhozott sérelmeik orvosolva nem lettek. Tekintve azonban a közelgő vészt, elfojták méltó bosszankodásukat, s a közelebbi országgyűlésre halasztották az ország törvényei épségben tartására irányzott kívánságuk érvényesítését.

E közben Szoliman előkészíté utolsó nagy hadjáratát az ország ellen. Maximilián úgy a német rendekhez, mint más országokhoz is fordult segélyért. Érkezett is vagy 20 ezer főre menő. De ezek, míg Zrinyi Miklós önfeláldozó küzdelmét vivta Szigetvárotn, hol Szoliman halálát lelé, tétlenül vesztegelnek Tata és Komárom körül. Az ország ügyén ugyan e léha segély mitsem lendített. Zrinyi hősi halálával teljesített küzdelme, s itt Szoliman halála idézte elő, hogy a török szörnyű pusztítások között visszavonult, tengernyi népével. Szoliman utóda Szelim 1568-ban végre békét kötött, habár az is, mint az 1562-iki, csak a papiroson maradt.

résével, főleg a trónutódlás kérdését tisztázni, a mi akkor János Zsigmondnak az erdélyi fejedelemségben történt megerősödése után, igen sürgőssé vált. Ez megtörténvén, első szülött fia: Maximilián 1563-ban meg is koronáztatott. A rendek, főleg állami függetlenségük érdekében, nagy reménnyel voltak a megkoronázott trónutód iránt, mert azon hitben voltak, hogy ez nemcsak több időt fog tölteni az országban, hanem a nemzet élére állva, a török uralom megszüntetésére sikerrel is fog közreműködni. Ferdinánd 1564 júl. 25-én történt halálával a már megkoronázott Miksa vette át a trónt, kinek harcias fellépte tetszett az intéző magyar rendeknek, kiknek élén a később hősi halállal kimult Zrinyi Miklós állott. Csalódásuk azonban, úgy a török elleni sikeres küzdelemre, mint az ország önálló intézkedési jogkörének biztosítására nézve, csakhamar bekövetkezett.

XXI. FEJEZET.

Az 1568-iki török béke következményei. Miksa megkoronáztatása. A bécsi udvari hadi tanács magához ragadja a magyar hadügyet. Küzdelem az ellen.

Az 1568-ban megkötött török békével ¹⁾ nemhogy javult volna, de határozottan rosszabbult az ország helyzete, melynek nagy része most már, a statusquo alapján, a töröknek is meghódolt, s így adófizető területévé lett.

¹⁾ A törökkel megkötött béke ismét csak annak volt bizonyítéka, hogy az ország azon feltevése, hogy Ferdinándot választva királyának, vele s általa megnyerendő német birodalmi rendek segítségével a török invazio visszaszorítható lesz, nem teljesült. Az ország nagy reményeket fűzött Maximilián uralkodásához minden tekintetben, s harciasias készségüket a rendek már az 1566-iki hadjáratához lelkesedve ajánlották fel. A megkötött békével csalódásuk nagy volt, annál inkább, mert Sulejman hálálával, a gyenge Selim ellen, nagyobb sikerrel reménylették a harc folytatását. Érezték is a rendek a következmény kedvezőtlen voltát; s ez annál kinosabbá vált, mert azt is tapasztalniok kellett, hogy a békekötés nem is azt rejté magába, hogy ez alatt a nemzeti erögyűjtés munkája vétessék foganatba, hanem hogy a török uralom által elgyötört nemzet, függetlenségí érzelmében megtörve, a békésebb időben az osztrák beolvadás anyagává átggyurassék.

Ennek első s legfőbb feltétele volt természetesen, hogy az országgyűlések által oly következetesen követelt önálló magyar hadi s önvédelmi intézmény semmisüljön meg, s változzék át császári osztrák intézménynyé. Ezen terv keresztülvitelének azonban utjában állott az országgyűlések ragaszkodása ahhoz, hogy az ország hadi erejének élén, úgy a várakban, a magyar törvények uralma alatt álló főtisztek legyenek. A megkötött béke évei e hálátlan küzdelemben teltek el jóformán. A bizalmatlanság a nemzet s királyi kormánya között egyre nőtt. A nemzet féltékenyen őrzé függetlenségét, s midőn a török uralomtól menekedni kívánt, még kevésbbé tartá megengedhetőnek, hogy a német birodalmi rendek feltételei szerint, az osztrák s ezzel a német birodalmi részekbe olvasztassék be. Így nőtt s fejlődött a küzdelem, s míg a nemzet egy része folyton segélyért esengett a német udvarokhoz a török ellen, más része, a fenyegető beolvasztási törekvés ellen, a törökhöz fordult segélyért. Az országnak ezen szerencsétlen küzdelme tette csak lehetővé a már gyengülő török hódító erőnek további invasióját az országban. E nélkül rég megszabadult volna a hódoltság pusztító nyűgétől.

Más oldalról Miksa körében teljesen mellőzték most már a magyar alkotmányosság követelményeit, s Bécsben tényleg annak ellenébe vezették az ország kormányzását.

A bécsi udvari kamara, s a hadi tanács igyekezett kezéhez ragadni a magyar honvédelmi ügyeket is,¹⁾ mellőzve a magyar tanácsosokat, osztrák csapatokkal szállatták meg a végvárakat, melyek aztán szabad zsákmány tárgynak tekintették az országot, s rossz példát mutatva a magyar katonaságnak is, versenyeztek a törökkel a nép kifosztásában.

Ily szörnyű állapotok folytán sorolja fel az 1567. II-ik t.-cikk, hogy a szegény nép a törökök, tatárok, erdélyiek kegyetlensége után, a kik kikerülték a rabságra való hurczoltatást. Ő felsége német és magyar kapitányai s katonái fősztogató kezeiben a végnyomorba sülyedtek úgy, hogy betevő falatjok nem marad, s menekedni kényszerülnek Lengyelország felé, hogy legalább pusztá életöket megmenthessék.

Ezen évi két forintos hadi adó megállapításánál pedig, a III. t.-cikkben keserűen emelik ki, hogy azon jobbágyszőlők, melyek a törökök s tatárok, úgy a király seregei által elpusztítottak, felmentetnek a fizetési teher alól.

A rendek között ily körülmények folytán nőttön-nőtt az elégtelenség, s ez viszont éleszté a bécsi körök bizalmatlanságát. Végre is jónak látták az 1569-iki országgyűlésen megigérni, hogy a magyar közjogi, kamarai s hadi ügyeket ő felsége jövőre magyar tanácsosaival intézteti, kik közül kettő, egy világi s egyházi, állandóan követni fogják

¹⁾ A bécsi udvari hadi tanácsot, mely később oly nagy jelentőségre jutott, 1536-ban szervezte Ferdinánd. Addig, a szükséghez képest, időszerint állíttatott össze valamelyes főhadi vezetőség. Most állandó szervezetté vált az. Kezdetben 5 tagból állott. Tanácskozó, adminisztráló s végrehajtó testület volt ez mindenben, a mi csak a sereg szervezésére, s a hadi műveletekre vonatkozott.

A főhadi vezérlet kezdetben az uralkodót, vagy az uralkodóház valamelyik tagját illette. Rudolf uralkodása alatt Mátyás főherczeg szervezte a törzskart (Generalstab) és a tüzérségi hadosztályt. (Artillerie és Ingeniecorps.)

udvarát. (1569: XXXVIII.) A rendek némileg megnyugtattva lettek, mert az adót s a katonai kiállítást ezuttal három évre szavazták meg. (1569: VI.)

Az 1572-iki pozsonyi országgyűlés ismét koronázó volt. A rendek a jó reménység által is biztatva, Miksa első szüülött fiát, Rudolfot, tekintve a király aggályos betegeskedésére, mint utódot kikiáltották s meg is koronázták azon feltétellel, hogy az ország független alkotmányosságát ép-ségben megóvni s fentartani fogja.¹⁾

1574-ben Pozsonyban tartott országgyűlésen, melyen Rudolf képviselé a betegeskedése folytán távol lévő Miksa királyt, a hadi szükségletekre az előbbi évek módjára szavaztattak meg az adók. Két évre portánként 2—2 frt állapított meg ismét, s a birtokos nemesség vármegyénként a régiebb törvények szerint utasítatott csapataik készen tartására. A közmunka, s élelmi szerek kiszolgáltatása szintén a régiebb törvények értelmében határozatott el.

Miksa 1576. okt. 12-én történt halála után Rudolf vette át a trónt. Első országgyűlése 1578-ban volt, melyen Rudolfot testvére: Erneszt főherczeg helyettesité. Rudolf maga, miután pontos adófizetéssel sikerült a török békét meghosszabbítani, Prágába vonult, s a kormányzás gondjait Erneszt főherczegre bízta.

Az 1578-iki országgyűlésen a hadi szükségletek a régi formákban szavaztattak meg. Egyszersmind a vármegyei katonaság s a felkelő seregnek évenkénti felülvizsgálata s nyilvántartása elrendeltetett úgy, hogy évenként Szent-György napjára a kitüzött helyen úgy az urak, mint a ne-

¹⁾ Ez országgyűlésen Miksa személyesen vett részt Pozsonyban, német csapatok kíséretében. A berekesztés után Balassa János és Dobó István, az egri hős, hirtelen elfogattak s mindketten, daczára, hogy a rendek százezer forint letétele mellett kezességet vállaltak. Bécsbe vitettek, állítólag Bocskay Györggyel az erdélyi fejedelem érdekében történt összeesküvés miatt. Bocskay György idejében Erdélybe vonult s nem is jelent meg az országgyűlésen. Így került Bocskay a zempléni főur Erdélybe, s miután itteni javai elkoboztatnak, nyert ott tetemes javakat kárpótlásul.

messég által kiállított csapatok megjelentek, s ott hadi felszerelésök megvizsgáltatott.

A baj azonban egyre tornyosult az ország felett. Főleg nyugtalanítá a rendeket, hogy Rudolf király kevésbé törődik az ország védelmével, s a törökök folyton gyarapodnak hódításokban. A megkötött béke csak látszólagos volt.

Más oldalról az osztrák és német tartományok beözönlött lovagjai, kalandokra szomjazó zsoldosai, a király osztrák tartományainak katonái a várak s erősségek élére állítva, versenyeztek a török harácsolás s brutalitásokkal.

Az 1582-ik évi országgyűlésen ismét hangzik a panasz: hogy a király mentse meg az országot ez idegen elemek istentelenségeitől, magyar főtiszteteket nevezzen ki, s magyar tanácsosai útján tegye intézkedéseit. Azon jó reménységben, hogy kérésök meghallgattatni fog, szavazzák meg a sereg szükségleteire a 2 frt adót, a szokott módozatok között.

1583-ban a pozsonyi országgyűlésen két évre szavazzák meg a hadi segélyt, azon világos kikötéssel, hogy ha a mindent felülmúló istentelenségek elhárítására az idegen tisztek elbocsátására, s az ország alkotmányos jogai visszaállítására a szükséges intézkedés meg nem történik, semmiféle adót jövőre megszavazni nem fognak.

A rendek szavukat állták, s az 1588-iki országgyűlésen még határozottabb biztosítékokat igyekeztek kikötni, habár csak papiroson. Mert hiába mondatott ki, hogy a királyi jövedelmek magyarok által kezeltessenek, a magyar udvari s katonai tanács tekintélye állitassék vissza, s a főkapitányok magyarok legyenek, a dolgok maradtak régi állapotjukban, s a törvényes küzdelem meddősége végre is megtermette gyümölcsét, az elégedetlenségnek ama folytonosságában, melynek vége a Bocskai felkelés s azután a bécsi békekötés lett 1606-ban.

XXII. FEJEZET.

Rudolf uralkodása. Az 1592-ben megindult 15 éves háború. Rudolf hadi rendszere elleni küzdelem, s az idegen katonaság. Bocskai felkelése. A bécsi békekötés. 1590—1608.

Rudolf király uralkodása éveiben a nemzet két tűz között valóban élet-halál harczát vivta, úgy alkotmányos jogaiért, mint területi s állami épségeért, egy részről a török, más részről a bécsi politika ellen, mely most az országot teljesen egy katonailag megszállt osztrák tartomány színvonalára süllyesztette, főleg azon részében, melyen a török megszállástól szabadabban mozoghattak.

Szinán török nagy vezérnek 1592. évben megindított hadi actiója azonban nem igen engedett tért az alkotmányos küzdelem sikeres folytatására. A törökök támadásaira a magyar végvárok harczai dühe is fellángolt, s kezdetét vette a 15 éves háború, mely a Bocskayval kötött bécsi egyezség után, szintén a törökkel is megkötött békével fejeztetett be.

»Amint méltányos, úgy igazságos is, hogy annyi áldozat után, a könnyörgések, könnyek és sirások is figyelembe vétessenek,« így szól az 1593. évi országgyűlés első czikkelye. »Vérök ontására mindig készen voltak, s ma is készek, bár a hosszú évtizedek folytonos hadviselése által kimerülve, megtörve, a legvégső erőfeszítésig mennek a küzdelemben.«

Küldje a felség testvérei valamelyikét Kassára és Győrbe, hogy lássa a keserves állapotot, melyet ott az idegen katonák hoznak létre, és segítsen a bajokon, vagy nevezzen oda kellő tekintéllyel magyar főkapitányt, a ki rendet csináljon, az iszony és önkénykedések, s öldöklő zsarolások ellen. Így szól ez évi XIX. t.-czikk.

Ezuttal azon reményben, hogy jövőre intézkedés lesz a sok visszaélés megszüntetésére, portánként 3 frtot ajánlanak fel. Kimondatott, hogy mindenki az oláhok, rácok, ruthének, molnárok, zsidók, anabaptisták is, ez utóbbiak fejeként, az előbbiek a jobbágyok módjára, taksát fizessenek hadi költségül.

Még nagyobb áldozatkészséget és erőfeszítést tett az 1595-iki országgyűlés, daczára annak, mint a II-ik t.-cikk bevezetése mondja, hogy az ország még megmaradt töredéke is annyira elpusztítva van, hogy nem volna csoda, ha épen mi áldozatot sem volna képes hozni. Hogy a lehető nagy számban legyenek képesek kiállítani a hadi erőt, a jobbágyok rovására portánként 9 frtot, ezen felül a földesurak által, saját erszényeikből fizetendő 6 frtot ajánlottak fel. Tehát a nemességnek személyes adózása ismét igénybe vétetett úgy, hogy az ekként begyűlendő összegnek megfelelő katonaság állíttassék és szereltessek fel, a mennyiben a töröktől ezt teheték. -- azon feltétellel, hogy a katonai fegyelemről gondoskodva lesz, nehogy úgy a nemesség, mint parasztságból toborzott katonák, otthon az idegen segélycsapatoktól bántalmazott családjuk érdekében, haza szökní kényszerüljenek.

Megjegyzendő, hogy az ország védelmi eszközeire adott pénzbeli áldozat következménye volt, hogy a törököknek hódolt részeken, milyen már az országnak több mint fele volt, ugyan oly mérvben kellett adózni a törököknek is. Ha emelték a pénzbeli segélyt, ugyanily mérvben kapta azt a török is. Azért, mint már ismertettük, az országgyűlésen megszavazott adóra rendesen kimondatott, hogy a hódolt részeken annak csak fele része volt fizetendő, miután a másik fele a töröknek járt. Nem csoda, ha ily körülmények között a rendek borzadtak a pénzbeli áldozattól, mert így, míg annak fele részét a haza védelmére a török ellen, másik részét a töröknek, a haza ellen kellett adniok.

A másik nagy baj volt az, hogy a török a neki is hódolt területen nem engedte meg a katona-állítást. A ki katonának ment, annak családotól kellett menni, különben a török tilalom s véres megtorlás áldozatául esett. Az egyes török uralta várak területén fenyegetődöztek is azzal, hogy ők is oly mérvben fogják a katonát szedni, mint az magyar részen történik. Hasonlót cselekedtek a személyes felkeléssel. Megtörtént, hogy egész falvakat mozgósítottak a magyar haderő közeledésére. Ennek következménye volt, hogy a sze-

mélyes felkelést abba kellett hagyni, mint ezt alább látni fogjuk. Ennél fogva a katona toborzás legnagyobb részben a még nem hódolt területen folyhatott csak, vagy külföldről kellett a szükséges erőt behozni. Itt kezdődött azután a végzetesség dilemmája a szegény ország felett.

A német birodalmi rendek a segély csapatokat csak oly feltétellel ígérték meg már más alkalommal is, ha Magyarország a német birodalmi területbe kebeleztetik. Ez a magyar országgyűlésen szóba sem hozathatott; de az életben a gyakorlatban keresztülvitele megkísértetett. Ennek következménye volt, hogy az ország pénze s hadi ereje feletti rendelkezés a bécsi udvari kamara, s hadi tanács által történt úgy, hogy a magyar közegek ezeknek egyszerű alárendeltjeivé váltak.

Ezzel azonban a dolog még rendben nem volt. A bécsi udvari kamara s hadi tanács által segélyképen az országba hozott hadcsapatok s várak élére kinevezett főtisztok nem ismerték, de ismerni sem akarták a magyar törvényeket. A durva katonai önkény uralma már természeténél fogva sem ismert kiméletet, s határt. Képzelné lehet az irtóztató elbánást, melyet az ily katonaság által megszállt területnek szenvedni kellett. Az 1596. III. t.-cikkben olvassuk: hogy ha a rendek a zsoldos katonák féktelen szabadossága vagy inkább istentelenségeinek tényeit, a bűnöket, a zsarolásokat, gyilkos tüzeket, szentségtöréseket leírni s elsorolni akarnák, arra a szavak nem elegendők, a napok nem elég hosszúak lennének.

Az 1595. évi XXV. t.-cikkben a rendek megkísértették a hadbirói intézmény megalkotásával is módját találni a katonai fegyelem ellenőrzésének, oly módon, hogy az országos kapitányok s generálisok mellé hadbirák rendeltessenek a katonai igazságszolgáltatásra, s ezek egyike legyen magyar, a másika német és olasz, a szükség szerint.

A kiállítandó vármegyei katonaság költségei viselésére, már a múlt országgyűlésen elrendelt taksa-fizetés most kiterjesztetett a telkes nemesek, s armalistákra is, úgy a predialistákra, kiknek száma ez időben már tetemes volt. A va-

gyontalan katonaviselt régi nemesség egy része az urak által elhagyott pusztákra telepítettett. Ezek voltak a praediálisták. Kiszolgált s hadi érdemeket szerzett katonák pedig armális-levelet kaptak, melyben hadi érdemekért nemességgel adományoztattak birtok nélkül. Ezek jobbágyszőlőföldeken, városokban letelepedve, az új nemességnek egy osztályát képezék. Az általuk művelt jobbágyszőlőföld természeténél fogva köteleztettek most első ízben taksza fizetésre, mely czéntul aztán állandóvá vált.

Az 1596-ik év egyike volt a legmegfeszítettebb áldozatkészség évének. A nagy török invazio hírére a rendek készek minden áldozatra, csak azért esdekelnek, hogy a király idegen segélycsapatai istentelenségeinek fék vettessék, s az ország pénze igazán a magyar seregre fordítassék. Úgy a részleges, mint általános felkelés mellett egy-egy porta után, a jobbágyszőlők terhére 9 frtot, a birtokos nemesség által szintén egy-egy porta után saját zsebökből fizetendő 9 frtot szavaztak meg, hogy az így bejövendő összegen tekintélyes magyar sereg állitassék ki. Kimondatott, hogy e célra, az egyházi személyek, telkes nemesek, armalisták, s minden rangu s rendűek, megfelelő taksát fizessenek.

A vármegyénként ekképen szervezendő csapatokra határozottatott, hogy saját vármegyei kapitányok alatt vármegyei zászlókkal ellátva, vármegyénként csoportosítva, az országos főkapitány rendelkezése alá vezettessenek, s ott egy seregben ő felsége zászlója alatt csoportosítassanak.¹⁾

¹⁾ Az 1596-ik év egyike volt a török-magyar harcok legzajosabb s legzordonabb évének. A harcias Szinán pasa mellett most maga III. Mahomet indult meg óriás seregével az ország ellen. Itt ben Mátyás majd Miksa főherczeg, a hős Pálffy dunántuli kapitányal egyetértve, Buda visszavételének eszméjével foglalkozott, s e végből, annak oldal- s hátvédül szolgáló nógrádmegyei várak, s főleg Hatvan ostromát tűzték ki első sorban. Felvonult e célból tekintélyes seregével Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem is. A tervezett expeditio azonban balul ütött ki. Sikerült ugyan Hatvant hősi ostrommal bevenni, de ennek hírére Mohamet óriás seregével most Eger-várát szállotta meg, mire a Hatvant elfoglaló sereg Vác- és Komárom. majd aztán Gömörbe húzódva, tétlenkedett, s leste, hogy Eger

1598-ban, az állandó panaszok és sérelmek felsorolása mellett, a rendek eddig nem ismert alakban szavazták meg a hadi segélyt. Ezen évi országgyűlés IV. cikke szerint, ezen egyszer kivételképen, a nemesi kiváltságra származható hátrány nélkül, porták helyett házadó vettetett ki. Minden lakott ház után, mely nem kuria alakban épült, 1 forint adó volt fizetendő a jobbágyok által, a birtokos nemesség által pedig saját zsebökből 50 denár. A házak összeírására királyi dikator küldetett.

Az egytelkesek, armalisták s a többiek, az előbbi évek módjára fizették a taksát. Ezenfelül a személyes felkelés kötelezettsége is fennállott, ha a király szintén személyesen áll a hadak élére.

1599-ben 10 ezer főnyi felfegyverzett sereg kiállítása határozottatott úgy, hogy ebből két ezer lovas, s ugyanennyi gyalog Felső-Magyarországba, a Dunáninnen részen 1900 lovas s ugyanennyi gyalog, túl a Dunán 700 lovas s ugyanennyi gyalog, Slavóniában kétszáz lovas, hatszáz gyalog alkalmaztassék.

Az országgyűlés által is kért külföldi segélycsapatok, úgy a király osztrák csapatainak vezetésére, hogy a visszaélések mellőztessenek, megbízható biztosok alkalmazása rendeltetett. (1599: V.) Azután megtiltatott, hogy a magyar katonák semmiféle, a hazai szokás és gyakorlattól eltérő eskü alá ne vettessék, mert a magyarnak, — így szólt a XIX. t.-cikk — ősi jogai vannak, s azok szerint csak saját kapitányai rendelkezése s hatósága alatt áll.

1601-ben a személyes felkelés azon esetben is elrendeltetett, hogyha ő felségének valamelyik fivére állana a sereg élére, mikor is a birtokos nemesség minden 20 jobbágház után egy lovast felszerelve visz oldala mellett. Ha

alól nem fog-e Bécs felé menni Mohamet, ki ez alatt az áruló idegen katonák gyávasága folytán Egervárát bevette, az ország felvidéke kimondhatatlan kárára. Az Eger bevételét könnyelműen szemlélő tekintélyes sereg, Miksa főherczeg és Báthori Zsigmond vezérlete alatt, néhány napra azután, okt. 26-án, az Egervára alatti keresztesi síkon kísérlett meg egy kétes értékű, eredménytelen csatát.

ő fenségeik nem mennek a sereg élére, akkor minden három porta után egy puskás gyalogost fognak kiállítani. A szegényebb nemesség 3 küld egy gyalogost, vagy 6 egy lovas.

1600-ban a katonatartásra megszavazott hadi segély kezelésére oly intézkedés történt, hogy megyénként választandó kamarai tisztviselők szedjék be. A földes urak s a taksás nemesek 50 denár adója kezelésére. Dunáninnen és túl, s felső Magyarországon külön kincstári kezelők választottak, kik a hadviselés alatt, a kir. kamaráknál felügyeljenek, hogy a beszedett összegek, a magyar csapatok szükségleteire, a magyar főkapitányok rendelkezésére bocsáttassanak. Az adónak ily kétféle kezelésébe azonban csak ezuttal egyezett be a király. Mint látszik, az országgyűlés ezuttal, eltérőleg az eddigi szabályoktól a jobbágyok terhére eső adókezelést megengedte, hogy az a kir. kamarai tisztviselők által történjék; a nemesek által adott segélyre nézve pedig megnyugodott most a helyzet sulya alatt abban, hogy a kijelölt kincstári kezelők csak ellenőrizzék a kamaránál, hogy rendeltetésére fordíttassék. 1601-ben a rendek elhagyták ugyan azon kezelést, de viszont azon óvással, hogy a nemesség által fizetett adó semmi feltevés vagy következtetésre a nemesi előjog ellen nem szolgálhat.

A személyes felkelés kötelezettsége ez időben már lehetetlenné vált, főleg azon okból, mert a gazda nélkül maradt család, úgy a török, mint az itt levő idegen katonák visszaéléseinek esett áldozatául. E helyett a rendek 1602-ben a IX. t.-czikkben oly intézkedést tettek, hogy a jobbágházak után egyenként 1 frt 50 dr. adón kívül, az urak által saját zsebökből fizetendő 50 denár, a telkes nemesek s armalisták taksájával fordíttassék a személyes felkelésnek megfelelő hadi erő előállítására. Ezen felül úgy az urak, mint a telkesek, minden 20 ház után egy lovas felszerelésére köteleztettek. Ha valaki személyesen ohajtott ő fellege mellett harczolni, ezt tovább is megtehetette.

XXIII. FEJEZET.

A bécsi béke pontjaiban biztosított önálló magyar hadügy. Az idegen katonaság kitiltása az országból. Külföldiek alkalmazásának feltétele a hadrendszerben. A hadi kiadások ellenőrzése. A véghelyek megerősítésének kérdése. 1608–1646.

A törvénykönyvben Rudolf uralkodása utolsó éveiben hasztalan volt minden szabály, minden intézkedés, minden feltétel, minden megszorítás, az mitsem használt. Az országban teljesen katonai önkény uralkodott, ennélfogva nőttön-nőtt az elégedetlenség, melynek következménye lett a felkelés, élén Bocskay Istvánnal, ki rövid idő alatt ura lett az országnak. A Bocskay felkelés végre az 1606-ik évben megkötött bécsi békével fejeztetett be.

E béke pontjai között megállapítatott, hogy az ország alkotmányossága, s ebben hadi intézménye, s a nemesség jogai épen tartassanak; hogy nádor választassék, annak minden törvényes joga s kötelességével; hogy a király vagy teljhatalmu fivére, az ország ügyeiben kizárólag a nádor s magyar tanácsosai útján intézkedjék; hogy a kir. kamara élén magyar világi férfiú álljon; hogy az országban s kapcsolts részeiben, minden nagyobb vagy kisebb hivatal, a végvárok főtisztsegei alkalmas magyar férfiakkal töltsenek be.

Ez ismételtetik az 1608-iki koronázás előtti II. t.-czikkben is, hogy a végvárok főtisztjei és a kapitányságok magyarokkal töltsenek be. Az 1609. évi XXIV. t.-czikkben hasonlóképen kimondatik, hogy a katonai főtisztsegek és kapitányságokra magyarok neveztetnek ki. Leopold 1638-iki koronázási diplomájának 4-ik pontjában kijelenti ő felsége, hogy a végvárok főtisztjeit s a kapitányságokat s minden más hivatalt az országban, törvény szerint magyarokkal töltsenek be. Az 1741. II. t.-czikkben biztosítatik az ország, hogy ő felsége az ügyeket kint és bent magyarokkal végezteti stb.

Az 1608-iki országgyűlésen Mátyás király alatt a bécsi béke értelmében megtétettek a gyakorlati intézkedések is, hogy az ország ügyei csak magyar tanácsosokkal intéztesenek; hogy a magyar hadak élére kapitányokul, és a vég-

várak főtitestjéül magyar nemzetbeliek neveztesse ki, s az idegen német s más külföldi katonaság szállitassék ki az országból, a végvárak kellőleg szereltessenek fel, a király az országban tartózkodjék, s a mennyiben akadályozva lenne, a nádor mint királyi meghatalmazott működjék.

A külföldi segélyezés ügye azonban a török ellen csaknem állandólag foglalkoztatta a rendeket. Az ország tudatában volt annak, hogy midőn a török áradat ellen küzd, nemcsak önmagát, de Európa érdekeit is védelmezi, s így a nagy harcra igyekezett főleg a szomszéd országok segélyét kieszközölni. Ennek az 1608-iki országgyűlésen is kifejezést adott a XXI. t.-cikk következő soraiban: miután nemcsak a megtámadott haza, mint a kereszténység védpaizsa s bástyájának üdve s java, hanem a szomszéd tartományok érdeke is a végváraktól függ, ő felsége a rendekkel találja meg a módját, hogy ezen végvárak hadi szerekkel, élelemmel, s a szükséges katonai erővel úgy láttassanak el, hogy a török támadások ellen biztosítva legyen

A rendek méltányosnak találták a külföld segélyezését; de ezt sem most, sem később nem értették úgy, hogy ezzel az országnak akár alkotmányossága, akár hadi intézménye önállóságától s nemzeti jellegetől megfosztassék.

Ez évben hadi segélyül, minden porta után 4 frt szavaztatott meg, s a telkes nemesség szokott módon kivetendő taksája, úgy hogy a bejövendő összeg a kincstárnok kezelése alá menjen.

Az idegen katonaságnak kiszállítására vonatkozó határozat sokféle félreértésre adott okot, s e végből az 1609. évi XI. t.-cikk formászerű magyarázatát adja ennek. A rendek tiltakoznak a felfogás ellen, mintha ebben a német vagy más szomszédos tartományok nemzetbeliei ellen fajgyűlölet nyilvánulna. A rendek tudják s méltányolják is a külső nemzetbeliek katonai tudományát s erényeit, kik hőiesen onták vérüket; s táplálják a reményt, hogy jövőre is, az országnak, mint a kereszténység védfalának védelmére önfeláldozólag működnek közre. Nem is úgy értik a kiszállítást a rendek, mintha egyáltalában nem tűnének meg had-

soraikban a más nemzetiségű katonát, sőt ellenkezőleg, ha számonként, s nem csapatokban felajánlják szolgálatukat, igen szívesen látják, természetesen úgy, hogy felettes magyar kapitányoknak s a magyar törvénynek engedelmeskedni fognak. Egy szóval, hogy a magyar hadi intézmény nemzeti jellegét nem veszélyeztetik. Egyuttal intézkedés történt, hogy Szlavóniából és a horvát részek végváraiból, az idegen katonaság mily módozatok mellett szállíttassék el. Ez évi országgyűlésen iktattatott törvénybe, hogy a zsoldos katonaság, tisztjeikkel együtt, a magyar királynak hűség esküt tartozik tenni.

Az 1613-ik évi pozsonyi országgyűlésen az 1608. évi II-ik t.-cikk megújítatott, hogy béke és engesztelés köttesék úgy az erdélyi fejedelemmel, mint a törökkel, s a király tartózkodjék a háborútól, idegen katonát az országba ne hozzon. E mellett a véghelyek hadi és élelmi felszerelése sürgettetik, sőt a VIII-ik t.-cikkben, a végvárakhoz kellő ingyenes közmunkák egész rendszere és beosztása iratott elő, hogy mely megye népe, mely várhoz fogja közmunkáját leszolgálni.

Az 1616. évben husz évre kötött török béke után az 1618-iki országgyűlés, megválasztván nádorul Forgách Zsigmondot, ez évi IV-ik t.-cikkben a nádor legfőbb hatalmát a hadsereg felett a régi törvények alapján is, eképen szabályozta: minden egyes kapitányok, s csapatok felügyelői, bármi nemzetbeliek legyenek, a nádortól függjenek, s az ország törvényeivel ellenkezők felett törvényt tartson, s annak értelmében sujtsa. Ezen országgyűlésen, az egyes várak kapitányainak megerősítése, magyarokkal betöltése, vizsgálatok rendelkezéséről is történt részletes intézkedés. Megújítottak a magyar kancellária s kincstárnokságra vonatkozó régi törvények, hogy minden magyar ügy csak magyar tanácsos útján intéztessék.

Ugy az általános mint a részleges felkelés ügyében az előbbi törvények tartattak fel azzal, hogy ő felsége távollétében, szükség esetében, a nádor hívja össze az országgyűlést, s ez intézkedjék az ország védelme érdekében.

Ezen országgyűlésen koronáztatott meg II. Mátyás öccse II. Ferdinánd, a király óhajtására. E közben, egy törvény szerkesztésénél, ütött ki a válság, melynek következménye lett, hogy főleg a protestáns rendek fegyvert ragadva, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem seregéhez csatlakoztak, melynek diadalmas útja Pozsonyig terjedt, s az ország meghódolt Bethlen Gábor előtt. A béke 1622-ik évben kötött meg. II. Ferdinánd koronázási hitlevele a békekötés után az 1622. pozsonyi országgyűlésen állapítatott meg.

A magyar hadrendszer biztosítására vonatkozó intézkedések a koronázási diploma 7. 8. 13. feltételeiben foglaltatnak. Kimondatik a legfőbb vezetésre a nádori jogkör, s hogy a végvárok főtisztjei magyarok legyenek, külföldi katonaság pedig be ne hozattassék.

A XXIV. t.-cikkben a következő tiltó határozatok vétettek fel: a magyar ügyek minden kormányzásától, és az ország közjövödelmeinek kezelésétől a külföldiek eltiltatnak, jelesül szentesítetik, hogy az ország harminczad hivatalaiban mindenütt csak magyarok alkalmaztatnak. A XVII. és XVIII. t.-cikkben biztosítatik a magyar tanács, s a magyar kamara feltétlen rendelkezési joga magyar ügyekben, s függetlensége az udvari kamarától. A külföldi katonáknak az országból való kivitelére kimondatott az is, hogy a mennyiben ez uttal a kiszállítás nagy hátrány nélkül nem foganatosítható, azok tisztjeikkel a nádor, a magyar kapitány s a magyar törvények alatt állanak.

Ekként gondoskodás történt a hadi intézmény nemzeti jellege megóvására.

Az 1625-iki soproni országgyűlés ismét koronázó volt. II. Ferdinánd kívánságára, első szülött fia III. Ferdinánd néven koronáztatott meg. Ezen országgyűlés VII-ik cikkében, a végvárok fentartására, a római szent birodalom s a szomszédtartományok hathatós segélye sürgettetik.

Az ország az állandó török megszállás terhe alatt roskadozott. Ennek daczára a sereg tartásra szükséges adó portánként 3 frt, két évre szavaztatott meg, a természetbeli segélyezés pedig az 1622. évi XXXVIII. t.-cikk értelmé-

ben megújítatott. Hasonlóképen a várakhoz rendelt közmunka felosztás is.

Az országgyűléseken a végvárak felszerelési állapota állandó felszólalás, és intézkedés tárgya volt 1630-ban a IV-ik t.-czikkben, a végvárak nyomoruságos állapota folytán elrendeltetett, hogy úgy az őrség szükséges mennyisége, mint annak fizetése, élelmezése s ruhával való ellátására gond legyen; kimondatott, hogy külföldiek is alkalmazhatók a várakban, főleg tüzérek, de úgy, hogy a magyar főkapitányoktól függenek. Hogy a várak szükségletei kielégítést nyerjenek, a portánként megszavazott 3 frt hadi adóra határoztatott, hogy megyénként beszedetvén, a dikatorok kimutatásaik mellett küldjék az összegeket Várkonyi Amadé országos pénztárnoknak, ki a nádor utalványára, az egyes várak között fogja kiosztani. A természetbeli segély is a már ismert formában megajánlatott.

A végvárak kellő megerősítése és felszerelésének gondja tovább is foglalkoztatta az országgyűléseket.

A végváraktól függ a haza s a szomszéd tartományok sorsa is, — így kezdi az 1635. évi I. t.-czikk. Ő felsége külső tartományai eddig is tetemes segélyt nyújtottak ezek jó karban tartására; de most egyéb háborui igénybe vették, kimerítették tehetségét és erejét,¹⁾ s mert a végvárak fentartása, erősítése nélkülözhetetlen, a rendekre nagyobb teher hárul most, s ezért magok részéről a mostani s a jövő évre minden porta után 5 frtot ajánlanak fel, úgy hogy a bejövő összeg a magyar kamarába szállítatván, ő felsége parancsa szerint, a most kiállítandó katonaság fentartására forditassék, s erről a kamara főtisztjei, praefectusai majd számadást mutassanak elő, anyagi felelősség mellett. A ren-

¹⁾ A határszéli várak őrségének fentartásához a szomszéd német és cseh tartományok járultak. A XVI-ik század vége felé a horvátországi kapitányság végvárait Karintia és Karniol, a tótországiéit Stajersország, a győriéit Ausztria, az ujbári és kanizsai kapitányságok végvárait és Komáromot Morva, Slézia- és Csehország segélyezte zsoldosokkal. Ezen segélyezésekre történik célzás, mely a harminczéves és a cseh háború folytán, kétségessé vált.

dek a 9-ik szakaszban az 1625. évi XXVII. t.-czikk értelmében sürgetik, hogy a számadás az elmúlt évekről is terjesztessék elő.

Az 1638-iki országgyűlésen a rendek panaszosan sorolják fel, hogy a végvárak rendbe hozatalára s további felszerelésére megszavazott adók épen nem fordítattak rendeltetésükre. Most tehát portánként 5 forintot ajánlanak fel, megjelölve a várakat, melyekről első sorban gondoskodni kell. A felső vármegyékre oly intézkedés történt, hogy azok az adó fejében 400 fegyverzett lovasat állítsanak ki, 4 frt havi díjjal, melyből 200 Onodon, 175 Szendrőn, 25 Putnokon helyeztessék el, az egri törökök kóborló garázdálkodásait ellensúlyozni.¹⁾ (1638: V.) Ez országgyűlésen is ismételtettek a régibb törvények, a magyar kanczellária tekintélyéről, hogy a sereg főtisztjei magyarok legyenek, s hogy az idegen katonaság vitessék ki az országból, s a mennyiben itt maradnak, a magyar főkapitányok alatt, az ország törvényei szerint éljenek.

1638. XXXIV. t.-czikkben Csehország és Morva-Szi-

¹⁾ Eszterházy Miklós nádor 1641-iki kimutatása szerint a végvárbeli katonaság akkor ekképen volt elhelyezve: a kassai főkapitányságban volt 9 vár s ebben volt 1000 lovas, másfélezer magyar s 500 német gyalogos. A tiszamelléki hajduk is, mintegy 6000, ide tartoztak. Az újvári kapitányságnak Filek és Hajnácskövel együtt 14 várában volt 1600 lovas, 2000 magyar s 200 német gyalog. A komáromi várban külön volt 100 magyar lovas, 200 sajká s ugyanannyi német gyalog. A győri kapitányság 14 várában 800 lovas, 1000 magyar s 600 német gyalog volt. A Kanizsa ellenében volt határszéli mintegy 14 várban 1000 lovas, 1200 magyar s kevés német gyalog volt. A tótországi 7 végvárban 300 lovas, 1740 horvát s német gyalog, a horvátországi kapitányság 17 végvárában pedig 200 horvát s német lovas, s 1730 gyalog volt. A bán parancsa alatt álló 12 végvárban 300 lovas, és 610 gyalog volt. Ekként a 88 végvárban 5000 magyar és horvát, 150 német lovas, 7400 magyar és 2680 német gyalog, összesen 15,230 főre menő őrség volt. Ennek akkori díja fejenként a lovasét 4, a gyalogét 2 $\frac{1}{2}$ forinttal számítva, a főtisztekével együtt, mely 400,000 frtra ment, 1,200,000 frtot tett ki. Ez összegben a szomszéd tartományok segélye mintegy 300 ezer frt volt. Horváth M. kisebb munkái. I. k. 205—6. l.

lézia tartományoknak a magyarországi véghelyekre adni szokott segélyeik újból kilátásba helyeztetvén, köszönettel törvénybe iktattatik.

XXIV. FEJEZET.

A linczi békekötés határozmányai a magyar nemzeti hadrendszer biztosítására. A török elleni védelem kölcsönös megállapításai a király és nemzet között, az 1649. és 1655-iki országgyűlésben. Az idegen seregek állandó itt tartózkodása elleni intézkedés.

1638-tól 1646-ig nem volt országgyűlés. A Rákóczy mozgalmak eseményei, a véres belharczok küzdelmeinek kora volt ez, mely végtére az úgynevezett linczi békével fejeztetett be. E béke-egyezmény az 1646-iki országgyűlés törvényczikkei közé is beiktattatott. Ekkor az ország hadi intézményének a régibb törvények értelmében való rendezése újból megállapítatott, hogy tudniillik: az ország hadi adója, úgy a harminczadok bevétele, a természetbeli segélylyel együtt, a magyar kamarához adassék, s ez által kezeltessek. Minden bevétel a végvárok s a katonaság fentartására fordítassék, erről számadás vezettessék; hogy a végvárokat Dunáninnen és túl a nádor és országbiró, a felső magyarországiakat az ottani főkapitány évenként megvizsgálják; hogy a végvárok kapitányai az 1608. IX., X. t.-czikkek értelmében a nádor hatósága alatt álljanak; hogy a végvárok kapitányai magyarok legyenek, oda külföldiek ki ne neveztessenek; a kinevezések a magyar tanácsból történjenek; hogy az idegen katonaság, míg ben marad, alkalmazkodjék a magyar törvényekhez az 1625. évi XXIV. t.-czikk szerint. Hadi adóul portánként 5 frt, s a birtokos nemesség zsebéből fizetendő szintén 5 frt szavaztatott meg két évre, úgy hogy a hódolt részeken csak ennek fele szedessék, másik fele a törököknek maradván. A portával nem biró nemesség, armalisták, prediálisták, kereskedők, iparosok, jászok, kunok, zsidók, ruthének, oláhok, molnárok, szénégetők stb. a szokott taksa fizetésre köteleztettek.

Két év mulva 1649-ben tartott pozsonyi országgyűlésen, a koronázási hitlevelek egyik pontja alapján, a fenálló hadi szervezeten a következő módosulás történt.

III. Ferdinánd, hivatkozással az 1638. évi koronázási diploma 8-ik pontjára, melyben azon ígéret foglaltatik, hogy a király a véghelyekről gondoskodni fog, miután annak biztosítása a szomszéd tartományok érdeke is, a II-ik törvényczikkben kifejezi, hogy ennek értelmében úgy a véghelyeknek, mint az ország katonáinak gondját tényleg magára vállalja, s úgy az országból eső jövedelméből, mint a szomszédos országok s tartományok segélyéből fentartani fogja. Ezen ajánlatot a karok hálával elfogadják, s a felémelt harminczad bevételeket a magyar kamaránál hagyják, a fentebbi célra, fentartatván a horvát-tót tengeremelléki véghelyekre, az osztrák tartományok által eddig szokásban volt segélyfizetés.

Az ország rendei viszont a III. t.-czikkben az adósegély és részleges hadviselés helyett felajánlják, a törökök elleni védelem állandóbb biztonsága végett, hogy a király által a fentebbi módon fizetendő katonasághoz, magok részéről, általok szervezendő s tartandó következő csapatokat szerelnek fel: úgymint az ország felső részeiben 1200, a dunamelléki részekben 1700, a Dunántul 1000 főre menő csapatokat. Horvátország pedig a Kulpa mellett 500 katonát fog fentartani, azon feltétellel, hogy ezek az országból ki nem vihetők, a végvárakban legyenek, s ellenőrizzék a törököket. A VIII. törvényczikkben az így módosult hadi szervezet legfőbb vezetésére, s az utasítások kiadására ki-mondatott: hogy az 1622. évi XXIII. t.-czikk épségben maradjon, melynél fogva a kapitányoknak s várfelügyelőknek az utasítások a magyar tanácsból, az ország törvényeinek megegyezőleg adassanak ki, s az eddig kiadottak is azokhoz alkalmaztassanak. Ő felsége haditanácsában — így szól a VIII. t.-czikk 1. §-a — az ott levő magyar tanácsosok alkalmaztassanak a magyar ügyekre, egyebekben is az ország ügyei magyarok által intéztessenek, s e tekintetben úgy a nádori mint báni hivatal jogköre épségben marad. A vég-

várak tisztségeire a kinevezéseket a magyar tanács és főkapitányok előterjesztésére rendeli a IX-ik t.-cikk.

A rendek váarakozása azonban, hogy a király az örökös tartományok segélyével is hathatósan intézkedik a végvárak megfelelő karba helyezéséről, nem teljesült. Az 1655. III. t.-cikkben fájdalmasan érintik a helyzetet, a törökök előhaladását, az ország pusztulását, sürgetik, hogy a király teljesítse ígéretét, gondoskodjék a végvárakban levő állandó katonák pontos fizetéséről, s egyéb szükségletekről, úgy az ország jövedelmeiből, mint szomszédos tartományai által e célra felajánlott adományokból, minek fejében a harminczadok felemelt bevételei tovább is a király rendelkezésére bocsáttattak, s a rendek magok részéről két évre szintén felajánlották, hogy a végvárak katonasága növelésére, az adók s díkák fejében következő számban fognak csapatokat állítani: a felső-magyarországi vármegyék 400 lovast, 100 gyalogost, ide nem számítva az erdélyi fejedelem s fejedelmű javaira eső 300 lovast, melyet külön állít ki; a dunán-inneni rész 500 lovast, 150 gyalogost, az esztergomi érsek által kiállítandó száz lovason kívül; a dunántuli rész 100 lovast, 200 gyalogost, melyek a végvárakban az ország védelmére s a törökök ellenőrzésére fognak beosztatni. Ezen katonaság költsége fele részben porták után, fele részben a birtokosok saját zsebéből lesz beszedendő, vármegyénként felosztva.

Kellő nyilvántartás végett a végvárakban tartandó katonai erő létszáma a III. t.-cikkben soroltatik fel. A katonák fizetésére az állapítottatott meg, hogy évenként tartandó katonai szemle mellett 6 havi illeték készpénzzel, négy havi ruhára szükséges posztóval adassék ki, s minden generalátusban egy ellenőrző tiszt alkalmaztassék, a kellő rend s fizetési szabály nyilvántartására.

A magyar tanács útján történő katonai kinevezésekre szóló 1647: LXII., 1649: IX. törvények megújítanak. A XIX. t.-cikkben azon fontos határozat hozatott, hogy az 1608: II. értelmében, az idegen katonaság most már három év alatt az országból vitessék ki, s jövőre az ország beleegyezése nélkül be ne hozassék.

III. Ferdinánd 1657. ápril 2-án történt halálával, a trónt I. Leopold foglalta el, s uralkodott 1705. május 5-ig. Majd egy félszázadon át intézte az ország sorsát legnagyobb részben országgyűlés nélkül, a mennyiben az 1650. éven kívül, még 1662., 1681. és 1687-ben tartatott csak országgyűlés uralkodása alatt. Trónra lépése idejében ütött ki a svédekkel szövetségzett II. Rákóczy György erdélyi fejedelem és Kázmér lengyel király közötti háboru, mely sem Leopold bécsi politikájával, sem a törökök akaratával nem egyezett, úgy hogy Leopold király egyenesen a lengyel király pártjára állott, s segélyhaddal is gyámolította; a török udvar pedig, a Lengyelországból kiszorított Rákóczyt erdélyi fejedelmi székétől egyszerűen megfosztatta. Rákóczy kétségbeesetten védekezett a törökök ellen, kiknek fellépése most oda vitte Leopold királyt, hogy a Lengyelországból kiűzött Rákóczy védelmére siessen a törökök ellen. Ezzel indult meg 1663-ban a nagy török hadjárat, mely a fényes szentgothardi ütközet után az országot mélyen lesújtó vasvári békével fejeztetett be.

Az 1659. évi pozsonyi koronázó országgyűlésen a rendek, a koronázási diploma megállapítása után, az ország honvédelmi ügyének szabályozásához fogtak. Daczára annak, hogy a törvényben foglalt királyi ajánlat szerint, a végvárak felszerelésének s a katonaság fentartásának gondját a király vállalta magára, ez irányban nem sok történt. A rendek nagy aggodalommal látják — mondja ez évi II-ik törvényczikk — hogy a végvárak kellőképen gondozva nincsenek, s ezért a törökök állandóan előhaladnak, úgy hogy előre látható, hogy rövid idő alatt ő felsége többi tartományai is megtámadtatni fognak. Elhatározták tehát, hogy a végvárbeli katonaság az 1655. évi III. törvényczikkben meghatározott létszámban állapítassék meg, azok állandó fizetéséről gondoskodva legyen, az eddigi módon, tudniillik az ország jövedelmein kívül ő felsége szomszéd tartományai s Csehországnak ide rendelt adóbeli segélyéből, ugyanazon tartományok pénztárnokai s biztosai kezelése s ellenőrzése mellett. A király felhivatott, hogy a

római szent birodalom eddig nyújtani szokott segélyét is eszközölje ki, miután a rendek tudják, hogy ezen segélyösszegeket a birodalmi részekből most is beszedik. Mert ezen országoknak is érdekében áll, s az ő megmentésükre is szolgál, ha a török hódításnak itt az országban vettetik gát, mintha majd ott saját földjükön kell otthonuk s családjuk védelméről önfeláldozásukkal gondoskodni.

A rendek segélykérése és sürgetése pénzbeli adományra vonatkozott, s nem a behozott idegen hadesapatok állandó ittlétét célozta az, mely ellen állandóan tiltakozott a nemzet.

A rendek ajánlata a díkák és adók fejében kiállítandó csapatokról, az 1655. III. t.-cikk szerint szabályoztatott. Ellenséges betörés esetére, a felkelés akképen állapítatott meg, hogy nem hódolt jobbágytelkekből 10 után egy lovas, s a hódolt jobbágytelkekből pedig 20 után fognak még egy-egy lovast a birtokos nemesek kiállítani.

Isméltettek most is az előbbi törvényekben kikötött feltételek, a magyar kanczellária tekintélyéről, a főtisztaságoknak benszülottekkel betöltéséről, s hogy a török követésre magyar alkalmaztassék az 1649: VII. 1655: I. törvénycikkek értelmében.

A XXV. t.-cikkben pedig kifejezik azt, hogy ő felsége tartozott volna 3 év alatt kiszállítani az országból az idegen katonaságot: de abban akadályozta beállott halála, a mostani király pedig hosszasabb ideig távol volt, s így a végrehajtás elmaradt. A rendek elvárják, hogy sem sereg sem pedig csapat alakjában, idegen, német katonaság az ország beleegyezése nélkül többé be ne szállítassék, a kik pedig itt vannak, azok 3 év alatt kivitessenek, s míg itt vannak, a nádor hatósága alatt a fő s helyettes kapitányok alá legyenek rendelve, s az ország törvényeihez alkalmazkodjanak.

A rendek még élesebben nyilatkoznak az 1662. évi II-ik törvénycikkekben az idegen katonaság ellen. A német katona nemcsak nem vitetett ki — így szól a törvény, hanem ellenkezőleg, ujabban nagyobb számmal hozattak be, nemcsak a hozott törvények, de a koronázási feltételek 13-ik pontja ellen is, s ezek is vezetőikkel élén folytatják

zsarolásait, féktelenségeiket, nem tekintve semmire, s nem kimélve senkit. A rendek már több ízben fordultak ő felségéhez, hogy a német katonát vitessék ki az országból, s úgy a törvények, mint a koronázási hitlevél értelmében, óvja meg ő felsége az országot a katonai visszaéléstől. Erre ő felsége kinyilatkoztatja, hogy tisztán az ország védelme érdekében hozta be a német katonát, midőn a Tiszántul, a kereszténység természetes ellensége pusztított, s az ország más részét is nagy sereggel fenyegeté, nehogy azzal legyen vádolható, hogy nem fejtett ki elég gondosságot az ország védelmére. Megigéri, hogy a német katonaság egy részét rögtön kiviteti, másik részét pedig csak szent György napig tartja ben, s nem fogja soraikat sem újabb behozatal, sem rekrutázás által szaporítani, s addig is a nádor s a magyar főtisztok hatósága alá helyeztetnek.

A sereg főtisztsegeire magyar benszülöttek kinevezését rendelő törvények megújítottak. Majd nyílt háboru eseteire a nemesi általános és részleges felkelés módzatai állapíttatnak meg az V. és VI. t.-czikkben, s a régibb törvények értelmében a katonai zsold, s tisztai fizetések módzatai szabályoztattak. A sereg fentartására szőlő adók fizetésének, s az ellenőrzésnek rendje is, úgy a régibb törvények, mint a felmerült viszonyoknak megfelelőleg, törvénybe iktattatott.

XXV. FEJEZET.

Az 1662—3-iki török háboru. Az országgyűlés hadi intézkedései. További küzdelem az idegen katonaság ellen. Tököli felkelése. Az utolsó török invazió 1683—6-ban. Buda, Eger, Várad visszavétele. A török kivonulása az országból. Az országot elborító idegen had. Az elégedetlenség. II. Rákóczy Ferencz felkelése. Az 1708-iki pozsonyi országgyűlés, a magyar hadrendszerről.

1662-ik évtől 1681-ig nem tartatott országgyűlés. Az 1662-iki országgyűlés folyama alatt már dult a vérengző harc a törökkel, melynek során a szentgothardi fényes győzelem vivatott. A nemzet azonban a győzelem eredményében nagyon csalódott, mert hirtelen megkötetett a vasvári

béke, s a harcztérről távozó idegen had az országban maradt, s durva visszaéléseivel elborítá azt.

Az 1681-iki országgyűlés a Tököli mozgalom idejében hivatott össze. Már jóval ez idő előtt szerte éledt a felkelés, melynek élén Vesselényi Pál, Teleki, majd ez idő szerint Tököli Imre állott. A Strassoldók, Ampringenek, Caprarák, Lessliek, Cobbok, Wrbnák által vérig üldözött nemzet egy része, vallási szabadságától is megfosztva, fegyvert ragadott önvédelmére, s nagy sikerrel küzdött az ország felvidékén. A nemzet megnyugtatótását czélzó országgyűlésnek azonban sikere nem lett, Tököli további mozgalmát ez meg nem szüntette.

Az 1681-iki országgyűlés IV. t.-cikkében ismételtlen előírta, hogy a törökkel folyó ügyek, s a béke is, a magyar helytartó tanács által tárgyalassanak, s végeztesse, az országgyűlés elébe terjesztessék, s az ottoman udvarnál a császári követ mellett, azzal mindenben egyenlően jogosult, teljesen a magyar Consilium utasításától függő magyar követ legyen. (1681: IV.)

A végváraknak magyar nemzeti katonasággal leendő ellátására az V. t.-cikkben, az 1655. III. t.-cikk intézkedéseinek épen tartásával a viszonyoknak megfelelő részletes intézkedés iratott elő.

A VIII. t.-cikk az idegen katonaságról ekképen szól: habár a rendek, a törvények ellenére behozott s még mindig itt tartott idegen német katonaság rögtöni kiszállítását követelhetnék: tekintve a mai mozgalmas s háborus viszonyokat, a rendek ezuttal ezt nem teszik, most megtűrük, innen vonható minden következtetés nélkül, azon föltétellel, hogy a lakosság terhe nélkül, saját pénzével élelmeztesse. E mellett megújítottak a magyar királyi kamarának, az udvari kamarától való függetlenségét biztosító 1609: XVIII. 1662: XI. s egyéb törvények. A XVIII. t.-cikkelyben, a katonai fegyelemre nézve foglaltatnak intézkedések. Időszereleg szabályoztatott a személyes felkelés módozata is a XLVI-ik t.-cikkelyben.

Az ezután is folyó hosszú belháboru az 1683-ban meg-

indult utolsó nagy török invázióval fejeztetett be, mely Bécs alól kudarczczal vonult vissza, s a török erő megtörésének kezdetévé lett. 1686-ban végre Buda is megvívott, s Eger, később Várad visszafoglalásával az ország örökre megszabadult a török uralom alól.

Az 1687-iki országgyűlésen Leopold utódja József megkoronázásával, a király szabad választási joga felfüggesztetett s a Habsburg-ház örökösödési rendje megállapítatott II. Endre törvényének, az ellenállásra vonatkozó része módosításával. Ezután csak 1715-ben tartatott törvényt alkotó országgyűlés III. Károly alatt.

Az 1687-iki országgyűlés után a török uralom alól felszabadult, s a győző hadak által tovább is állandó megszállás alatt tartott ország, a katonai hatalom segélyével a különféle uralmi elméletek rendszeres kísérletének színhegyévé tétetett, hogy a többi örökös tartományokkal egyenlő kormányzati rendszer alá vettessék.

A kormányzás, teljesen önkényűleg, rendeletekkel és meghagyásokkal történt, minden országgyűlési tárgyalás mellőzésével.

A jogaiban, szabadságában, s független állami létében megtámadott nemzet végre II. Rákóczy Ferencz vezérlete alatt fegyverre kelt önvédelmére, melynek 1703-tól 1712-ig tartó változatos küzdelme eléggé ismert történelmünkben.

II. Rákóczy Ferencz hadi rendszere, a fennálló törvények keretében, az általa tartott országos gyűlések határozmányai szerint vezetettetett. Ezuttal feladataink körén kívül esik annak ismertetése.

Leopoldnak 1705. máj. 5-én történt halálával még az 1687-iki országgyűlésen megkoronázott trónörökös József, a Rákóczy mozgalom leglázasabb időszakában, az ónodi országgyűlés trónvesztési határozata után, 1708. febr. 21-ére jónak látta végre országgyűlést hirdetni ¹⁾ maga részéről is

¹⁾ Az országgyűlést 1708-ban Eszterházy Pál nádor unszolására hívta össze József, s a meghívók, külön-külön a főrendek és a vármegyékhez elküldettek. Több vármegye s főúr, a pecsét alatt küldött meghívót Rákóczy fejedelemnek, feltöretlenül kézbesítette, a ki aztán

Pozsonyba, melyre azonban a rendek csak részben jelentek meg. A Rákóczy fejedelmet követő országrész épen nem vett azon részt.

Ezen csonka országgyűlés hivatása volt a kibékítés megkísérlése, s létrehozatala. A megjelent rendek, hosszas tanácskozás után,¹⁾ szükségesnek látták, miután Rákóczy hívei megnyerhetők nem voltak a részvételre, hogy a király trónra léptével a koronázási diploma alakjában a nemzet fenforgó sérelmei orvoslására, s az alaptörvények biztosítására vonatkozó törvényt fogadjon el és szentesítsen. E végből a rendek egy 17. pontból álló declaratiót szövegeztek, s terjesztettek elő a királynak.

E 17. pontból álló feltételeket 1708. év jun. 25-én Pozsonyban tartott ülésben alapították meg.

Tárgyunkhoz képest, csak a hadi intézményre vonatkozó részeket ismertetjük bővebben.

Az első feltétel során, melyben az ország alaptörvényeinek teljes épségben való megtartása mondatik ki, mint negyedik alaptörvény adatik elő; »hogy a nemesek minden adóbeli tehertől úgy saját nemesi mint jobbágy-birtokaikra mentesek, s a király az országgyűlés megállapítása nélkül semmiféle teherrel nem érintheti.

a meghívót azzal küldötte vissza a vármegyékhez, » hogy ha még is találtnak, kik ellenségünk hitegetésének és csalárd hízélgésének nagyobb hitelt adván, az eddig való szíves és a senatussal egy értelemben folytatott békességnek traktáiban kételkednék, és azon gyűlésben személyesen jelen lenni kívánna, jelentse magát, és a pasust ehhez nem fogja megtagadni.« A vármegyékben a Rákóczy fejedelem által ekképen tárgyalás végett visszaküldött meghívók felolvastattak, és kihirdettettek, de egyéb nem történt. Rákóczy fejedelem Eszterházy nádornak az országgyűlési összehívóra terjedelmes választ küldött, melynek másolatát ő is elküldötte a vármegyékhez, melyben terjedelmesen kifejti álláspontját. Rákóczy fejedelem 1708 május 15-ére Egerbe hívta össze tanácskozásra a konfederált statusokat, melyben az ország had- s pénzügyeiről hoztak fontos határozatokat.

¹⁾ Lásd ezekre az országgyűlési irományokat s naplókat a képviselőház s Múzeum könyvtárában.

A negyedik feltétel így szól: »a véghelyek főtisztségeit, a kapitányságokat mind az országban mind a kapcsolt részekben, ő felsége az 1603. évi XI. t.-cikk értelmében magyar szülötteknek adományozza. Mert a katonai ügyben is van az országnak alaptörvénye, melyen annak védelme s biztonsága nyugszik. Ilyen az, hogy a király után a nádor a sereg főkapitánya az 1485. évi IV. t.-cikk szerint is; — számtalan törvény van, hogy az ország tisztségei idegeneknek nem adományozhatók. Még is az elmúlt években idegen tisztek özönlöttek el az országot annyira, hogy a haza született fiai, a nemzet éléről leszorítva, s az idegenektől kiszorítva, a hazában mint száműzöttek lelki fájdalommal, szomorúan, s nyögve az elnyomatás igája alatt voltak kényszerülve elviselni megvetett sorsukat. Minden tisztség tehát, úgy a véghelyeknél, mint a generalátusoknál, a magyar kamaránál, főispánságoknál stb. még az országgyűlés alatt magyarokkal töltsenek be. A tatai kapitányság éléről indok nélkül elmozdított Daróczy pedig visszahelyeztessék, s az oda küldött idegen ember eltávolíttassék.«

Ezen év folyamán augusztus hó közepéig üléseztek az itt összejött rendek, mikor is a beállott körülmények folytán szünet következett be a jövő 1709. év elejéig. Ez év május 28-án érkezett meg József válasza a hozzá felterjesztett feltételekre, s a többi sérelmek és kívánalmakra.

Ennek 4-ik pontja foglalkozik a katonai ügyekkel s a válasz ekképen szól: »A nemesek, nyílt háboru esetén, bandériumok kiállítására, s pénzbeli segélyezésre az ország alkotmánya értelmében kötelesek, sőt szükség beálltával, mindenki tartozik a haza, saját gyermeke és neje biztosítására megfelelő módon a védelemben résztvenni, ezt ő felsége tovább is fentartandónak nyilvánítja. Hogy a nemesek a katonai beszállásolás terheivel ne zaklattassanak, a parasztokhoz is csak az országgyűlés által előírandó módon történjék ez, ez is kétségekivüli. Ha azonban véletlen s előre nem látott betörés következik be, s az intézkedés törvényes formái meg nem tarthatók, ezen esetekben nemcsak tanácsos, de szükséges is, hogy az országgyűlés megbízottakat (comis-

sarii) küldjön ki azzal, hogy ő felsége határozhasson velök, a közszükség mérvéhez képest az adó összegére.«

Az idegen tisztek ügyében tett felterjesztésre a 22-ik pont alatt következő válasz foglaltatik.

»A külföldi tisztek szükségét Magyarországon szent István törvényén kívül (L. I. C. 6.) az 1222: XI., 1538: I., 1552: XXXI. t.-cikkelyek is elismerik. Könnyű belátni, hogy most a hálátlanság mily jelének tűnnék fel az egész világ előtt, hogy a török járom alól német vér, pénz, és munkával visszaszerzett ország, saját üdve és szabadsága érdekében, ezeket most kizárni akarja határából. Ezt nyugalmasabb időben, behatóbb meggondolásra kell hagyni, mikor is ő felsége a rendekkel, az ország java, érdeke s törvényei szerint kész intézkedésekről tanácskozni a katonai tisztségek betöltése ügyében. Ami a nádornak főkapitányságát illeti ő felsége után, az 1485. évi IV. t.-cikk értelmében is, ez csak a felkelés esetére értendő, s ez figyelemben is fog tartatni.

A rendek ezen válasz minden pontjával nem értettek egyet. Az 1709. évi aug. 13-án kelt felterjesztésükben következő válaszokat adtak ezen kérdésekre: »Nyílt háború esetére bandériumok szervezése, és pénzbeli segélyezés, az 1681. XLVI., XLVII., LXVIII. t.-cikkelyekből is következik, s a rendek azokhoz alkalmazkodni is fognak. Megnyugszanak a rendek ő felsége kijelentésében a beszállásolásokra nézve. Ami azonban a véletlen betörés eseteiben előálló rendkívüli intézkedést, s ezen módon a jobbágyokra kivetendő adót illeti, ezekben mindig a rendek magok jártak el, nyilvános országgyűlésen, s nem bizatott soha commissariusok tanácsára s döntésére, így ilyenbe a nyílt törvény ellenére, be sem bocsátkozhatnak, mert ez országgyűlési jog.«

A királyi válasza a külföldi tiszteket s a nádor főkapitányságát illetőleg a rendek a következő nyilatkozatot tették aug. 13-án kelt felterjesztésükben: »A katonai, egyházi, s más közhivatali tisztségek kinevezési ratiója más és más. A jelen körülmények között a rendek a katonai tisztségek betöltésére vonatkozó megállapodást készek a jövő

országgyűlésre halasztani, azon reményben, hogy akkor ő felsége, ígéretéhez képest is, ez ügyben a rendekkel, az ország érdekének megfelelő megállapodásra fog jutni. A rendek a nádor főkapitányságára kijelentik, hogy az nemcsak a hivatkozott 1485-iki, hanem az 1555. I., 1681. I. törvényekből is folyik, akképen, hogy nemcsak a fölkelésnek, hanem mindenféle czimen nevezhető katonaságnak főkapitánya, tehát nemcsak a felkelés tartamáig, hanem mindig, s míg más irányban a katonai ügyben ő felsége az országgyűléssel nem határoz, a katonaság, bármely nemzetiségű legyen az, ez országban a nádori hivatalkörnek van alárendelve, attól függ.«

1710. jan. 20-án érkezett erre újabb válasz, melyben a felkelésre vonatkozó törvények biztosítása után ekképen folytatja: »a rendek is beláthatják, hogy az előbbeni hadakozás módja megváltozott, az országot egyedül felkelő sereggel megoltalmazni nem lehet, hanem hathatósabb és rendezettebb katonaságra, nemzeti és idegenekből szervezett fegyveres seregre van szükség. Mivel pedig katonát zsold nélkül tartani nem lehet, zsold pedig adó nélkül nem állítható elő, ő felsége oly bizalommal van, hogy a rendek őseik példájára is, a király s haza védelmére, minden körülményekre és előállható szükségre tekintettel intézkedni fognak, s ez lenne az: hogy rendkívüli betörés és veszély esetére, minden status és kerületből, deputatusok bizatnának s hatalmaztatnának meg, s ha most nem lehet, törvényileg kell erről intézkedni, úgy hogy ezen megbizatas csak a rendkívüli esetekre szóllana, a mennyiben sem idő, sem mód nem volna országgyűlés összehívására, s ezen megbizotak adókivetésre is határozhatnának, a segély s adóügy intézése rendesen feltétlenül az országgyűlés jogának tartatván fel.«

A katonai tisztségek feletti intézkedésnek a jövő országgyűlésre való halasztásába megnyugszik a leirat; a nádor főkapitányi tisztét illetőleg fentartja előbbi válaszát.

Ezen királyi leiratra a rendek 1710. ápril 8-án a következő válaszzsal feleltek:

»Az adóra nézve, midőn a király s az ország érdeke és üdve veszélyeztetve van, csak országgyűlés végezhet, mint ezt ő felsége is elismeri, s másképen, mint országgyűlés útján, nem kívánható s nem szedhető. Előreláthatatlan esetek folytán beálló szükségekre, bár ilyenek elő nem fordulhatnak, még is elismerik a rendek, hogy ha országgyűlés össze nem hívható, az ország nádora, primása, püspökei, előkelői, a kir. tábla birái, a vármegyék és városokból azok a kik összehívhatók, s ha ezek az elháríthatlan szükségletet elismerik, az adó dolgában határozhatnak, s annak felosztására intézkedhetnek. Erre vonatkozólag azonban országgyűlési megállapodás szükséges. A nádor főkapitányi tiszteére vonatkozó álláspontot a rendek a törvényekre, főleg az 1555: I., 1609: XXVII. t.-cikkelyekre hivatkozva, fenntartják, s ahhoz ragaszkodnak, hogy tudniillik a nádor az országban levő bármily nemzetű katonaságnak a király után főkapitánya«.

Az 1703-tól 1710. ápril haváig megszakításokkal tartott pozsonyi országgyűlés ismét két ízben is elnapoltatott, főleg az uralkodó pestis miatt; de e közben a Rákóczy mozgalom is befejeztetett a szatmári békekötéssel, majd József halálával Károly spanyol király igénye nyílt meg a trónra, ki így az elhalasztott országgyűlést 1712-ik évben ismét összehívta.

Az 1836. évi XI. t.-cikk 6. §-a értelmében a katonai ügyben kinevezett országos küldöttség 1839-iki országgyűlés elé terjesztett jelentésében, mint írja, levéltári adatok nyomán, a katonai szolgáltatás, élelmezés s elhelyezés módját 1683. évtől történeti leírás előrebocsátásával nagy részletességgel ismerteti, melyből közöljük a következőket:

»Már jóval 1708. év előtt az országba számosabb állandó, többnyire külföldi katonaság az akkori külső- és belső háborgások miatt behozatott, annak fizetése és tartására, mind pénzbeli mind természetényi adózás és szállásolás kivántatott, utóbb 1715. évi VIII-ik t.-cikkkel az állandó katonaság behozatván, országgyűlési tanácskozások által annak tartása és élelmezésének módja elhatározott.«

»Eleinte az ország részéről adó fejében bizonyos számú portiók ajánltattak, s ilyen adózás az országos küldöttségekkel, illetőleg nádori concursusokkal időről-időre történt alkudozásokkal 1722-ig folytatott, ezen országgyűlésen készpénzben 2.138,000 frt ajánltatott, ettől kezdve ezen készpénzbeli adózás módja állott fenn mai napig, az összeg időről-időre szaporodott, így 1836-ban volt a 75 ezer hadfogadási adón kívül 4.395,244 frt.

Az első katonai regulamentum 1683-ban jelent meg Leopold parancsából, mely szerint a föld népe köteleztetett a katonaság részére bizonyos jutalomért kenyeret, húst, szénát, zabot, szalmát kiszolgáltatni. Ezen felül a tiszteknek fát, sót, gyertyát, s ágyat; de már itt kellő jutalmazásról szó sincs. Hetenként oralis és equilis portio gyanánt adandó volt: 5 font hus. 14 font kenyér, egy lóra 70 font széna, $1\frac{1}{2}$ mérő zab. Hónaponként az oralis portio fél, az equilis portio szintén fél tallérral díjaztatott.

Uj regulamentum jelent meg 1692-ik évben. E szerint katonai élelmezés volt: naponként 2 font kenyér, 1 font marhahús, egy itcze bor, vagy pint ser. A ló portio volt 6 font abrak, 6 font széna, 1 font szalma. Akkor már sürgettetett, hogy az adó ne portiókban, hanem készpénzben vettessék és szedessék be. Sérelem volt még, hogy százezer portio vettetett ki, a két millió frt fejében. Az oralis portio értéke havi 1 frt 30, az equilis 2 frtra szabotott, egy napi kenyér-hus 4 krba, a lóportio 6 krba számítatott.¹⁾

¹⁾ A természetbeli élelmezés módja az volt: hogy egy-egy katona és ló napi élelme megszabotott, s a katona napi portiója oralis, azaz száj-portiónak, a ló-portiója equilis, vagyis ló-portiónak mondatott. Ennek a katona- és ló-portiónak értéke is megszabotott, s a hány katona, a mennyi ideig volt bizonyos helyen szállásolva, s ott a mennyi portiót fogyasztott, az összeg beszámítatott az országra szabott portiók fedezésére. A katonai élelmezés számítási rendszere az volt, hogy egy katonának egy havi portiója pénzértékre átszámítatván, egy havi portio összege tett egyet, s a hány katona, a mennyi hónapot töltött egy helyen, annyi portio számoltatott le az országra kivetett portiók összegéből. Például ezer katona szállásolt egy helyen 1 hónapig, ezer portio tudatott be annak a helynek esedékes

Ezen időbeli irások között nyoma van, hogy a generálisok és segédseregek komendansai lovaik s cselédjeik élelmezése ürve alatt, mily összegeket zsaroltak ki a néptől. Például Tolna városa a dán segédsereg komendansának 100 arany vagy 300 frtokat fizetett hónaponként. A 1692-ik évben, 2 millió frt fejében 43,160 portio vettetett ki a vármegyék között. 1694—95-ben hasonló történt. 1695-ben az ország nádora terjedelmes felterjesztésben a katonai terhek könnyítésére hívja fel a király figyelmét. A felterjesztésben sürgettetik, hogy az ország lakosai ne portiók kiszolgáltatására kényszerítessenek, hanem szedessék be az ennek megfelelő összeg, s a katona éljen készpénzen, s a katonák a külön zsarolástól tiltassanak el; hogy a regulamentum, ha már kiadatott, meg is tartassék; hogy az országban levő seregek nagyobb része vitessék ki; hogy ámbár ő felsége ezen évben 2 millió frt adót kívánt, mégis a hadi biztosság száz-ezer portiót rovott az országra, s a veszteség majd 3 millió frt. 1696—97-ik esztendőben 8000 porta számoltatott, s az adó összeg 2 millióban állapítatott meg, úgy hogy az adó vagy készpénzben, vagy terményben volt leróható.

Ezen évi regulamentumban, az ország részére, természetesen egészen önkényesen, fő provinciális commisszariusi hivatal szerveztetett, s három kerületi biztosi hivatal, s minden vármegyében vármegyei biztosi s adószedői állás. Ezen szervezettel kezeltetett szintén önkényesen az adó s katona élelmezési ügy.

1696—7-iki évekre az adó 2 millió összegben volt ugyan megállapítva, de mintegy másfélszázezer többlet pótlólag lett felszámítva.

1697-ben fordult elő először, hogy a katona zsoldja készpénzben adatott ki.

1698—99-ik esztendőben 4 millió adó vettetett ki az országra. 1700-ban a téli hónapokra rendelt katonai adó 3

adója gyanánt. 1722-ben 85 ezer portio rovatott az országra, ebből $\frac{2}{3}$ -ad oralis $\frac{1}{3}$ -ad equilis volt, azaz 56,666 oralis, havi 4 frt 30 krral 1.530,000 frt, 28,333 equilis havi 3 frttal 510,000 frt, összesen 2.040,000 frt. A 85 ezer portio 85 ezer havi portiót jelentett.

millióra ment. Leopold jelen évi rendeletében tudatja a nádorral, hogy státusainak összes költsége 9 millió, ennek $\frac{1}{3}$ -dát kívánja Magyarországtól. 1701—2-ben szintén 3 millió frt összeg vettettet ki. Azonban 1703-ban már ismét portiókba vettettet az adó, és pedig 65 ezer portio.

»1703. év után 1709-ig az adó mivoltának semmi nyomát nem találta a küldöttség, s úgy látszik, hogy hazánk évkönyvei szerint a török háborúnak akkori megszüntével, a külső véderegeknek száma is megkevesedett a hazában«; — (úgy látszik, nem akarta tudni a küldöttség, hogy ez Rákóczy-fejedelem kora volt.)

Ezután a küldöttség röviden megérinti az 1708-iki pozsonyi országgyűlésen 1712. évig történeteket, melynek részleteit mi már fentebb bővebben ismertettük a hadi szervezet miként alakításáról, s a magyar közjog igényei érvényesítéséről, mely az 1715: VIII. t.-cikk megalkotásában nyert általános kifejezést.

1709-től 1722. évig most már mindig portiókban vettettet ki az adó, még pedig úgy hogy $\frac{2}{3}$ -ad részben orális, $\frac{1}{3}$ -ad részben equilis volt.

1712-ik évben a sok panasz megvizsgálására, a hadi tanács, udvari kamara, kir. magyar kancellária s a hadi biztosság tagjai közül egy vegyes bizottság küldetett ki.

1713-ik évben a rendek panaszos előterjesztésére kelt királyi válasz indokolja, »hogy leginkább a belháboru, s némely hazafiak megátalkodottságának szomoru következményei a fenforgó bajok és inségek, ő felségének atyai szánakozó szíve is mélyen érzi mindezt, azonban attól, hogy az országra 110 ezer portio vettessék ki, el nem állhat«.

Az 1715-ben megindult török elleni háboru az országba ismét nagy számmal hozott katonaság élelmezési terhért rótt a lakosságra.

Az 1715-iki országgyűlés bevégezése után a rendek kéri, hogy az országban most szükségképen szállásoló katonaság máshonnét élelmeztessék és segítessék, nevezetesen, hogy készpénzbeli zsoldja fedezésére a német birodalom s az örökös tartományok is részt vegyenek, mert az or-

szág nem bírja meg az ő érdekekben is viselendő háboru terheit.«

A küldöttségi munkálat ekképen ismerteti a katonai élelmezés és ellátás tényleges állapotát tovább is, az időközben behozott átalakításokkal s javításokkal. A visszaéléseknek azonban féket vetni képtelenek voltak.

A fent érintett adó vagy portióbeli kivetések, természetesen országgyűlési határozat nélkül királyi parancs alapján történtek. Országgyűlés, mint láttuk, nem is tartatott 1687 után, s úgy a politikai közkormányzat, mint a hadrendszer vezetésénél, az osztrák örökös tartományokkal való egységesítés célja volt irányadó.

Az adók s portiók kivetése s kezelésénél azon eljárás volt gyakorlatban, hogy a bécsi hadi tanács által az országra rótt mennyiséget, a nádor elnöklete alatt, az ország főbb tisztviselői s előkelőbbjeiből összehívott tanácskozmány osztotta fel a vármegyék között. E tanácskozmány neveztetett akkor nádori concursusnak.

NEGYEDIK RÉSZ.

Az álló seregről szóló törvény megalkotása után, a magyar hadi intézmény közjogi küzdelemének kora, s befejezése az 1848-iki alkotásokban. 1715—1848.

XXVI. FEJEZET.

Az 1715. VIII. t.-czikk megalkotása az álló seregről. A rendek felfogása s követelése az 1722-iki országgyűlésen.

József 1711. ápril 11-én történt halála után, III. Károly foglalta el a trónt. Az országgyűlés 1712. ápril 20-án kezdte meg elnapolt üléseit ismét Pozsonyban. A jun. 6-iki ülésben körvonalozták újból a rendek a katonai ügyre vonatkozó megállapodásaikat, a Rákóczy korszak befejezése után, mely lényegében így szól: bár a régi magyar törvények tiltják a külföldi katonaságnak elhelyezését az országban, mely annyi baj és csapás kutforrása volt; hogy az jövőre elkerültessék, s a béke és nyugalom helyreálljon, míg az idő s körülmények annak szükségét mutatják: felváltva, felében külföldi s nemzeti katonaság, regimentekbe szervezve generalátusokba osztva maradhat. Ezen generalátusok élére az 1587: V., 1608: XI., 1659: XXXVIII. t.-cikknek értelmében, benszülött magyar nemzetbeliek és nem idegenek neveztessenek. Mindkét nembeli csapatok, kijelölt helyeiken szabályaik szerint éljenek, s a mennyire lehet a várak kasszáryaiban tartózkodjanak. Mivel pedig a katona díj nélkül nem élhet, ez pedig adó nélkül elő nem állítható, Magyarország pedig, a már előadott okoknál fogva, a természetbeli adózáson kívül mást nem nyujthat; a mi tehát a pénz-

beli szükségletet illeti, reménylik a rendek, hogy ő felsége azt, régi szokás szerint, az örökös tartományok s a római szent birodalom hadi segélyéből, s királyi bevételeiből fedezendi az 1638. [XXXIV., 1655. X. t.-cikkek értelmében, miután az itteni védelem az ő biztonságra is szolgál. A katonai kihágások megfenyítéséről, s az okozott károk miként megtérítéséről részletes szabályzat készítése rendeltetett el. Azután előterjesztetett az, hogy ő felsége még ez országgyűlés folyamán egy teljhatalmu királyi biztost, s alárendelt magyar nemzeti tisztikart nevezzen ki, melynek feladata lesz, hogy mint első forum ítéljen a katonai kihágások tárgyában, honnan a hadi tanácshoz történik a felebezés. »Azután — így folytatja a felterjesztés — egy magyar nemzetiségű hadi tanács lesz kinevezendő, mely áll egy elnök, két tanácsos, egy titkár, egy regisztrátor s négy irnokból, mely tanács a király szolgálatára, s a haza javára kezeli a katonai ügyeket, s úgy a külföldi mint a nemzeti katonák kihágási ügyeiben döntő forum leendő.«

A rendek jul. 27-én folytatólagosan tartott 44-ik ülésükben megállapították az ennek alapján szentesítendő törvények szövegét is. Ennek 4-ik pontja szól a hadügyről: a nemesség tartozik katonáskodni, s ő felsége felhívására személyesen felkelni. Az adók és hadi segélyek kérdése az országgyűlés elé tartozik, s ha a rendek annak szükségét belátják, a mennyiség s a beszédés módjára országgyűlésileg s nem másképen határoznak. Ha rendkívüli ellenséges betörés állana elő, hogy az országgyűlésnek nem volna ideje a rendszeres intézkedésre, a nádor, a primás, a főpapok, zászlósok, a kir. tábla, a megyék s szabad királyi városok az országban bent, s nem kívül összehivatván, annyian mennyien összejöttek, határozhatnak a beállott szükséghez képest. Ezen szűkebb körű tanács neveztetett ez időben concursusnak.

Az országgyűlés azonban, a még mindig pusztító kolera miatt, akkor ismét elhalasztatott, s csak 1714. szept. 8-ára hivatott össze, melyen III. Károly megkoronáztatott, s a hozott törvények szentesítettek.

A rendek fentebb ismertetett javaslata az 1715. évi VIII. t.-czikkben nyert kifejezést, mely később mint alaptörvény játszott kiváló szerepet, a magyar nemzeti követeles s az álló sereg között kifejtett közjogi küzdelemben. Ez oknál fogva azt itt egész terjedelemben közöljük. A kérdéses VIII-ik t.-czikk ekképen szól:

A nemesek, s mindazok, kik az országban törvény által e név alatt értetnek, bármi tisztségü, méltóságu s állapotu személyek legyenek, az ország védelmére katonáskodni, s annál fogva személyesen felkelni s csapataikat előállítani kötelesek.

1. §. Valahányszor ő felsége szükségesnek itéli, azt a törvényekkel megegyezőleg, jövőre is kívánhatja.

2. §. Mivel pedig csupán ez által az ország elegendőképen meg nem védelmezhető, annál fogva benszülöttekből s külföldiekből álló erősebb s rendezett katonaság lenne minden eshetőségre tartandó, melyet zsold nélkül fentartani, azt pedig adó nélkül megszerezni nem lehetne, kétségtelenné válik, hogy a segélyezés és szükséges adózás tárgya országgyűlésileg lesz a rendekkel elhatározandó.

3. §. Ha pedig véletlen ellenség beütés esete rendkívülileg merülne fel, vagy különös előre nem látott háboru miatt, az ügynek sürgetőleg kívánt rendes módja formája nem tartathatnék, a karok és rendek ily esetekre tanácsosnak és szükségesnek tartották megállapítani, hogy a nádor, az ország primása, a főpapok, zászlós urak, a kir. ítélő tábla, a megyék és kir. szabad városok, mennél nagyobb számmal lehetséges, az országon belől és nem kívül egybehivassanak.

4. §. Kik megértvén az ily véletlen szükség esetét és azt az ország hasznára és szükségére elegendőnek tartván, ezen adózás kérdésében tanácskozassanak és határozassanak.

Ezen nevezetes t.-czikk alkotásának előzményeit fentebb ismertettük. Hosszas alkudozás eredménye ezen szövegezés, melyben két nagy intézkedésnek kellene világosabban kidomborodni: hogy az ország az álló sereg tartását elrendeli, hogy erre megfelelő adóösszeg rovandó ki. A jelen

szövegezésben elismerése nyilvánul annak, hogy az álló sereg szükséges, azután azt fejezi ki: hogy a segély és szükséges adózás tárgya majd országgyűlésileg lesz elhatározandó a rendekkel, az törvényhozásilag fog megállapíttatni.

A kérdés önkényt merül fel: miért nem nyert a szövegezés határozottabb formát? Az előzmény, a hosszas tárgyalás szelleme adja meg a magyarázatot.

A rendek — mint láttuk fentebb — a hadi intézményre nézve, ragaszkodtak a magyar alkotmány s törvények szelleméhez, s azt külső formában is érvényre emelni törekedtek. Láttuk fogalmazásaikban, hogy az országban levő seregre nézve az alkotmány s a törvények kötelező uralmát követelték, s legfőbb vezetésében a teljes önállóságot kívánták létesíteni. A felterjesztések s a törvények javaslataiból világosan kitűnik ez. Az álló seregre vonatkozó intézkedést tehát nem értették s nem is érthették más képen, mint azt tanácskozásaik során körülírták. Hogy az ekképen szükségesnek elismert álló sereg legfőbb vezetésére vonatkozó kívánalmuk miért nem nyert kifejezést a törvényben, az a tényleges helyzet folyománya volt. A még mindig fenyegető török háború folytán, tetemesebb külföldi segélycsapatok elhelyezése vált itt szükségessé. Igen könnyen indokoltatott a rendek előtt, a mint ez meg is történt: hogy a magyar közjog feltétlen követelménye az itt levő csapatok felett, még ez időszerint nem érvényesíthető. A király köréből ezzel igyekeztek a kedélyeket megnyugtatni, s így az országos hadszervezet bővebb megállapítása a magyar közjog értelmében, elodáztatott, a fenforgó körülmények miatt.

A rendek ezzel az álló sereg szükségét elismervén, annak a magyar közjogba való illesztését a 2-ik szakasznak következő soraival biztosították: »a segélyezés és adózás tárgya országgyűlésileg lesz a rendekkel eldöntendő.« Nagyon természetes, hogy a rendeknek meglévő megállapodott véleménye a magyar hadrendszer legfőbb vezetéséről, annak keretében, az álló seregre vonatkozó felfogásuk sem lehetett más, mint a mi a magyar közjognak megfelel,

annyival inkább, mert az adó nélkül úgy sem állhatott meg, ez pedig még országgyűlési elintézés tárgyául hagyatott fenn.

Miután az országgyűlés hosszas szünetelése után, a viszonyok folytán is, a közkormányzat minden terén fontos alkotások s reformok szüksége állott elő, a rendek az 1715. évi 59. szakaszban »a közigazgatási, katonai, s gazdasági ügyekben az egész országra nézve üdvös, hasznos és sürgetőleg szükséges reformok kidolgozására bizottságok kiküldését rendelték el«, hogy munkájokat a legközelebbi országgyűlésre mutassák be. És hogy ezek tárgyalása is lehetővé tétessék, a XIV-ik t.-cikkelyben kimondatott: hogy minden harmadik évben országgyűlés hívassék össze.

A XLII-ik t.-cikkben, a törökökön nyert újabb győzelmek folytán, a kassai, dunáninneni s tuli, győri, komáromi s más generálátusoknak, a határok mentén való elhelyezésére tétetik intézkedés, a mennyiben az ország és az egész kereszténység érdeke, melynek üdvé is forog fenn, azt megengedi.¹⁾

¹⁾ A Rákóczy mozgalom bevégeztével, a szatmári békekötés folyamán tartott csaknem állandó pozsonyi tanácskozások, az uralkodó pestis miatt szakítottak meg időközönként. I. József halála után III. Károly elfoglalván a trónt, miután 1712-ik évben megkoronáztatott, a pestis miatt ismét elnapolt országgyűlés csak 1714. évben hivatott össze. A Rákóczy mozgalom s az ez időközben dúló pestis által sújtott nemzetre, a kimerültség folytán a hanyatlás korszaka állott be; azonban még ily állapotban is az államiság követelményeit, a hadügyre legalább megőrizni voltak képesek, s ennek kifejezést is adtak postulatumaikban. Az akkori hadi kezelés gyökeres reformját nem voltak képesek kívánságuk értelmében keresztülvinni, még mindig a fenyegető török uralom volt ez irányban is döntő. A törökkel szemben a magyar közjogi felfogás — a mint ezt már a múlt századbeli törvényekből láttuk, — az európai, főleg a szomszéd osztrák tartományok hadi segélyének jogos helyet adott, sőt annyira ment, hogy a horvát végvárok oltalmát teljesen e segélyre utalta, azon elv alapján: hogy annak megvédése az ő érdekek is, s így önértékéből folyó kötelesség a tényleges segély. Ily körülmények között, miután az esetleges török invázio még mindig fenyegető volt, az országgyűlés a fennálló hadi rendnek, a nemzeti érdeknek megfelelő reformját későbbi időre halasztotta; — de egyszersmind óvakodott e rendszerben az állandó seregnek oly szervezetétől, mely saját hadi intézménye érdekével összeütközésbe jöhetett volna.

A három évenként országgyűlést rendelő törvény daczára, csak 1722 május 1-ére hivatott az össze Pozsonyba, az 1717-ben kitört s a passzaroviczi békével befejezett török háboru után, mely egyszersmind véget vetett II. Rákóczy Ferencz reménykedésének, ki is azután Rodostóba belleb-bezve végzé viszontagságos életét.

Ezen országgyűlésen nyújtatott be, az 1715. évi LIX. t.-cikkely értelmében, az ország politikai, közgazdasági s katonai ügyeiben külön-külön javaslat tételre kiküldött bizottság rendkívül fontos munkálata.

A politikai részről szóló javaslat 21. pontban a köz-kormányzat rendszerének megállapítását részletesen s pontozatokba foglalva tárgyalja. A kormányzat vezetésére egy magyar királyi kormány-tanács szervezését ajánlja, körülírt hatáskörrel. E hatáskörnek az 5-ik pont alatti vázolója után a 6-ik pont így szól: »a katonai ügy kezelésének ezen kormánytanácsba való beillesztéséről. Habár a katonai ügy természete magába foglalja a hadügy kezelését is, mely az ország fennállásának biztosítékát képezi: ennek daczára azon kérdés eldöntése, hogy a haditanács beillesztessék-e a kormánytanácsba, vagy külön szerveztessék, vagy most függőben hagyassék, ő folsége s az országgyűlés által döntendő el.«

Ezen kormánytanács szervezésének eszméje az 1790-iki országgyűlés által karoltatott fel újra, mikor is a korhoz képest a felelősség eszméje is már részletesen körülíratott, részletesebben, mint azt az 1715-iki küldöttség kidolgozta. Az 1715-ben majd 1791-ben tervezett kormánytanács végleges megoldást, az 1848-iki törvényekben, a független felelős ministerium alakjában nyert.

A fentérintett küldöttségi munkálat második része »a katonai rendszerről« (de sistematè militari) 15 pontban foglalkozik, s kiterjed úgy a hadi segély, mint a belső szervezet, élelmezés, s általában a katonai rendszer kérdéseire.

A II. pont foglalkozik a hadrendszer közjogi helyzetével, s azt következőleg fejtegeti:

»Az ország közjoga szerint, a nádor, az ország haderejének főkapitánya, s őt illeti a hadvezetés, (bellicae dispo-

sitiones). De mert Magyarország az egész kereszténység védbástyája kelet felé, nemcsak az ország, hanem az egész kereszténység érdeke és üdve forog fen, hogy itt nagy és erős hadsereg tartassék. Tehát ez okból *csak ez idő szerint*, a nádori tekintély teljes fentartásával, az ország s ő felsége további intézkedéseig a katonai rend in statusquo hagyandónak véleményeztetik. A mennyiben azonban az ország érdeke forogna fen, ő felsége a magyar tanács meghallgatásával járjon el.«

A római szent birodalom, s az örökös tartományok által nyújtandó hadi segélyről a VIII. pont így szól:

»Miután a többi tartományok kereszténységének védelme az ország véghelyeitől függ, épen úgy mint III. Ferdinánd, Leopold idejében, úgy a római szent birodalom, mint a többi örökös tartományok készek voltak családjuk s tűzhelyeik biztosítására hadi segélyt nyújtani, készek most is. E hadi segély tehát számításba veendő. Mert az ország, mely a mult században, s főleg 1673 óta állandó háboruság színhelye volt, annyi viszontagsággal sujtatott, oly nagy hadi erő tartására kényszerült, hogy kimeríté minden tehetőségét, most a béke napjaiban, csak az annak megfelelő méltányos hadi adóval volna terhelendő, még pedig csak is az 1715. évi VIII. t.-czikkben körülirt szükség esetére.

A mennyiben tehát az ország biztonsága érdekében tovább is szüksége forog fen úgy a rendes nemzeti, mint külföldi hadi erő fentartásának, az a hazai törvények értelmében a legszükségesebb létszámra szállítva, a gyalogság a várakban, a lovasság szintén alkalmas területen helyeztessék el, s két év alatt intézkedés tétessék, hogy természetbeni élelmeztetések helyett, készpénzen éljenek, hogy a téli s nyári beszállásolással terhelt lakosság gazdasági érdeke ekként előmozdítassék, s felmentessék a sok katonai kihágás és visszaélés bajaitól. És mivel nemcsak e haza, mint a kereszténység paizsa s védfalának, hanem a többi szomszéd országok s tartományok, sőt magának a római szent birodalomnak sorsa, java s biztonsága függ az ország végvárai ellátásától, azért ő felsége az 1635: I., 1659: I., II., 1681:

V., XV. értelmében ezen végvárakról s annak katonai ellátásáról gondoskodják.«

A hivatkozott törvényekben, a külföld, főleg Németország s az örökös tartományok segélyezésére történik utalás, hogy a török ellen a király azt továbbra is eszközölje ki.

Ezen bizottsági munkálatnak, mely Pálffy Miklós elnöklete alatt készült, érdekes befejező része úgy a kormánytanács, mint a hadszervezet kérdését megoldani kívánja.

Ezen befejező rész egy toldalék, mely a szerves munkálatot ekképen zárja le: »az állandóság biztosítására a magyar kormánytanács mulhatatlanul szervezendő, mely csak ő felségétől függjön, s a hadi biztosság, teljesen függetlenül az udvari s hadi tanácstól, az alá rendeltessék, a személyzet érdemes birtokosok s itt lakó magyarokból neveztessek ki.«

Az országgyűlés azonban, egyéb nagyfontosságú ügyekkel elfoglalva, saját nemzeti létkérdésének eldöntéséhez időt most sem talált. Az idő előrehaladása által is sürgetve, egy későbbi felterjesztésben, ezen magyar hadi tanács szervezéséről a következő körülírással szól: »bár ez irányban határozni kellene, mint azt Magyarország fenállásának érdeke hozná magával, most ez idő szerint a hadi (bécsi) tanács ellen nem tétetik kifogás; a haza törvényei s kívánalmai alapján, fokonkint lesz az majd rendezendő, s méltányosan szabályozandó, most azt kérik, hogy az 1569: XXXVII. t.-cikk szerint is, legalább két magyar tanácsos alkalmazassék a király hadi tanácsába.«

Az 1723: VI. t.-cikk a katonai ügyről csak annyit rendel: hogy a nemességnek az adómentességre vonatkozó örökös kiváltsága megerősítetik; az ország védelmére azonban katonáskodni tartoznak, szükség esetében ez igénybevehető.

A kormány által sürgetett állandó adó alapra azonban intézkedés nem történt. Ennek kidolgozásával a helytartótanács bizatott meg, s az ügy az 1723-iki országgyűlésen vétetett fel újra.

A természetbeli szolgáltatás helyett ez időben 2.500,000 frt adó beszedése fogadtatott el a rendek által.

Az állandó adózási rendszer kérdése az 1728. évi május 27-ére Pozsonyban összehívott országgyűlésen sem oldott meg.

A rendek az állandó adó-alap s rendszer kérdését a katonai ügy kérdésének megoldásával kötötték össze, s ez irányu kívánalmaikban a mult országgyűléseken kifejtett elvekhez ragaszkodtak, s az adóra nézve is az eddigi 2.500,000 frt összegnél maradtak. Az országgyűlés ez irányban eredmény nélkül oszlott el.

Az 1715. évi VIII. t.-czikk rendelkezésének tehát, hogy az állandó sereg tartására szükséges segély és adózás ügye s módja országgyűlésileg állapíttassék meg, mindeddig elég nem tétetett.

Az 1722—3-iki országgyűlés halmaz teendői között, ez ügyben mitsem végezhetett. A katona ügy, mely az adózás kérdésének alapja, daczára a küldöttség véleményének, végleges megoldást nem nyert. Az egész kérdés tehát maradt a tényleges törvény s alkotmányon kívüli alapon s gyakorlaton.

A már hivatkozott 1836-iki országgyűlés által kiküldött bizottság jelentésében ezen évekről találjuk a következőket:

Az 1722-ik évi jun. 20-án elkezdődött országgyűlésen, 3.170,935 frt adó felett folyt a rendek s a kir. biztosok között a tanácskozás, hosszas érintkezés után történt meg egyezés, melynek során végre 2.138,000 frt összegben történt megállapodás, mely azután 1728-ik így maradt, ekkor 2.500,000 frtra emeltetett fel. Mindez törvényen kívüli állapot volt. Országgyűlés, mint látjuk, nem is tartatott. Hanem e helyett rendesen úgynevezett nádori concursusok hivattak össze, melyet az 1715. évi VIII. t.-czikk csak rendkívüli veszély esetében enged meg. Az ország rendeinek tehát, vezérelhette őket bármily buzgalom az ország java munkálására, tér nem is nyílt tevékenységök kifejtésére, s akaratuk érvényesítésére. Az 1729-iki országgyűlés is csakhamar eloszlattatott, úgy hogy idő sem volt a bajok feltárására, melyek orvoslást s törvényes ellátást igényeltek volna.

XXVII. FEJEZET.

A magyar hadi szervezet ügye az 1741-iki országgyűlésen. Az első magyar ezred-keretek megalkotása, az örökösödési háboru folytán. A bécsi udvar követelése az állandó hadi adózás megállapítására. Az ország féltékenysége a hadi intézmény nemzetellenes kezelése miatt. Mária Therezia majd József császár abszolút uralma.

Az 1729-iki országgyűlés után III. Károly többé nem hívta azt össze. Csak halála után hivatott össze 1741 május 14-ére Pozsonyba, Mária Therezia megkoronázására. A koronázás után a rendek, miután a királyné megesküdtött, hogy az ország törvényei s jogai értelmében fog uralkodni, a nemzet fennforgó sérelmei orvoslására, s így megnyugtatóra is, a 18-ik ülésből, egy feliratban terjesztették elő törvényszerű kívánalmaikat a következőkben.

»Megigérte felséged, hogy az országnak úgy bel- mint külügyeit, magyar tanácsával végzi és végezteti. Hogy felséged a többi tartományokkal elválhatlan kapocsban levő ország nyugalmat és üdvét létrehozza, úgy a béke mint háboru ügyét, az ország primása, nádora, a horvát bán s magyar hivoi meghallgatásával, a kizárólagos magyar érdekeket, belső magyar udvari tanácsa, a kancellária, s az állandóan e célból maga mellé veendő két egyházi s két világi férfi közvetítése és tanácsával intézi. A türehtlen katonai visszaélések és visszasságok megszüntetésére intézkedés szükséges, hogy az adópénztár az ország által kezeltessek, s e végből a nemzeti biztosság a következőleg szervezendő. Országos biztosság állítandó a tényleg fennálló hadi biztosság helyett, a kellő személyezettel, a nádor s a helytartótanács oldala mellett, hogy ha netán annak elnöke akadályozva lenne, az ügyvezetés folytonossága biztositva legyen, a nádor vagy helytartótanács intézkedésével. A kerületi pénztár kezelők ez alatt állanak, s mindezek, mint a biztosság tagjai, benszülött birtokos nemesek legyenek. A kerületi biztosok nem foglalkoznának többé az élelmezés vagy elhelyezés kérdéseivel, hanem tisztán a katonai képzés tek-

nikai részével. Egy szóval, az adó ügy, annak kezelése s a teendő intézkedések, a nádor, a helytartótanács, illetőleg az országos commissariatust hatásköréhez tartozik. A katonai kihágások ügyében szintén ezen biztosság intézkednék, honnan a nádor s helytartótanácsához lenne felelősség. A mi a magyar királyi kamarát illeti, annak régi tekintélye s függetlensége az udvari kamarától visszaállítandó, s annak tisztségei is magyarokkal töltsenek be.

Az erre érkezett királyi válasz előzékenyen tudatja, hogy ő felsége intézkedett, hogy a törvények értelmében a magyar ügyeket magyar tanácsosaival intézteti.

Az adópénz kezelésére megjegyzi, hogy az országgyűlés által adatik, s az a királyi kincstárt illeti, annak kezeléséről ő felsége gondoskodik, a biztosság szempontjából, épen úgy, mint az örökös tartományokból bejött pénz kezeléséről intézkedik. A megyei pénztárnokok a beszedett adót, a hadi pénztárhoz küldik. Ezen országos hadi biztosság rendszere az 1723. és 1729-iki országgyűlés alatt, a rendek, az udvari hadi tanács, s az ország főbiztossága között folyt tanácskozás után alkottatott meg. A válasz kifejti azt, hogy ha javításra van szükség, célhoz vezetőbb lenne a meglevő szervezeten megtenni azt, mintsem egy egészen új rendszer vétessék elő, főleg a mai háborus viszonyok között, kilátásba helyezvén, hogy a béke beálltával az ország kívánalma megoldatni fog. A fenyegető háborura való utalás, s a jövőre szóló biztosítás hatott a rendekre, s ezuttal a gyökeres átalakítás kívánalmától elállottak, s mostanra megelégedtek óvasképen azzal, hogy az 1715. évi VIII. t.-cziknek következő értelmezést adjanak: e törvény úgy értendő, hogy ha rendkívüli ellenséges támadás érné az országot, s országgyűlés összehívására a kellő alakiságok között idő nem lenne, akkor tartható országos concursus, a hadi adónak kivetésére, különben csak országgyűlés határozhat benne, s így a múlt években történelemből, hogy ily indokolatlan concursusok útján vettettet ki az adó, semmi következtetés nem vonható.

Ezen előzmény folytán alkottatott meg az 1741. évi

XLII. törvényczikk, mely a királyné szorongatott helyzetére utalással a hadi pénztár kezelésére a következőt állapítja meg:¹⁾

»Miután a dolgok s körülmények mai állapota nem engedi meg, hogy a hadi biztosság fennálló rendszere az adó kezelésre vonatkozólag egészben átalakitassék, azért addig, míg kétségkívül a karok és a rendek óhajtott megnyugtatót létrehozó rendezkedésre a kedvező idő be nem következik, intézkedés történik, hogy a hadi biztosok és pénztár kezelők magyarokból is neveztesse ki, kiknek felada ezen adó alapjára állítandó gyalog katonák díjának pontos kiszolgáltatása.«

Ezen előzményből érthetők meg azután a következő LXIII. t.-czikkben a trón védelmére intézett nagyszabású hadszerelés, katonakiállítás, egy szóval a védelem minden nemének kifejtésénél a sűrűn ismétlődő óvások és jogfenntartások is; mert az országgyűlés, a fennálló katonai rendet, melynek keretében a trón védelmére intézkedéseit tette, alkotmányosnak, s a magyar törvényekkel megegyezőnek nem

¹⁾ Károly halála után, Mária Theresia trónra léptével, rögtön kitért az örökösödési háború, s a német-cseh örökös tartományok birtoklása végett a bajor s porosz fejedelmek fegyverrel törtek be igényeik érvényesítésére. Ily körülmények között hivatott össze 1741 május 14-ére az országgyűlés Pozsonyba, melynek folyamán, szept. 11-én, a nemzeti kívánságok elkeseredett tárgyalása közben járult Mária Theresia személyesen az országgyűlés elé, hogy szorult helyzetét előadva, a magyar nemzet áldozatkészségének karjaiba vesse magát. A rendek feledve sérelmeiket, elhalasztva kívánságaik lényegének érvényesítését, ajánlották fel a LXIII. t.-czikkben foglalt haderőt a nemesi felkeléssel, mely haderőnek szervezése teljesen nemzeti alapon vitetett keresztül. A nyolcz évig tartó háború, melyben a magyar fegyver működött közre döntőleg, 1748-ban az aacheni békével fejeztetett be. Ezen egész idő alatt országgyűlés nem is tartatott. Mária Theresia s a kormány a vármegyékhez, főpapok s főurakhoz fordult közvetlenül, s ezek ezredeket szerelve, önkénytes adományozás útján pénz s élelmi szerekkel látták el a hadi szükségleteket. A nemesi felkelés, élén a nádorral, ismételve felvonult az ország határára, s a hősiesség eredménye lett, hogy a minden oldalról szorongatott királyné ügye győzelmesen került ki a hosszas támadásból.

tartotta, s ezen tényéből sem engedte meg, hogy bármi következtetés vonható lenne.

Ezen LXIII-ik t.-czikk egy nevezetes történeti elbeszéléssel veszi kezdetét. Ő felsége előterjesztette a rendeknek a bajor herczeg törekvéseit, s a magyar szent korona iránt támasztott követeléseit, s azt, hogy a franczia király segédseregével felső Ausztria tartományaiba már be is tört, sőt magát Bécsset, a császári ausztriai háznak székhelyét megszállással, s onnan ezen országot is kétségtelenül vérontással fenyegeti. Ő felsége hadserege Sziléziában a porosz király ellen van elfoglalva: most tehát a karok és rendekhez fordul, nemcsak a magyar nemzetnek régi dicsőségére hivatkozik, s kéri, hogy fogjon fegyvert, hanem saját személyét s a királyfiakat, hű magyarjai hűségére bizza. A karok és rendek, ezen felhívás folytán, egyező akarattal életüket és vérüket feláldozni ígérik, s a betört ellenség visszaszorítására minden hadi intézkedésre készeknek nyilatkoznak. És midőn a szükséges katonaságot rendes uton, az idő rövidsége miatt, összegyűjteni nem lehet, tekintve a vész nagyságát, azonban *csak ezen egy esetre és alkalomra, melyből jövődő időre is semmi következtetés nem vonható*, az országos általános felkelést elrendelték.

Ezen általános felkelés czime alatt elsőben is 21,622 gyalog katona porták szerinti kiállítása határoztatik, úgy hogy az 6 ezredbe osztassék.

Ezek élére a legfőbb tiszteket ő felsége nevezi ki, a századosoktól lefelé a megyék választják. Fegyverzetök ő felsége által fog előállítatni, egyéb felszerelés s élelmezésök az adó alapból fog előállítatni. Itt ismét kimondatott az óvás, hogy *ezen ajánlatból sem vonható semmiféle következtetés, semmiféle hiány pótlására, vagy ujjoncز állításra*. A 3-ik szakaszban kimondatik, hogy minden nemes felkelni tartozik. Ismét óvások mellett, hogy innen semmiféle következtetés nem vonható, ezen személyes felkelésen kívül, minden birtokos nemes, minden egyes porta után, egy fegyveres lovas előállítására köteleztetett. Az egy telkes nemesek, vagy a szegényebbek, többen összeállva tartoztak egy lovast kiállí-

tani. A következő szakaszokban a felkelés részletei s feltételei soroltatnak fel. Majd a négy országos vezér jelöltetik ki. A dunáninnen kerületben gróf Eszterházy Ferencz, a dunántuliban gróf Eszterházy József, a tiszáninneniben gróf Csáky György, a tiszántuliban gróf Károlyi Sándor. A portánként állítandó vagy helyettesképen küldendő zsoldosok havidija 3 renusi frtban állapittatott meg.

Ezen törvénybe iktatott óvások és jogfentartások kétségkívül azt igazolják: hogy habár az 1715. évi VIII-ik törvényczikkben az álló sereg szüksége elismertetett, s annak fentartására törvényhozásilag megállapítandó adórendszer helyezettett kilátásba, miután mindez még eddig sem fogatosítatott, a fenálló katonai állapot olyannak tekintetett, mely a magyar törvények értelmében lesz átalakítandó, addig pedig annak javára sem segély, sem adóbeli kötelezettség az országot nem terheli, s a mi adatik, az csak kivételesnek tekintendő, minden abból vonható következtetés nélkül.

A magyar ezredek keretei s létszámának megállapítása ekkor történt először, mely létszám, s a megfelelő ujjoncز mennyiség 21,622 főben egyszersmindenkorra, tehát annak minden további fentartási kötelezettsége nélkül mondatott ki. A 6 ezred élén állottak akkor Ujváry, Pálffy, Haller, Forgách, Andrassy, Szirmay, mint ezred tulajdonosok, az akkori rendszer szerint. Erdélyben Bethlen Farkas alapított még egyet saját költségén. Az ezredek száma később szaporodott, mint majd látni fogjuk.

Ezen ezredek alkotása előtt is voltak már királyi ezredek, melyek részben egyesek által szerveztettek, részben mint királyi csapatok, szabad felfogadás s táborozás útján állíttattak fel, s egészítették ki.¹⁾ Egyáltalában eddig, a lé-

¹⁾ Az ezredek (regiment) szervezésének részleteit már ismertettük. (Lásd a 18-ik fejezet jegyzetét.) A királyi ezredek az országban is az ott leírt módon szerveztettek. Találkoztak egyesek itt is, kik maguk, saját költségükön szereltek fel egy egész ezredet, s becsátották a király rendelkezése alá, kik aztán, mint ezred-tulajdonosok vezényelték az ezredet. A régi hűbéres csapatrendszer ágazatának tekinthető az, habár annak régi oligarchikus jellege teljesen

tező állandó csapatok kiegészítéséhez, vagy újjak szervezéséhez, az ország nem járult. Az álló sereg szüksége — mint már ezt több ízben felhoztuk — elismertetett ugyan az 1715. évi VIII. t.-czikkben; de létesítése, rendszere, s fenntartására nézve még eddig sem történt törvényes intézkedés, s a magyar hadi intézménynek közjogi megállapítása az alkotmány keretében, a magyar hadi tanácsnak az országos kormánytanácsba illesztésével, mint szintén láttuk, egyik országgyűlésről a másikra odáztatott el.

A tényleges állapot az volt, hogy a fenálló királyi csapatok, ezredek, szabad felfogadás és toborzás útján alakították és egészítették ki. Az országgyűlés ez ellen nem tett kifogást. Mert a törvények szerint is, első sorban köteles volt a király a királyi jövedelmekből gondoskodni a honvédelem eszközeiről. Ezen egyoldalú állapot is várta megoldását az 1715. VIII. t.-czikk megalkotása után.

Az így szervezett királyi csapatok, ezredek, mintegy kiegészítői voltak a császári csapatok és ezredeknek, s legfőbb vezetésük a bécsi hadi tanácsban összpontosult.

A királyi csapatok vezérleti nyelve eddig a magyar volt. Ezen 1741-iki időben kezdett kiemelkedni a német nyelv, a hadi szervezet közös nyelvévé, s hozatott be a fenálló magyar ezredekbe is vezényleti nyelvvé.

Az 1741-iki országgyűlés befejeztével ismét 10 évig nem hivatott össze országgyűlés. A változó szerencsével folyt örökösödési háború az aacheni békével fejeztetett be, de csak azért, hogy idő legyen újabb mérkőzésre újabb erőt szedni össze. Ez volt indító oka 10 év után az 1751-iki országgyűlés összehívásának is, hogy a rendektől erőgyűjtésre nagyobb adóösszeg szavaztassék meg.¹⁾

megszűnt. A császári és királyi ezredek, úgy az örökös tartományokban, mint itt az országban, a fenti jegyzetben ismertetett hadi szabályzat fegyelmezettsége alatt állottak. Ezen ezredek formájára történt e rendek ajánlata is az országgyűlésen. A 6 ezred, szokás szerint, a nevezett férfiak ezred-tulajdoni, illetőleg legfőbb parancsnoki tiszte alatt állott.

¹⁾ Az örökösödési háború folytán 1748-ban kötött aacheni béke egy újabb háború csiráját rejté magában, mely nem sokára 1756-ban ki

Ez országgyűlésen a rendek 60 pontban szövegezve terjesztették elő a sérelmeket s kívánságokat, melyek 10 évi országgyűlési szünetelésre felhalmozódtak. A királyné az eddigi harmadfél millió adót még egy millió kétszáz ezerrel kívánta felemeltetni. Megeredt tehát most a sérelmeket tolmácsoló előterjesztés s az adófelemelést sürgető királyi leirat feletti izgatott tárgyalás.

A rendek a lefolyt háboruból a nemzetre háramlott sok bajt felsorolva, főleg a gazdasági, ipari s kereskedelmi visszasságokat tárták fel, hogy összes érdekeik az osztrák tartományok által zsákmányoltatnak ki annyira, hogy ma-holnap képtelenné válnak megélhetési feltételeik előállítása. Majd a közkormányzati s katonai törvényellenességek

is tört s újabb 7 évig tartott. A békekötés után 1751. április 18-ára jónak látta Mária Thérézia összehívni az országgyűlést, hogy annak segítségével haderejét gyarapítva, készüljön az új háborúra. Ez időben az örökös tartományok és Magyarországon levő összes haderő mintegy 180 ezer fegyveresből állott s évenként 16 milliót vett igénybe. Ebben most már kilencz ezredre emelt gyalogság s 12 ezred huszársággal volt képviselve a magyar katonaság. Egy gyalog-ezredet 3857 főre, huszár-ezredet 1690 főre számolva, mintegy 54,993 főre ment a magyar katona. Ezen felül Erdély, Horvátország és a határőrvidék katonasága tetemes létszámmal járult a haderőhöz. Ezen összes haderő tényleg a bécsi hadi tanácstól függő, legnagyobb részben osztrák főtisztek vezénylete alatt állott, kik a magyar serezekbe egymásután hozták be a német vezényszót. Az országban elhelyezett haderő igazgatására Budán és Gyula-Fehérvárott a bécsi hadi tanácstól függő egy-egy hadi kormányzék volt szervezve, mely a helytartó-tanács mellett működő főtartományi biztossággal együttesen intézte a katonai beszállásolást és élelmezést. A királyi jövedelmek ez időben mintegy 20 milliót tettek, melyhez az adóbevétel, Horvátországgal s a városok adójával mintegy 4 millió 395 ezer forint ment. Ezen 20 millióból azonban az ország közigazgatása s igazságszolgáltatására nagyon csekély adatott ki. Az országnak hadi kiadásai ezzel kimerítve most sem voltak. A hétéves háboru folyamán több mint 50 ezer katonát állítottak ki a vármegyék, városok, főpapok, főurak, s a tehetősebb nemesség. A nagymennyiségben szállított ingyen élelmi szerek értéke kiszámíthatlan. A papság pénzbeli ajándéka több mint félmillióra, a főurak s városok pénzsegélye s kölcsöne pár millióra ment. 1761-ben a vármegyékre vetett önkéntes kölcsön 10 milliót tett ki. A hétéves háboru 1763 febr. 15-én megkötött békével fejeztetett be.

s visszaélések egész sorát tárták fel. »A hivatalokra, s a katonai tisztségekre idegenek neveztetnek ki, s bár kilátásba helyeztetett, hogy a hadi tanácsban is, a magyar ügyek ellátására, magyarok fognak alkalmaztatni, mindez ideig még ez sem történt meg.«

A királyi leiratok kegyesen megígérték, hogy nemcsak a közhivatalokban fognak magyarok alkalmaztatni, hanem a haditanácsba is a megígért két helyen felül, még egyre fog a magyar mágnességek sorából kinevezés történni. Az ezredek fő és altisztségeire magyarok szintén megfelelőleg fognak kineveztetni.

Sok alkudozás után a rendek beleegyeztek, hogy 3 millió 2 százezer frt adó vettessék ki az országra. A mint ez megtörtént, az országgyűlés nyomban feloszlattatott.

Az 1751-iki rövid országgyűlés után, 13 évig ismét szünet következett, mely idő alatt a rendeletek képezték a politikai élet irányító jogforrásait. 1764. jun. 17-ére végre Pozsonyba összehívatott az országgyűlés.

A rendek ezen a felhalmozódott sérelmek orvoslását sürgették első sorban, a kir. előterjesztések tárgyalása előtt. Azonban a királyné ragaszkodott ahhoz, hogy a propositiók mielőbb vétessenek fel. A felhalmozott jog s alkotmány-sérelmek s kívánalmak 118 pontban adattak elő.

A királyi szék a már romjaiból kiemelkedett Budára helyeztessék. Ez volt az első pont. Az országgyűlés Budára hívassék össze, még pedig az 1715: XIV. törvényczikk rendelete szerint három évenként.

A 4-ik pont a nádori méltóság és tisztség egész körének visszaállítását sürgeti, mint az a régi törvényekben megállapítva van. A Magyarországon levő császári és királyi hadsereg legfőbb tisztsége az 1608: XI., 1618: IV., 1681: II. törvények értelmében elválhatlanul a nádort illeti. (Ut supremum Armor. Caes. Reg. per Hungariam Praefecturae officium indissolubiliter conjunctum sit.) Az elhunyt nádor óta azonban — folytatja a felterjesztés, — a legfőbb tisztség nem a nádor, hanem más és más által gyakoroltatik. A rendek ragaszkodnak azon kívánsághoz, hogy a ná-

dori jogkör ez irányban is kiegészítessék, s e végből kellő díjazással is láttassék el.

Hasonlóképen sürgettetik a magyar kancellária s a királyi kamara függetlenségének visszaállítása. Nem kevesebb keserűséggel adják elő a 22-ik pontban, hogy a magyar ezredekben mindig nagyobb számmal tűnnek fel az idegen tisztek, kik leszorítják onnan a magyar honfiakat, kik pedig, úgy a táborozásnál, mint a kiképzésnél s a hadviselésnél is, őrvtén a legénység nyelvét, a védelem érdekeinek a legjobb szolgálatot tehetik.

A háboru folytán az országra háramlott nyomasztó és méltatlan terhek s visszaélések ismertetése a pontozatok egész sorában adatik elő. Legtöbb a durva katonai visszaélés, melynek szervezete kívül állván a magyar közjogon, nem ismeri, ismerni sem akarja a magyar törvényeket.

Azután következik a kereskedelmi s gazdasági viszások elsorolása, hogy az ország az osztrák tartományok kényére s javára van kiszolgáltatva, a kir. parancsok s rendeletek által. Ezen sérelmek és kívánatokra érkezett királyi válasz kilátásba helyezi, hogy ő felsége Budán is fog időzni, ha egyéb elfoglaltsága is engedi, s az országgyűlés összehívható Budára is. Igyekezni fog azt, a meny nyire lehet, három évenként összehívni. A leirat 4-ik pontjában a nádori tisztség teljes helyreállítását sürgető kívánatra az adatik elő, hogy a nádori tekintély az 1485: IV. és 1715: XXI. t.-cikkek korlátai között van megerősítve, s ebben tovább is fentartatik, s tiszti díjazásáról ő felsége gondoskodni fog. Legfőbb hadi tisztének minőségéről, a leirat, mitsem szól. Azon pontokra, melyekben úgy a katonai mint kamarai tisztségeknek magyarokkal betöltése sürgettetik, azt jegyzi meg a leirat, hogy az ő felsége joga. De csodálkozását fejezi ki a leirat a panasz felett, miután úgy a generalátusokban, mint egyéb tisztségekben is vannak magyarok alkalmazva, sőt az udvari hadi tanács tagjai között egy magyar generális is található. Aztán, ha a magyar ezredek tisztikarában található idegen,

viszont a német ezredek tisztjei között is vannak magyarok. Így az egyenlőség megóva van.

A rendek a válasznak ki nem elégitő részeire a magyarok nézetét újból előterjesztették, vagy egyszerűen csak fentartották. A nádori tisztre vonatkozó királyi leiratra azt jegyezték meg: »a rendek a nádori jogkör egészéhez ragaszkodnak, mely a törvények szerint megilleti.« Ezzel a nádor legfőbb hadi vezetősége jogának helyreállítását ezuttal tovább nem követelték, de azt fentartották.

Ez évi VI-ik t.-cikkben a nemes testőrsereg kapitánya az ország zászlósi sorába emeltetett. Érdekes e törvény tárgyalásánál is a közjogi aggály nyilvánulása, főleg katonai szempontból. A rendek ellenezték azt, hogy a testőrsereg kapitánya az ország zászlósi sorába emeltessék. A zászlós tisztség egy országos méltóságot képvisel, mely semmiféle külföldi jurisdictiótól nem függhet. A nemes testőrsereg kapitánya, katonai ügyekben az udvari tanácsnak, s ez a legfőbb udvari marschallatusnak van alávetve, Ha tehát a kapitány zászlóssá lesz, a magyar méltóságra fog háramlani az idegen jurisdictio alá rendeltség, mely meg nem engedhető. Hosszas tárgyalás után végre megállapítatott az, a mi a törvénybe is felvétellett: hogy ezen újabb zászlós is ugyanazon kiváltsággal és mentességgel bír, mint a többi, s így semmiféle alárendeltségről sem lehet szó.

Ez országgyűlésen előterjesztett királyi propositiók lényege az volt, hogy az országgyűlés a nemesi felkelésnek a hadi rendszerbe hatásosabb beillesztéséről intézkedjék, vagy annak megváltásáról gondoskodjék, és az adót emeljék.

Az udvari politikusoknak igaza volt, hogy sem a nemesi felkelés régi rendszere, sem a hadi szükséglet tényleges előállításának fennálló módja, nem felelt meg a hadviselés előhaladt követelményeinek. De, mint az eddigiekből is láttuk, e mellett a rendek előtt egy másik szempont is irányadó volt: hogy a hadi intézmény teljesen a magyar alkotmány keretében mozgó szervezet legyen. Ez irányban nem telt el országgyűlés eddig, hogy követelményüknek kifejezést ne adtak volna. Most is, a nádor legfőbb

hadi tiszti helyreállításának sürgetése, egyik első követelményük volt.

Viszont, mind erről az udvar hallani sem akart, mert az a bécsi közkormányzati politikába élesen ütköződőtt.

A rendek, ily viszonyok között, az ellenérvelés azon módját s nemét ragadták meg, mely pillanatokra a legghatásosabbnak mutatkozott.

»Igaz — így szólnak egy feliratban — hogy az 1715: VIII. t.-czikk értelmében sem lehet tisztán a nemesi felkeléssel megvédeni a hazát, épen ezért mondatott ki, hogy erőteljes állandó seregre van szükség, melynek költsége adóból fog fedeztetni. Ime tehát gondoskodva van, a nemesi felkelés mellett is, az ország védelméről. A végvárakban tetemes haderő létezik állandóan. Ha ez nem elég, a nemesi felkelés is rendelkezésre áll, mely megfelel feladatának, s nincs szükség újabb módosításokra.«

A rendek az adó felemelésre vonatkozó királyi előterjesztés ellen is elkeseredetten küzdöttek. Reámutattak az ország gazdasági bajaira, a háboru okozta sebekre, a bécsi ipari s kereskedelmi politika vészes következményeire, s lehetetlennek jelentették ki az adóemelést.

E minden irányu éles ellentétnek alapja, a rendeknek a viszonyokkal való elégedetlenségében, s jogos közjogi féltékenységében állott. Mert világos volt előttök, hogy minél jobban erősítetnek a hatalmi eszközök az udvari politika kezében, annál inkább veszélyeztetik az ország önállóságának feltételeit.

A rendek a bécsi kormányzati irányzattal szemben, mely a magyar államiságnak a bécsi központi egységesítő hatalomba való beolvasztását czélozta, a merev nemesi kiváltság paizsa alatt kerestek védelmet, s ez alá rejték, a királyné 23 évi uralkodási tendenciáját elítélő ellenzékiességüket. Ez országgyűlésen hosszú, és áldatlan vitatkozás után 3.900,000 frt hadi adó megszavazására jelenték ki a rendek készségüket.

Az országgyűlés úgy a rendek, mint a királyné körében egyenlő mérvben kitört keserűséggel fejeztetett be.

A bécsi központosító, s főleg a katonai hatalmat biz-

tosítani vágyó udvari politika már azt hitte, hogy a nemzet önkénytesen meg fog hajolni a követelmények előtt, s a bécsi hadi tanács kezében központosított haderő részére, a fentartásra szükséges adóalapot is megállapítani fogják, az osztrák tartományokban akkor már behozott egyenes adózási alapon. A királyné e célból ki is jelölte, hogy az állandó sereg fentartására szükséges adóalapul a jobbágyszékeldek jelöltessenek ki, a nemesi felkelés pedig váltassék meg a nemesség által fizetendő adóval. Ezen tervezet méltányos és igazságos elveken nyugodott kétségkívül, s ennek előzményeül jelent meg akkor Kollár híres könyve, melyben a nemesi kiváltság, mint a kor kívánalmaival ellentétes intézmény, hevesen elítéltetik. Ennek ellenében egy másik mű jelent meg, mely viszont a kormányzás nemzetellenes voltát ítélte el, s a felségi jognak tulhajtását ostromozván, a fejlődési korlátlanosság elleni védelemre hívja fel a figyelmet. E két munka jellemzi az akkori helyzetet.

A rendek előtt az volt a választás, hogy vagy az örökös tartományok kényuralki rendszerébe olvadjanak, mert csak ennek reform-utja állott előttök nyitva, vagy ragaszkodni kellett törvényeikhez, ősi kiváltságaikhoz, melyekkel a bécsi államellenes törekvés egyenes összeütközésben állott. A rendek az utóbbit választották. Mária Thérézia kormánya az országgyűléssel célhoz nem juthatott, s így azt most már teljesen mellőzte s kormányzatát önkényes rendeletekkel vezette.

Utánna II. József már meg sem koronáztatta magát, hogy ne legyen a koronázási esküvel feszélyezve. Ekként telt el 26 év. Ennyi ideig szünetelven az országgyűlés, a rendeletek uralma teljessé lett az országban. A már idézett 1836-iki küldöttségi jelentésben a következő érdekes feljegyzések találhatók az 1764—1790 évek közötti katonai intézkedésekről. »1766 esztendőben nehézségek adtak elő, hogy a vármegyék kebelében, több helyen épülvén stabális vagy más tiszti épület, az adózók részéről, az üresen marad, s míg ismét igénybe vétetik, megromlodozik az adózók terhére. Ezen úgy lehet segíteni, ha a szállásolási hely állandósítatik. Ugyan ez évben egy lovas ezred hozatott az országba, mint

irva van az *adófizetés terhe könnyítésére*. 1771-ben számos gyalog és lovas ezred hozatott az országba, 8 gránátos battallionon tul 21 gyalog és 19 lovas ezred. Minden ezred részére külön kórház állítása rendeltetett el. A helytartótanács felirt, hogy ennyi katonát nem lehet tartani az ország lakosainak, élelmeztesék a királyi éléstárakból.

1780-ban 5 magyar gyalog ezred rendeltetett be az országba, rendes élelmezés mellett. A helytartótanács felterjesztést tett, hogy a gyalog katonáknak a várakban van helye, tétessék intézkedés várbeli kaszárnnyák építésére. Azután sürgeti, hogy tétessék intézkedés arra, hogy a tisztek oly szállással elégedjenek meg, melyet kaphatnak. 1786-ban 14 lovas ezred és 56 gyalog század volt az országban elszállásolva« stb. stb.

József utolsó éveiben 1788-ban kiütött török háboru folytán azonban az ország nagyobb áldozatkészségére volt szükség. József az eltörölt vármegyéket közgyűlések tartására hívta fel, hogy a török ellen a hadi szükséglet fedezésére adót és ujonczot szavazzanak meg. A vármegyék megragadták az alkalmat, s az alkotmány visszaállítására feliratokat intéztek Józsefhez, kifejtvén, hogy adó és ujoncz megszavazására csak az országgyűlés illetékes. József végnapjaiban, belátván téves kormányzati irányát, az országgyűlés összehívását elrendelte. Azonban beálliott halála folytán utódára II. Leopoldra háromlott annak teljesítése, ki az országgyűlést, 1790. jun. 6-ára, majd 26 évi szünetelés után végre összehívta.

XXVIII. FEJEZET.

Az 1790—1-iki országgyűlésen a magyar hadi intézmény körülírása, királyi ígéret a hadrendszernek a törvények szeleme értelmében leendő kezeléséről. A rendek megnyugvása.

II. József császár halála után az 1790/91-iki országgyűlés II. Lipót koronázási diplomájának szerkesztésénél ragadta meg az alkalmat, hogy a lefolyt alkotmányellenes uralomnak a jövőben való meggátolására biztosítékokat alkosson.

A rendek a kerületi gyűléseken készítettek elő ez irányban tervezeteket. Egy új, 25 feltételből álló koronázási diplomát fogalmaztak, melybe foglalták az állami függetlenség intézményeinek szerves biztosítékait, hogy a II. József-féle korszak soha többé ne ismétlődhessék. E végből úgy a köz-kormányzat, mint a haderő vezetésére, a diplomában is körülírt feltételeket állapították meg, melyeket aztán koronázás előtti törvényekül külön czikkelyekben rendszereztek. Így fogalmazták s pontozatokba sorozták a független felelős nemzeti kormánytanács rendszerét.¹⁾

Az önálló magyar hadszervezetre vonatkozó feltételek a koronázási diploma tervezetében így szöllanak:

XIII. feltétel. Igérjük és fogadjuk, hogy jövőre a magyar hadi főparancsnokság (*generalis armorum prefectura hungarica*) egészen született magyarokból, főleg birtokos nemesekből rendszereztetik, a nádor elnöklete alatt, a mi törvény szerint is megilleti, más tartományaink hadi tanácsától, úgy minden udvari és tartományi díkasztériumainktól függetlenül, egyedül királyi felségünk alá rendelve, teljesen elkülönített fegyvertárral s úgy az ország s kapcsolt részei alkotmányának, mint nekünk fognak most a jövőben hűség-esküt tenni.

XIV. feltétel. Miután az állandó magyar katonaság, a telek-katonaság fentartási alapjára rendszerezve, kiválólág az alkotmány, a király és Magyarország védelmére alakítatott, ennél fogva minden magyar gyalog- és lovasezred, hasonlóképen a várbeliek, s minden néven nevezendő katonai hatóságok, ünnepélyes esküt tesznek nemzeti tisztjeik kezébe, az évi szemlék alkalmával az alkotmányra, és az ország törvényeire, nekünk, s törvényesen megkoronázott

¹⁾ A független felelős nemzeti kormánytanács tervezete ez volt. Elnöke a nádor, tagjai a primás, az országbíró, a bán, a rendek által választandó zászlós ur, két püspök. Ezeken felül a főrendek köréből 5. s a nemesek sorából szintén 5 tanácsos, 4-4 az ország négy kerülete, s egy-egy Horvát-Szlavon-Dalmátországból, az illető kerületek megyéi által ajánlva, tehát összesen 17. Ezek testületileg, s egyenként is az országgyűlésnek felelősek lettek volna.

utódainknak. Igazságosnak ismerjük el, hogy ennek mielőbb eleget tegyünk, s ígérjük, hogy jövőre a magyar sereg mint végvárak katonasága élére, mint az összes katonai főtiszt-ségekre az országban s kapcsolt részeiben, magyar szülötteket alkalmazunk.

XV. feltétel. Az országgyűlés beleegyezése nélkül sem állandó, sem várbeli katonaságot az országból ki nem vitetünk.

Ha a körülmények úgy kívánják, az ország kormánya beleegyezésével, országgyűlés nélkül is, szabad lészen nekünk többi örökös tartományaink védelmére, az állandó magyar katonaság felét fordítani, oly módon, hogy midőn az országnak külső vagy belső biztosága kívánja, hasonló arányban fogunk az örökös tartományokból segílyt nyújtani. A midőn azonban ezen idegen katonaság az országba jön, még a határon, azon megye küldöttei előtt e célra előírandó esküt tesz, s csak ennek letétele után tarthat igényt az élelmezésre; s míg itt marad, évenként fogja ezt megújítani.

XVI. feltétel. A véghelyi katonaság által elfoglalt területet, az ország területétől sem elválnak, sem külön kerületi kormányzás alá tartozónak nem tekinthetjük, s országgyűlési hozzájárulás nélkül, az ország határát többé nem érintjük, s azt ez országgyűlésen alkotandó törvények szerint kezelhetjük. A varasdi generalátust s a többi véghelyi területet a folyó országgyűlés alatt, az ország területével egyesíteni fogjuk.

XVII. feltétel. A béke és háboru ügyében az ország tudta s beleegyezése nélkül nem határozunk s az országot érintő minden ügyet, bent és kint magyar tanácsosokkal intézzük, s erről az országgyűlést értesítjük a régi törvények szerint is.

A magyar katonaságról szóló koronázás előtti törvény tervezete ez volt:

A magyar katonaságot, úgy a rendest, mint a várbelieket az ország törvényei szerint kezeljük. Az ezredeken s a várakban született magyar tiszteket alkalmazunk, és soha katonaságot az ország alkotmánya ellen nem használ-

lunk. E végből a sereg főtisztjei, valamint az összes ezredek s csapatok parancsnokai nekünk s az ország alkotmányára hűségesküt tesznek. A mi a rendes s várbeli katonaság további szabályozását illeti, egyéb kérdésekre nézve is, a mennyire az idő engedi, még az országgyűlés alatt a rendekkel együtt határozunk.

A rendek a királyhoz intézett felterjesztésben következőleg indokolták ezen tervezetüket:

»Ez a kívánság jogos, törvények rendelik, hogy a sereg főtisztjei, s katonai tisztekül született magyarok neveztessenek, maga a méltányosság s a nemzet becsülete kívánják ezt. A rendes katonaság ugyanis a telek katonaságot pótolja, s díjazására az ország adót fizet, a várak az ország területén vannak, s valóban szégyen- s fájdalomérzetet kelt, hogy midőn a magyar nemzet erőnei között a katonai az első, az ezredekben csak kevés magyar született alkalmaztatik tisztségre, a mi a hadviselésnél azért is hátrányos, mert az idegenek nyelvét nem érti a katona, s azok harczyi kedvét az ily tiszt nem fokozhatja.«

A magyar hadsereg legfőbb vezetésének szervezete a következőképen fogalmaztatott a tervezett koronázás előtti külön törvényben:

»Miután az országok belső és külső biztonsága a hazajaváért élni-halni kész katona erejében van, s így az országok fennmaradása épen úgy, mint az uralkodó nép java a katonaság ereje és hűségétől függ... a karok és rendek, joguknál fogva, a haza és a nép üdvére, a magyar katonaság rendezésére a következőket határozzák:

a magyar nemzet tisztessége, az alkotmány biztonsága, s a többi német tartományoktól való függetlensége kívánja, hogy Budán a fővárosban egy önálló haditanács állitassék az udvari haditanácstól teljesen függetlenül. Szükség esetében, úgy az ország, mint a többi örökös tartományok kölcsönös védelme érdekében kölcsönös érintkezést tartva fenn.

Minden katonai intézkedést, a magyar katonaságot érdeklőleg ő felsége, az ország nemzeti tanácsa útján fogja a hadi tanácscsal végezni. Hasonló módon fogja a haditanács

felterjesztéseit ő felségéhez juttatni. A haditanács a nemzeti kormánytanácstól függ.

A haditanács ülésein a nemzeti tanács két tagja mindig jelen lenni tartozik, hogy ott az ország alkotmánya ellen végzés ne történjék. A haditanács jegyzőkönyvei a nemzeti tanács elébe terjesztendők. A hadi tanács elnöke a nádor, alelnöke a bán, vagy akadályoztatás esetében az erdélyi vajda, vagy ezután a legidősebb generális. Hat tanács-tagot a generálisok sorából, főleg birtokos nemeseket ő felsége nevez ki, a senatus előterjesztése alapján, úgy az ország négy kerületéből ugyanennyi kapitány hasonló módon neveztetik ki a tanács tagjaiul. A további eljárási szabályzat és személyzeti ügy a koronázás után fog megállapíttatni.

A katonaság úgy a király, mint az ország s alkotmányára hűség-esküt fog tenni. Ezen nemzeti katonaságnak, mely 8 lovas- és 11 gyalogezredből fog állani, elhelyezésére még az országgyűlés folyama alatt fog szabály alkottatni. Az országgyűlés tudta és hozzájárulása nélkül az országból ki nem vihető, az itt levő idegen katonaság, a jelen háboru befejezésével kiszállítandó, s az országgyűlés engedelmével nélkül többé be nem hozható.

A hadvezérek és a főtisztok, a kapitányokig, a haditanács előterjesztésére, a nemzeti tanács útján ő felsége által neveztetnek ki; de csak született s a hadi ismeretekben jártas, érdemes magyarok s első sorban birtokos nemesek legyenek. A kapitányoktól lefelé az ezredtulajdonosokat illeti a kinevezési jog, s ide is született magyarok nevezhetők ki. Katonai ismeretekben s vitézségben kiváló külföldiek is alkalmazhatók, s ezek indigenáknak veendőek fel.

Budán *katonai nevelő- s tanintézet* állítatik fel a magyar ifjaknak a katonai ismeretekben való gyakorlására s képeztetésére.

A magyar *nemzeti katonaság nyelve a magyar*, ez nemcsak a hadi kiképzés, hanem a hadi szervezésnél is, úgy a haditanács intézkedési körében, hivatalos nyelvv. A ruházat úgy alakíttatik, hogy az *hazai termékből, hazai ipar által* állíttassék elő.

A várak s a nemzeti katonaság ellátása, azok szükségletei, úgy háboru, mint a békelétszámban, a régi törvények értelmében is, az országgyűlés elébe terjesztendő számadás és költségvetés alapján megfelelő adózás útján fognak fedeztetni, s erre szabályzat fog kidolgoztatni. A még be nem kebelezett végvárak s részek bekebelezésére intézkedés fog tétetni.»

Végül a magyar nemesség fegyvergyakorlatairól előírja, hogy az ország nagyobb biztonsága végett, a nemesi felkelésnek a mai hadviselés rendszerébe illesztése céljából, a nemesség évenként május havában, egész hónapon át. vármegyénként kijelölt helyen összejön, fegyvergyakorlatot tart s ezt illető szabály fog majd kidolgoztatni.

A hadiszükségletet fedező adózásra nézve, a következő törvénytervezet készítettett:

Articulus III. Miután törvényileg van megállapítva az, hogy mindennemű segély csak országgyűlés útján adathatik, az 1715: VIII. t.-czikkben bizonyos esetekre fentartott concursus módja ezennel eltöröltetik. Art. IV. Az adózás rendszere még ez országgyűlés által állapíttatik meg. Art. V. A hadsereg legfőbb magyar főtisztségének összes tagjai született magyarok legyenek. A katonai status az ország politikai ügyeibe nem avatkozhatik.

Az új koronázási diplomának, s koronázás előtti törvényeknek a rendek által ekképen előkészített tervezete II. Lipót körében visszhangra nem talált. II. Lipót határozottan ragaszkodott a III. Károly és Mária Terézia által is elfogadott diplomához, s a rendekhez intézett leiratában igyekezett meggyőzni a rendeket, hogy ezzel teljesen elég lesz téve a magyar alkotmány biztosítékainak, miután azok szoros megtartására fogja az esküt letenni, melynek szentségében kételkedni nem lehet.

A koronázás előtti törvénytervezetekre az 1790. szept. 21-én kelt királyi leirat a következő megnyugtató részeket tartalmazza: »hogy azok a koronázás után fognak megfelelő méltatás tárgyaiul vétetni, a mennyiben az ország érdekében állanak, szentesíttetni. Egyszersmind felsoroltatnak most a kiválóbb észrevételek. Ezek végén a katonai ügyről ekképpen szól:

»A mi a katonaságról szóló külön czikkelyt illeti, kegyesen kijelentjük: *hogy a katonák az ország törvényeinek értelmében* (ad mentem legum Regni) *fognak kezeltni*, s úgy a mezei, mint várbeli magyar katonaság ezredeiben, született magyar tisztek alkalmaztatnak, a varasdi generalatus s más a várakra vonatkozó rendezkedés ügyének az országgyűlés tárgyalása alá bocsátásával.«

II. Lipót nov. 10-én kelt leirata, s a rendeknek arra nov. 14-én kelt válasza, mindkét részre lehetővé tette, hogy nov. 15-én a koronázás megtörténjék.

A fent jelölt leirat 14 pontból áll. A 8-ik pont, utalással az 1715: VIII-ik törvényre, hogy az állandó katonaság szüksége már országgyűlésileg elismertetett, ez pedig adózás nélkül fel nem állhat, a rendeket az 1764-iki országgyűlés példájára hívja fel adó megszavazásra, s az adózási mód megállapítására.

A rendek nov. 14-iki válasza oda igazítja ki a leirat értelmét, hogy az idézett 1715: VIII. t.-czikk külföldiek s benszülöttekből álló rendes katonaság tartásáról szól ugyan: de az bizonyos, hogy a magyar adó, úgy természeténél, mint annál fogva, hogy az a katonaság az egykori telek katonaság helyét pótolja, tisztán csak a magyar katonaságra rendelkezhető, s ez értelemben fognak most is erről intézkedni. Ezen felfogás uralkodott a rendeknél a további országgyűléseken is, s a megajánlott segélyt vagy ujjonczot mindig csak a magyar hadsereg részére értették, s magok részéről hivatalosan mást, mint magyar hadsereget nem ismertek el.

Ezen közjogi kifejezés később — mint látjuk — királyi leiratokban is használatba jött, habár ritkábban. Rendesen csak magyar ezredek czimén említetnek a magyarországi hadesapatok.

Ugyanezen válaszban a rendek egy másik leirat megnyugtató ígéretere, hogy ő felsége úgy a rendes, mint vég helyi magyar katonaságot az ország törvényei értelmében fogja kezelni, s hogy úgy a mezei mint vég helyi magyar katonaság élére született magyar tiszteket fog alkalmazni

a rendek kifejezik, hogy már ez is fokozza a nemzet örömet s megnyugvását; de a bizalom teljességére egyedüli feltétel az, hogy a hadsereg főparancsnoksága, úgy az egyes ezredek s csapatok tisztségei a mint ő felségének, az országnak is tegyék le a hűség esküt.

Ezen előzményekkel alkottatott meg az 1790-iki X. t.-czikk Magyarország függetlenségéről, melynek sorai így hangzanak:

Az ország karainak s rendeinek alázatos előterjesztésére ő felsége kegyelmesen megismerni méltóztatott, hogy jöllehet a felséges ausztriai háznak nőágbeli örökösödése — az 1723: I. II. t.-cikkeiben megállapított — mindazonáltal Magyarország csatolt részeivel szabad ország, s az egész kormányzási formát illetőleg, ideértvén minden kormányzókat, független, azaz semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját állammal s alkotmánynyal bíró, törvényesen koronázott királyától saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgandó s kormányzandó.

Az országgyűlés további működésére részint a török háboru, részint a francia mozgalmak sürgetőleg folytak be s részben bénítólag hatottak a kedélyekre. A több oldalról is fenyegető helyzetre való utalás, most is fokozólag folyt be a nemzet áldozatkészségének nyilvánulására.

A rendek megnyugdtak a XIX-ik t.-czikk biztosításában, hogy sem adó, sem ujoncz, semmiféle segély országgyűlésen kívül nem kívánható; a mi pedig országgyűlésen megszavaztatik, az csak egyik országgyűléstől a másikig ajánlható meg. Ezzel, a LXV-ik t.-czikk értelmében, a fenforgó török háboru folytán a szisztovói béketárgyalásokra követül gróf Eszterházy Ferenczet azzal küldik ki, hogy a háboru kitörése esetére nemcsak a nemesi felkelést ajánlják fel, hanem mig az országgyűlés összehívható lesz, csupán ezen esetben, az országos concursus összehívását is megengedik, hogy az intézkedjék. A LXVI-ik t.-czikkben pedig, a folyó török háboruban megfogyatkozott magyar ezredek kiegészítésére 6000 ujonczot ajánlanak fel, az 1741. LXIII.

t.-cikk feltételei mellett. Országos adóul az ország s kapcsolt részeiből, 4.563,053 frt szavaztatott meg, egy év múlva tartandó országgyűlésig.

Ez évi XVI-ik törvényezikben mondatott ki a nagy horderejű intézkedés: hogy az országban levő közhivatalokban idegen nyelv többé nem használtatik, a latin nyelv kivételével.

A hosszabb munkát igénylő reformügyek kidolgozására még országos bizottságok neveztetek ki, melyek sorában a rendes hadsereg kiegészítésére, a magyar ezredek létszáma biztosítására, úgy az adózási mód szabályozására vonatkozó munkálatok is előkészítendőek voltak, figyelemmel a törvények korlátai között az adózók javára. E munkálatok a legközelebbi országgyűlés elé voltak terjesztendőek.

A munkálatok nagy részben el is készültek, de mint látni fogjuk, csak az 1826-iki országgyűlésen vétethettek fel, akkor is azért, hogy újabb átdolgozásáról tétessék intézkedés.

XXIX. FEJEZET.

A francia háboru folytán kifejtett áldozatkészség I. Ferencz alatt. A rendek küzdelme a magyar hadsereg nemzetivé alakítására. Az ujjoncz-pótlék kérdése. A magyar ifjuság katonai képeztetésének ügye. 1792—1807.

II. Lipót hirtelen halála után 1792-ik évben Ferencz trónörökös megkoronázására az országgyűlés ez év május 20-ikára sürgősen összehívatott. A koronázás megtörténte után a fenyegető francia háboru folytán a jun. 3-án kelt királyi leirat, sürgős hadi segély megajánlására hívta fel a rendeket. A rendek 5 ezer gyalog ujjonczot, 1000 lovat, s 4 millió frtot ajánlottak fel hadi segélyül, tekintettel főleg arra, hogy a lefolyt török háboru igen igénybevette a nemzet anyagi erejét.

A hadsereg kilátásba helyezett átalakítására, hogy ez a magyar törvényeknek megfelelőleg fog kezeltetni, II. Lipót hirtelen halála folytán, egyelőre úgy látszik misem történvén, a rendek mintegy figyelmeztetésül, a hozott VIII.

és IX-ik törvénycikkelyekben megújították, hogy a hadi biztosságokhoz, a hadi kancelláriához, a seregek fő- és kisebb tisztségeire, a magyar ezredekbe, s várbeli katonasághoz magyarok neveztessenek s kimondatott, hogy a magyar ifjúságnak is tér nyitassék a katonai akadémiái kiképzetésre.

Természetesen, a mult évi országgyűlésen kiküldött deputatiók reform-munkálatainak felvételéről szó sem lehetett. A koronázás megtörténte, s a hadi segély megszavazása után legsürgősebb feladat volt az országgyűlés gyors feloszlátása, ami meg is történt.

E közben a francia forradalom lángja magasan lobogott Európa felett. XVI. Lajos és neje Mária Antoinette katasztrófája után, az európai koalitio hadviselése megindult Franciaország ellen.

A francia forradalom szelleme átsapott hazánkba is, s 1795 május 20-án a budai vérmezőn Martinovics és társai kivégeztetésével, elrettentő példát sietett statuálni, a szabad eszméknek még árnyékától is rettegő udvari politika.

A francia háboruban s az olasz csatatéren szenvedett óriási veszteségekre Ferencz király 1796-ban hívta össze ismét az országgyűlést, mely egyike a legérdekesebbeknek főleg nagyszerű áldozatkészségével. Ferencz király, hogy megnyerje a rendeket, azzal lepte meg, hogy első sorban nádor választásra hívta fel, s midőn nádorrá József főherczeg, a magyarok kedvence kikiáltatott, az országgyűlésen személyesen magyar diszruhában jelent meg, és ismertette a rendek előtt a szorongatott helyzetet.

»Ha valaha, most fenyegeti végveszély Magyarországot, így szól a rendekhez intézett királyi felhívás. — A francia nemzet, minden törvényes kormánynak, a keresztény vallásnak s az egész nemességnek kiirtására törekszik, hogy ezeket elnyomván, az emberek többi osztályait is zsarnok igájába hajthassa. Ő felsége bizik szeretett magyar nemzetének hűségében, s bizik, hogy ennek ősi vitézsége minden fenyegető veszélyt elhárítani fog. Ő felsége nagyanyját, Mária Théréziát is a legsúlyosabb időkben, a magyar nemzet vitézsége mentette meg, s azért nem forog fen kétség, hogy az

ősök ivadéka most is, hasonló buzgalommal fog sietni a trón és haza megvédésére» stb.

A rendek, daczára sérelmeik s nemzeti érdekeik háttérbe tolásának, 50 ezer ujonczot s élelmi szereket nagy mennyiségben ajánlottak fel azzal, hogy a király a nemesi felkelést is igénybe veheti.

A nemesi felkelés az örökösödési háboru óta mozgósítva nem volt. Ferencz király az 1796-iki országgyűlés eloszlása után, sietett a felkelést kihirdetni, s daczára a campoformiai békeegyezkedésnek, annak fölfegyverzése s begyakorlása folyamatba tétetett. A fővezérlet a nádort illetvén, alvezérekül a dunán-inneniben gróf Pálffy Miklós, a tuliban Eszterházy Miklós herczeg, a tiszántuli s inneniben Splényi és Mészáros altábornagyok voltak. A felfegyverzett nemesség 1797 augusztus havában a kijelölt összpontosítási helyeken teljes rendben vonult fel, mintegy 40 ezer főnyi csapatokban. A béke megkötésével a csapatok megyéikbe vonultak vissza, s a tél beálltával egyelőre fel is oszlott. A béke azonban rövid ideig tartott, s a kiűtött háboru folytán 1800. szept. 4-én mozgósítatott ujólag a felkelés, s 1801-ben, midőn a francia had már Bécs felé közelgett, az osztrák határ mentén állott felkelő tábor Bécs védelmére sietett decz. hó végén. E közben azonban ismét megkötöttvén a béke, a felkelő tábor visszavonult megyéibe.

A francia háboru folytán eddig felajánlott áldozatkészségét a nemzetnek, az akkori hozzávetőleges számítás, a rendes adókon s királyi jövedelmen felül, ujonczokban 160 ezer főre, s mintegy 40 millióra tette.¹⁾

A majd 9 évig tartott nagy francia háboru befejeztével, Ferencz 1802-ben május 2-ára hívta össze ismét az országgyűlést. Ennek főczélja volt, hogy a fenforgó viszonyok között előre látható újabb összeütközésre a haderő gyarapíttassék, s harczy képessége fejlesztessék.

Az 1802 május 12-én kelt királyi leirat az országgyűléshez, megemlékezéssel a nemzet hősi erényei, s katonai

¹⁾ Horváth M. VIII. k. 208. 1.

dicsőségéről, felhívja a rendeket, hogy tanácskozzanak a felett először, hogy »a rendes magyar katonaság« kiegészí- tessék s teljes létszáma biztosíassék; másodsor, hogy a hadi szükségletek fedezésére az adó két millióval növeltessék. Az előterjesztés célja főleg az volt, hogy az állandó sereg kiegészítésének állandósága is kimondassék, még pedig azon módszerrel, hogy az ujoncz-pótlás, a fegyverképes férfiak összeírása után, sorsolással s ne úgy mint eddig, toborzás és felfogadással történjék, mely mindig bizonytalan volt.

A rendek a fenforgó viszonyok között »a magyar ka- tonaság« kiegészítésének szükségét elismerték, e célból kívánták a létszám kimutatását, hogy ahhoz képest ajánl- hassák meg kiegészítésre az ujoncz szükségletet. Az állandó fentartás s pótlás kötelezettségét azonban alkotmányos s politikai szempontból nem fogadták el, hanem fentartották azt, hogy csak egyik országgyűléstől a másikig szavazzák meg ideiglenes hadi segély alakjában a szükségletet.

Hosszas tárgyalás s több felterjesztés után végre meg- alkottatott az I. t.-czikk, mely szerint 12 gyalog s 10 lovas ezred létszáma, ide nem számítva a véghelyeket, 64 ezer főben ajánltatik meg, azonban nem több, mint három évre. Kimondatott, hogy úgy a létszám, mint a kiegészítés mód- jának megszabása mindig az országgyűlésre tartozik. Há- rom év alatt 12 ezer ujoncz szedhető, most kivételesen az összeírt fegyverképesek közötti sorsolás útján; ha háboru törne ki, s újabb ujonczokra lenne szükség, országgyűlés hivandó egybe.¹⁾

¹⁾ A magyar sereg létszáma az 1802-ik évi kimutatás szerint állott 12 gyalog s 10 lovas ezredből. Egy gyalog ezredben volt 3857 katona, s így a 12-ben összesen 46,284. Egy ezredben volt: strázs- mester 20, káplár 120, alkáplár 144, két kompánia gránátos egy-egy 122 fővel, 18 kompánia közkatona, egy-egy 183 fővel s 54 tisztiszolga. Összesen 3294. Egy-egy lovas ezredben volt 1693 fő, így a tizben volt összesen 16,980. Az egész 63,264. Az ezredtörzsből volt: a tulaj- donos ezredes, a parancsnokló ezredes, alezredes, 2 őrnagy, 4 segéd- tiszt, 3 fő- 10 alorvos, tábori pap, auditor, számtiszt, futárok, s a többi kezelő és szolgaszemélyzet. Az ezredtulajdonosok időnként vál- toztak. Egy 1804-ben kelt kimutatás szerint (Geschichte der k. k.

Egyszersmind kimondatott, hogy három év alatt összehivatván az országgyűlés, a magyar seregek állandó fentartásának módja felett határozni fognak.

Ezen országgyűlés IV. t.-czikkelyében, a magyar hadsereg értelmi erejének emelésére, a katonai tudomány és ismeretek gyarapítására a magyar ifjúságnál, megállapított még az is, hogy míg az országban a katonai akadémia felállítatik, a katonai ismeretek a pesti egyetemen fognak előadatni. Ez alkalommal gróf Festetics György 40 ezer, Rhédey Lajos 10 ezer és Párniczky Mihály 1 ezer frt alapítványt tettek le, hogy addig is, míg az országban az akadémia felállítva nem lesz, ez alapítványok erejéig a bécsi egyetemen nyitassék tér néhány magyar ifjunak, a katonai ismeretek megszerzésére.

Még le sem telt három év, 1805-ben sürgősen összehivatott az országgyűlés, melyet ismét személyesen nyitott meg Ferencz, egyenesen a folyó véres harcok szinteréről érkezve, hogy a nemzetet újabb áldozatokra indítsa.

»A táborból jövünk, mondja trónbeszédében, hogy a háboru sulyos bajait kebleitekbe kiöntsük. Magyarok! ti mind nemesség, mind vitézség által dicső, nekünk kedves nemzet. Nem rég adtátok újabb tanuságát, hogy a háboru terheit s veszélyeit bölcsen méltányolva, s a haza alkotmánya szeretete által indítatva, segedelmeteket gyorsan szoktátok megajánlani. Már rég meghaladtátok őseiteknek

Regimentes etc. I. b.) volt 13 magyarországi, 2 erdélyi s 17 határőrvidéki s 4 könnyű gyalog ezred. Ezek voltak: 2. számú Ferdinánd fhg (1714-ben alakult Ujvári ezred volt), 19. számú Alvinczy (1741-ben Pálffy), 31. számú Benyovszky (1741-ben Haller), 32. számú Gyulay (1741-ben Forgách), 33. számú Sztáray (1741-ben Andrássy), 34. számú Kray (1784-ben Vetési), 37. számú De Vins (1741-ben Szirmay), 39. számú Nádasdy (1756-ban Pálffy), 48. számú Vukasovich (uj), 51. számú Splényi (1702-ben Babocsay), 52. számú Antal fhg (1741-ben Erdélyben Bethlen Farkas alapította), 53. számú Jellasich (uj), 60., 61., 62. számú 1796-ban alkottattak. Ezeken felül voltak a határőrvidéki ezredék: Károlyvári négy, varasdi 2, szlavoniai 3, bánáti 4, székely 2, oláh 2, összesen 17 ezred. Az osztrák seregben volt akkor 47 gyalog, 11 könnyű gyalog ezred.

1741-iki tetteit, melyek által azok maguknak mind a történelemben, mint a felséges ausztriai ház fejedelmeinek szívében, halhatatlan nevet érdemelték ki. Tanácskozatok és végezzetek gyorsan; — a béke helyreállta után atyailag gondoskodva bizonyítanom be, mennyire szíven fekszik a magyarok üdve s boldogsága.»

József nádor még lelkesítőbb szavakban igyekezett a rendek áldozatkészségére hatni. »Az ellenség agyarkodása a legsúlyosabb veszéllyel fenyegetik alkotmányunkat s politikai fenmaradásunkat. — Az én ereimben is Árpád vére foly, s annyira még meg nem fogyatkoztunk, hogy cserben hagyjuk királyunkat és hazánkat.«

A harmadik nagy francia háború folyt le ez alatt, melyben Napoleon gyors mozdulataival egymásután aratta páratlan diadalait.

Az országgyűlésen, a várt áldozatkészség helyett, meglehetősen közönyösség foglalt tért, s az évi I. t.-cikkelyben a nemesi felkelés ajánltatott fel arányos telek-katonaság szervezésével, melynek rendje s kiállításának módja részletesen körülíratott.

Az országgyűlés eloszlátása után kevés időre Napoleon már Bécs alatt állott. Rövid időre 1805. nov. 12-én Bécset el is foglalta, s csakhamar Pozsony ostromához fogott. Az auszterliczi döntő győzelem után decz. 16-án megkötöttet a pozsonyi béke.

A béke napjaiban vette kezdetét a hadrendszer újabb átalakításnak kísérlete, s az újabb fenyegető háborúra a lázas előkészület.

A kormány kezdetben országgyűlés nélkül gondolta terveit keresztülvinni. Ez irányban történt tapogatózás azonban csakhamar meggyőzte a királyt, hogy az teljes lehetetlen. 1807. ápril 5-ére hivatott össze az országgyűlés, melyen a királyi előterjesztések főbb pontjai voltak, hogy a rendek a hadsereg állandó pótlásának módját készítsék meg, hogy az adó emeltessék fel, s a hosszas háború által kimerített kincstár felsegélésére a rendek gondoskodjanak.

Az 1802-iki országgyűlésen — mint előadtuk — az

összeírt fegyverképesek közötti ujonczozás módja csak 3 évre fogadtatott el, s most ez letelvén, a rendek ezen 1807-iki országgyűlésen a régi toborzási s fogadási rendszerhez való visszatérést határozták el.

A magyar sereg kezelésének rendszere, — mint már érintettük — sem az alkotmány követelményei, sem a nemzet igényeinek nem felelt meg. Az 1790/1-iki országgyűlés tanácskozmányai során, körülírta az önálló hadi intézmény feltételeit. Akkor a rendek megelégedtek azon ígérettel, hogy a király intézkedni fog a magyar hadseregnek a törvények értelmében leendő kezeléséről, s ebben megnyugodva, szavaztak meg annak kiegészítésére 6000 ujonczot.

A francia háború fellángolásával, a rendek ősi önfeláldozó készségük nyilvánításában, nem találták illőnek a szorongatott pillanatok kedvező esélyeit kihasználni a jogok érvényesítésére, a magyar hadsereg kezelésénél is, és nehézség nélkül ajánlották fel 1796-ban az 50 ezer ujonczot, 1802-ben és 1805-ben a további hadpótlásokra kívánt hadi segélyt, s nagy adóösszegeket. Azonban mindig a magyar hadsereg kiegészítésére.

A bécsi udvari köröket képviselő kormány azonban ismételten is megragadta az alkalmat, a szorongatott viszonyok s a nemzet lojális áldozatkészsége pillanataiban is, hogy a nemzetet, az áldozatkészség mellett, a hadsereg kezelésénél érvényesítendő érdekei és jogairól lemondásra, s az egyseges osztrák hadrendszerbe való olvasztásának elfogadására bírja. Így vettetett fel a hadpótlás ügye az 1807-iki országgyűlésen is, mint történt az 1802-ikin, hol annak végleges rendezése a legközelebbi időnek tartatott fel.

Az 1802-iki országgyűlésen ugyan is a 64 ezer főben megállapított magyar hadsereg pótlására 12 ezer ujoncz szavaztatott meg.

A magyar hadsereg létszáma ezzel tisztába volt hozva; ezredei is körvonalozva voltak, de legfőbb kezelése a bécsi haditanács alatt állott, vezényleti nyelve a német, főtisztjei pedig tulnyomó részben idegenek voltak: daczára annak, hogy az 1790-iki országgyűlésen annak a magyar törvények

szerinti kezelése megígértetett: a mi meg nem történvén, ez a rendek alkotmányos s nemzeti aggályainak állandó forrását képezete.

A rendek ily viszonyok között, az így kezelt hadsereg kiegészítésének állandó fentartási kötelezettségét ovakodtak törvényileg szentesíteni, hanem a fenforgó szükséghez képest csak egyik országgyűléstől a másikig, a királynak nyújtandó hadi segélyképen, minden abból vonható következtetés nélkül, szavazták meg a pótlást, mint egy ideiglenes intézményt, melynek meg kell szünni, s a helyett létre kell jönni az önálló kezelésnek, amikor is ideje s helye lesz az ország igazi érdekének megfelelőleg, rendezni az ujonczállítás módját s rendjét is.

Ez volt a tulajdonképeni oka, hogy a rendek a hiány pótlására megszavazott ujoncz szedést, most az 1807-iki országgyűlésen, ismét a régi módon, t. illik a toborzás és felfogadás útján ajánlották meg. A katonai és ujoncz kötelezettség kimondásával, s a kötelező ujoncz állítással, a magyar hadsereg tényleg fennálló törvényellenes kezelési rendszerének elismerése is kimondatott volna, s ettől a rendek óvakodtak. Kifejezést is adtak ennek tanácskozásaik során, sőt a hozott törvényekben is.

1807. május 12-én tartott 12-ik ülésben ekként vitatták a kérdést: »Magyarország első idejétől kezdve tartozott ugyan minden hazafi katonáskodni, de csak háboru idejében. Midőn békesség volt, csak a király és zászlós urak zsoldosai és szabadosai voltak a katonák. Az 1715: VIII. t.-czikk által az állandó katonaság ugyan behozatott, hanem az erre szánt adóval együtt az országgyűlésnek tárgyává tétetett. De sem ezen, sem más törvény által az ország soha nem köteleztetett, hogy az állandó katonaság számát békesség idején is tartozzék fentartani. Maga a katonaság, szabad fogadás vagy is verbung által tartotta fel magát.«

Sürgöttetett továbbá, hogy a katonai tisztségek magyarokkal töltsenek be, s a magyar hadsereg nyelve a magyar legyen. A jun. 16-iki ülésben erre azon ellenvetés történt, hogy ha a magyar katonaságnál a katonai dolgok magyar

nyelven folytattatnak, a horvátok s mások is, kik e nyelvet nem tudják, az előmenetekben gátoltatni fognak. Erre mondatott: »hogy a magyar nyelvnek használata a magyar ezredekre értetődik, ha a horvátok és más ilyenek a magyar katonaságnál keresik előmenetelőket, módjok vagyon, hogy tanulják meg a magyar nyelvet. Ha más nyelvet megtanulhattak, miért ne tanulhatnának meg magyarul?« Horvát részről erre az a válasz jött, hogy ha a commandó nyelvéné a magyart kívánják, ők nem ellenzik, csak az ki ne terjesztessék a végbeli katonaságra.

A 12 ezer ujonczot felajánló 1807: I. t.-cikk 9-ik szakaszában pedig felsorolják, hogy a magyar nép idegenkedésének a katonai élettől egyik fő oka abban rejlik, s ez áll utjába a felfogadás s a toborzás sikerének is, hogy az ezredek tisztjei idegenek, kommandó nyelv a német, s így a legénység megérteni sem képes saját tisztjének rendeleteit. Ennél fogva kimondották, az 1792. évi IX. t.-cikkekre való hivatkozással is, hogy *a magyar hadseregnél, úgy az ezredekben, mint a véghelyeken, úgy a generálisok, mint a törzstisztek magyarok legyenek, s az érdemes katonai személyek, azok özvegyei, árvái megfelelő elismerés s kedvezményben részesüljenek.*

A katona-kötelezettségnek vagyis a kényszer-ujonczozásnak törvénybe iktatásától, ekképen következetesen óvakodtak a rendek, nehogy ezáltal a magyar alkotmányon tényleg kívül álló, s törvényeinkkel nem egyező hadi kezelés állandósága biztos alapot nyerjen. Így az ujonczjutalék, mint csak egy ideiglenesség, a királynak felajánlott önkénytes hadi segély, időről-időre megadatott ugyan, azonban minden innen vonható következtetés nélkül, mindig csak egy esetre, s ez is kizárólag a magyar sereg kiegészítésére. Elvileg ezzel óvták meg teljes jogfentartásukat, a tényleges állapottal szemben.

Miután pedig a régi toborzási s hadfogadási rendszer sikertelenségei s meddőségére történt többször a kormány részéről utalás, a rendek inkább a kormány támogatására 200 ezer frtot ajánlottak fel, hogy az ujoncz fogadásnál az

eddiginél nagyobb felpénzzel, 30—40 frttal személyenként éleszszek az önkénytes beállásra a kedvet.

Az 1807-iki országgyűlésen a nemzet áldozatkészsége, a 12 ezer ujoncz megajánlásán kívül, rendkívüli pénzsegélyben is nyilvánult, mely a nemesség s polgárság ingó és ingatlanaira kivetett adó útján szedettet be. A nemesség s papság ingatlan birtokai évi jövedelmének hatoda, az ingók értékének százada, az iparosok jövedelmének szintén bizonyos hányada rovatott ki hadi segélyképen.

XXX. FEJEZET.

További áldozatkészség az 1808-iki országgyűlésen. Az utolsó nemesi felkelés a francziák ellen. A magyar katonai akadémia alapítása Ludoviceum néven. A francia háboru vége.

A reactio. A nemzet sérelme az 1826-iki országgyűlésen.

A nagy Napoleoni háboru időközi békéje csak arra való volt, hogy az újabb mérkőzésre a felek időt nyerjenek újabb erőik összegyűjtésére. Ferencz király is a czélból hívta össze az 1808-ik évre ismét az országgyűlést, még pedig hogy egyéb czime is legyen, mint újabb katonai áldozatra való felhívás, nejének Mária Ludovikának megkoronáztatása is kitűzetett.

A királyi trónbeszédben hangsúlyoztatik is az, hogy a rendek nemcsak a királyné koronázásáról, hanem azokról is gondoskodni fognak, mik az ország alkotmányát, üdvét és méltóságát biztosítani fogják, s őseik példáját nemcsak követik, hanem felül is mulják. — »Minden népek, egész Európa szemei reátok, magyarokra van függesztve, — azon legyetek, hogy továbbá is magyarok maradhassatok, s megtarthassátok saját nemzeti sajátságokat«. A trónbeszéd homályos szavait azután a nádor, a primás, az országbíró s mások magyarázták meg, hogy a külviszonyok tiltják világosabban szólani, de ő felsége a legmesszebb menő hadisegély felajánlását várja nemcsak a fejedelmi ház, hanem egyenesen a haza védelmére.

A királyné megkoronázása után a rendek nem késtek

a honvédelem ügyét tárgyalás alá venni. A nemesi felkelés vettetett fel első sorban tanácskozás tárgyául. Felajánltatott úgy, hogy három év alatt, szükség esetében országgyűlés nélkül is kihirdethető.

A felkelés főbb szabályai azonban előirattak. Minden családból egy személy köteleztetett fegyvert fogni, és pedig azok, kiknek 3 ezer forint jövedelmök van, lovon, a kevesebb jövedelműek gyalog tartoztak kiállani. Két ezer frt jövedelműek saját költségen köteleztettek táborozni. A többiek, lovas vagy gyalogok, e célra alkotott felkelési pénztárból segélyeztettek. Helyettesítés csak a betegek, kiskorúak, papok, közhivatalban levőknek volt megengedve. Minden egyházi s alapítványos javak egy-egy lovast szereltek fel. A városok polgári csapatokat szerveztek. Jász-kun-hajdu kerületek, a szokott módon állottak elő.

A felkelési pénztár következőleg szerveztetett. A nádor készíttetett 6 havi táborozásra költségvetést, mely is a vármegyék között felosztatott, s a vármegyék azután beszédtek, s a szükséglet ebből fedeztetett. Egy lovas napidíja 16, gyalogé 12 krban számíttatott, a lovas lóporcióján kívül.

Majd kijelöltettek a hadi gyakorlatra a gyülekezési helyek, s az ország négy részére a főparancsnokok kinevezettek, a nádor vezérlete alatt. A bandériumok szervezésével küldöttség bizatott meg.

Az álló sereg részére, a múlt évi 12 ezer ujoncához még 25 ezer szavaztatott meg a VI-ik t.-cikk értelmében, tisztán a magyar ezredekhez azzal, hogy ha még több áldozatra volna szükség, annak megajánlására újabb országgyűlés hívassék egybe.

Az adóra vonatkozó ajánlata a rendeknek így szól: »az 5 millióból álló adót s ezen felül a katona-fogadás elősegéllésére legutóbb tartott országgyűlés által hozott törvényczikkelyben ajánlott 200,000 frtot, — a következő 3 esztendő alatt tartandó országgyűlésre felségednek minden készséggel beajánljuk.«

A ritka áldozatkészség e nagy pillanataiban a rendek hazafias buzgalma a hadi tudomány önálló művelése, s a hadi

ismereteknek a magyar hadseregben való fejlesztése érdekében is hasonló páratlan áldozatkészségben nyilatkozott meg.

Az 1802-iki országgyűlésen kimondatott már, hogy a katonai tudományos ismeretek a pesti egyetemen adassanak elő, míg egy önálló külön katonai akadémia szerveztetik. Gróf Festetich György s társai alapítványai is törvénybe iktattattak. A rendek lángoló buzgalma most már idejét látta, hogy az önálló magyar nemzeti katonai akadémia fel is állíttassék. Ezen országgyűlésen több mint egy millió frtot irtak alá, s ez évi VII-ik t.-cikkben az aláírók megörökítésével kimondatott, hogy a nemzeti katonai akadémia Váczon állíttatik fel, hol a megfelelő telket, mely az egykori Theresianumra volt szánva, a király ide ajándékozta, s a királyné a koronázási ajándékból 50 ezer frtot hasonlólag felajánlván, a felállítandó akadémia az ő nevére Ludoviceumnak neveztetett el.

A hivatkozott t.-cikkben az akadémia legfőbb felügyeleti joga a királyra ruháztatott, ki gondoskodni volt hivatott alkalmas férfiakról annak vezetésére, hogy ott a nevelés az alapítók és az országgyűlés határozata értelmében történjék, s annak célja, feladata, az országgyűlés tudta nélkül ne érintessék; s hogy megfelelő legyen ez intézet a katonai tudomány s ismeretek kívánalmainak, egy küldöttség részletes tervet dolgozott ki a tanügyi beosztásra nézve is. Egyelőre 120 ingyenes és 80 fizető hely szervezése rendeltetett meg.¹⁾

¹⁾ Az intézet 6 osztályra tervezetett s a tantárgyak az osztrák tartományokban levő hasonló intézetekével egyenlősítettek, s előadási nyelvéül a magyar, latin s német, a 2-ik osztálytól a 6-ig a német jelöltetett meg, az ezen ügy szabályozására kiküldött bizottság által.

Az akadémia azonban, daczára az 1812-iki országgyűlésen s később is tömegesen érkező alapítványoknak, a tervezésen túl mit sem haladt. Így érte az 1829-iki országgyűlés is, midőn a rendek, a váci ház eladása után, annak felállítását Pestre határozták, hogy most már az építés s a megnyitás haladéktalanul megtörténjék. Az épület készen állott az 1832—6-iki országgyűlés idejében, a megnyitásról azonban még szó sem volt. A rendek az országgyűlésen a még szükséges 309 ezer frt megszavazását 1836. ápril 27-én készített törvényjavaslatban kimondották: hogy az intézet ez év nov. 1-én

Az országgyűlés 1808. nov. 5-én befejeztetett, s 1809 év tavaszán megindított az osztrák hadvezérlet részéről, a Napoleon elleni hadjárat, mely az osztrák hadvezérlet teljes kudarczával, s az okt. 14-én megkötött bécsi békével fejeztetett be.

A hadjáratban mintegy 300 ezer gyalog, s 32 ezer lovas vett részt, Ausztria és Magyarországból, az összesen 54 ezerre menő felkelő sereggel együtt.

A nemesi felkelés febr. 19 és apr. 1-én kibocsátott felhívással mozgósított. A vármegyék, városok, főpapok s főurak külön-külön hivattak föl, hogy a törvényben előirt segélyen felül, katona, pénz, vagy természetbeli adományokkal járuljanak a haza megmentéséhez. »Mostanság — így szól József nádor Pestmegye közgyűlésén, — királyunk üdve, hazánk fenmaradása, ősi alkotmányunk létele forog kockán. Nem arról van szó többé, hogy viseljünk-e háborút, hanem megvédhetjük-e alkotmányunkkal és szabadságunkkal hazánkat, vagy még magyar nevünk vesztét is kell majd siratnunk.«

megnyitassék, az 1808-ik évben alkotott rendszerben, úgy azonban, hogy minden hadi s más tudomány, magyar nyelven tanítassék. Az 1808-iki nevelési és oktatási rendszer átvizsgálása, s a kor kíváncsiság szerinti átalakítására országos deputatio kiküldése határoztatott.

Ferdinánd király azonban azt, hogy a tanítási nyelv a magyar legyen, nem fogadta el, mire a rendek azt felelték: hogy így ott oly rendszer ápolása nyerne tért, mely az ifjúság katonai oktatása céljának nem felelne meg, mert ezzel kiölnék belőle a nemzetiséget. Inkább visszavonják javaslataikat, hogysem a nemzet lassu elöléséhez segédkezet nyujtsanak. Ugyanezen értelemben sürgette az 1840-iki országgyűlés is az intézet megnyitását. A bécsi udvar most is hajthatatlan maradt s abba, hogy a magyar nemesség bőkezű alapítványa folytán létesült intézet nyelve magyar legyen, beleegyezni semmi szín alatt nem akart. 1844. nov. 6-án kelt felírásban panaszosan említik a rendek, hogy az intézet létesítése azért akadályoztatik, mert a nemzet törvényes jogaihoz híven a nevelési rendszert, mely 1808-ban is országgyűlésileg dolgoztatott ki, a jelen idő kíváncsiainhoz akarják tökéletesíteni, s hogy ott a tudományok magyar nyelven adassanak elő. Sürgetik, hogy 36 év múlva történjék már valami. Azóban mi sem történt.

A francia had ezalatt óriási győzelmeket aratva az osztrák seregeken, gyorsan haladt Bécs felé. Május 13-án már Bécs Napoleon kezében volt.

A nemesi felkelés gyűlő helyéül Győr jelöltetett ki, hova az elég rendben meg is érkezett.

Napoleon Bécsből tette közzé a magyarokhoz intézett felhívását, Ausztriától való végleges elszakadásra, melynek végpontja ez volt: »gyülekezzetek azért össze Rákos mezejére, őseitek szokása szerint, tartsatok ott nemzeti gyűlést, s adjátok tudtomra végzéseiteket.«

A felhívásnak mi sikere sem lett. Junius elején Napoleon hadai már Pozsonyban, jun. 14-én Győr alatt megvívták a győri csatát, melyben része volt a nemesi felkelésnek is, s a francziák diadalával végződött. Majd a vágrámi csatavesztés után Ferencz képtelenné vált a háboru tovább folytatására, s végre október 14-én megkötöttetett a bécsi béke, s ezzel a felkelő sereg is bevégezte feladatát, haza bocsáttatott.¹⁾

A megkötött béke, Ferencz leánya Mária Lujzának

¹⁾ Egy pemes magyar felkelő ezred létszáma a következő volt: a törzsben volt: parancsnokló ezredes 1, alezredes 1, őrnagy 1, auditor 1, orvos 7, tábori pap 1, futár 5, zászlótartó 3, s a többi mellék-személyzet. Ezen felül első kapitány volt 6, második kapitány 6, főhadnagy 12, alhadnagy 12, őrmester 12, trombitás 6, kovács 6, káplár 108, köztívész 900, összesen 1099. Az ezred három osztályra, egy osztály három századra, minden század két szárnyra, minden szárny két szakaszra oszlott. Így egy ezred állott 9 századból 18 szárny, és 36 szakaszból. A felosztás és gyakorlás regulamentumát egy nádori szabályzat írta körül, (lásd: Hartleben kiadását 1809-ik évből.) Ezen szabályzatban a felkelő sereg harcászati rendje, a vezényszavakkal együtt részletesen volt előírva magyarul. Így a következők: »cél, célpont, csapat, csatatűz, egyesülés, egyenest, elősereg, elővigyázat, éjjel űrjáró, ezred, főhadi szállás, főhadi kormány, fegyverbe, főőr, fordulj, front (ez maradt), hátrálás, hívó, harcrend, hadrend, igazolás, jelentés, kanyarodás, kettős lépés, kettős fuvás, kettős ütés, keregtű sereg, kiállítás, köszöntés, mars, őrizet, osztály, ostrom ütés, osztalék, oldal, önálló, puskázó, rajtahajtás, rend, szakasz, század, szárny, szójel, sor, szorosság, szárnyaló, tábor, tüzelés, takarodó, utóember, végőr, viradó, zárkózz, zászlótartó« stb., mint magyar vezényszavak voltak használatban.

Napoleonnal 1810. ápril 2-án létrejött házasságával állandólag biztosítotttnak látszott.

A béke e napjaiban került napirendre a monarchia pénzügyi katasztrófája. A hosszas háboru hadi kiadásai egyszerűen kibocsátott papírpénzzel fedeztettek, melynek ércalapja most már teljesen hiányzott, úgy hogy ezer frt papírpénz, száz ezüst forintot alig ért. Sok tervezgetés után kimondatott a devalvatio, hogy a papírpénz ötöd értékre szállítatik, s 100 frt papírpénz 20 ezüst frtban számítatik, s így forgalomban levő 1060 millió, 212 milliót fog érni.

Az óriási csapás, képzelhetni, mily lesújtólag hatott a nemzetre. A hadviselés bajai úgy is elég nagyok voltak. E mellett az ország saját intézményeiben is megbénított lévén, az elégtelenség minden téren érezhető kifejezést nyert.

Az 1811. aug. 25-ére összehívott országgyűlésen, a nagy pénzügyi bukás, s a pénzérték leszállításának ügye foglalkoztatta első sorban az ingerült rendeket.

Nem csak anyagi, de alkotmányos szempontból is súlyos és végzetes volt ez az országgra. A király önkényűleg rendelte el a pénzérték leszállítását, s ezzel az érték biztonságának alapja rendítetett meg, mire a királynak a magyar alkotmány keretében, sem joga sem hatósága nem létezik. A rendek azt követelték, hogy a király vonja vissza a devalvatióra vonatkozó rendeletét, az egész pénzügyi baj terjesztessék az országgyűlés elé, s az határozzon a további teendők felett. Királyi rendeletekkel az országban kormányozni nem lehet, s a pénzügyről határozni, melyhez a birtok s vagyon kérdése van kötve, csak az országgyűlés jogosult. Ez volt a rendek felfogása. Ez alapon kívánták, hogy az egész ügy országgyűlés elé terjesztessék, mely kívánatról az udvar még csak hallani sem akart. A rendek annál inkább ragaszkodtak kívánságukhoz, mert a pénzügygyel az adózás ügye is szorosan együtt járt.

A király kívánsága volt: hogy az ötöd értékre leszállított pénznemnek ezen értéke most már biztosítassék, kellő érczalappal, s ennek egy részét Magyarország állítsa elő.

Azután a hadi adó szintén emeltessék fel, még pedig 12 millióra.

A rendek a pénzügyi dolgokban szigoruan ragaszkodtak felfogásukhoz, s végre is az utolsó királyi leirat úgy oldotta meg a kérdést, hogy egy küldöttségre bizassék az ügy, s az majd tegyen a legközelebbi országgyűlésen jelentést.

A 12 millió hadi adóra nézve a rendek, — mint ez a hozott I. t.-czikkben is kifejezve van, minden innen vonható következtetés nélkül, csupán ez egy esetben, egy millió mérő rozsot s egy millió mérő zabot, amazt 4, ezt 2 frt értékben számolva, szavaztak meg a nemesség terhére, s még a só árának két frttal emelésébe egyeztek meg, közvetett segedelem gyanánt. »Annyi sérelem után is jelét adtuk ezzel felsegéd iránti hűségünknek, — azonban kijelenteni kénytelenítettünk: hogy ha az alkotmány és ősi szabadság sérelmeit nem orvosolja, az ország kormányzatának függetlenségét vissza nem állítja, ily segedelmet jövőben nem ajánlhatunk.«

A rendek, a hadi adó ügyében úgy, mint az ujoncz ajánlat kérdésében, szigoruan megóvták most is álláspontjukat, s egyik feliratukban kinyilvánították: »hogya az 1715. VIII. t.-czikk után is, a nemesi felkelésen és a bandériumok kiállításán kívül, semmi kötelesség nem fekszik rajtunk; önként következik, hogy ezen törvény idejétől fogva, a segedelmek adása, a szoros értelemben való kötelességek közé nem számláltathatik, és hogy ez — mint ingyen való adomány — természete szerint minden kényszerítést és határozást kirekeszt, s így az ajánlók akaratja nélkül, semmi változást nem szenved.«

A királyi előterjesztés ezuttal 12 millió frt megszavazását sürgeté.

Az országgyűlés, a fenforgó súlyos pénzügyi s gazdasági válság vitái közben, a fentebb ismertetett hadi segély megszavazása után, csakhamar feloszlattatott, s 15 évig azután össze sem hivatott.

Ez időben a Napoleon elleni európai coalitio mindig erőteljesebbé vált; s végre Ferencz is a coalitiohoz csatlakozván, az 1813. évi okt. 18-iki döntő lipcei csata után,

Napoleon bukásával, teljes diadalra jutott. Napoleon bukásával az 1815-ben Bécsben összeült európai congressus szabályozta Európa további sorsát, mely a fennálló alkotmányosság s a szabadság megszorítására vezetett. Ezért mellőztetett most már a magyar országgyűlés is, s az állami szükséglet előállítására, a kormányzat s közigazgatás udvari rendeletekkel szabályoztatott, mely a magyar alkotmányosság felüggesztésével volt egy és ugyanaz.

Ausztria és Magyarország egységes alapokon való kormányzásának kísérlete, a szent szövetség mindent átölelő uralma alatt, ismét napi rendre került.

A vármegyei törvényhatóságok, mint végrehajtó közegekre hárult most a feladat, hogy az alkotmányosság védbástyaiként álljanak őrt, a törvények és jogok ellenére folyó önkényuralmi törekvésekkel szemben.

Majd 15 évig tartott az ádáz harc a vármegyék, s az alkotmányt mellőző s rendeletekkel uralkodó kormány között. Ujjoncz-állítás, adószedés, mindez csak országgyűlés által volt engedélyezhető. Most hatalmi önkénnyel követeltetett ezek előállítása. A vármegyék remonstráltak, felirtak, kívánták az országgyűlés egybehívását, végre megtagadták a törvénytelen rendeletek végrehajtását. Kitört a nyílt harc az alkotmány védbástyái s a kormány között. A vármegyék katonai erővel, királyi biztosokkal halmoztattak el, a törvénytelen rendeleteket végrehajtani vonakodó tisztviselők, alispánok, szolgabírák, börtönbe huzoltattak, stb.

Majd újabb külföldi események jöttek közbe. A belga, az olasz háboru tünetei jelezték, hogy közeledik a magyar nemzet áldozatkészségére, hűségére, ősi erényeire való hivatkozás szüksége.

Több mint 14 évi küzdelem után, a király körében belátták: hogy a magyar nemzet, alkotmánya s törvényei sérthetetlenségének feltételeit, mint létének védpaizsát s egyetlen biztosítékát, elhagyni nem fogja, s attól eltántorítani mi sem képes; így a további egységesítési kísérletet abbahagyni határozták, s a nemzet kiengesztelésére később

felhangzott a királyi szó is, mely az elmúlt események feletti sajnálatát fejezte ki.

Összehivatott tehát az országgyűlés 1825 szept. 15-ére Pozsonyba, mely az 1890/1-iki országgyűléshez hasonlólag, első sorban az alkotmány s jog védelme országgyűlésének volt mondható.

Az országgyűlésre tüzetett ki a királyné megkoronázása is, melynek megtörténte után a rendek az alkotmány biztosítékai iránti kívánalmaik szövegezéséhez fogtak: hogy ezentul minden három évben összehivassék az országgyűlés; hogy a kormányzás a törvények korlátai között, az ország hatóságai s tisztviselői útján történjék, s törvény ellenére semmiféle rendelet ki ne adassék; hogy adó vagy újoncz, mely az országgyűlés által engedélyezve nincs, ne szedessék.

A hosszas, majd két évig tartó országgyűlés eredménye, főleg az alkotmány biztosítékait tárgyzó törvényekben nyilvánul. Ez évi III. és IV-ik czikkelyekben, az 1790/1-iki törvényeknek, az állami függetlenségre vonatkozó intézkedése ismételéssel, hogy az ország független, s másnak semmi irányban alárendelve nincs, megújítatott a sarkalatos jog is, hogy mindennemű hadi segély, újoncz s adó ügy felett csak országgyűlés határozhat, s annak egyik országgyűléstől a másikig történő megállapításain kívül, semmiféle rendeletekkel eljárni nem szabad.

Ezen országgyűlés folyamán ragadták meg a rendek az alkalmat, a magyar akadémia elaltatott ügyének felébresztésére is, s a XVII-ik t.-czikkben kimondatott: hogy az akadémia, minden további késedelem nélkül, a mennyiben létező alapja megengedi, Pest városában felállítassék, a régi váczai Terézia-féle épület, alapjaival, mennél gyümölcsözőbben értékesítsék. Ő felsége szintén kijelentette, hogy intézkedni fog, miszerint a katonaságtól, az akadémiához, tanítók s felügyelőkképen alkalmazandó egyének, fizetésekkel és díjakkal, a katonai kincstárból láttassanak el, s egyéb módon is segítsék elő az akadémia ügye. Mindennek dacára, az akadémia sem akkor, sem később nem nyitvatott

meg. Miért? Már erről megemlékeztünk, s később még szólni fogunk.

Több mint 14 évi szünetelés után, így összehívott országgyűlésnek, egyik legfőbb tárgya lett volna, az 1790/1. országgyűlés által kiküldött országos bizottságok reform munkálatainak is tanácskozás alá vétele, melynek egyik ága az ujjoncز állítás és a hadi adó rendszerének megállapításáról szóllott. A munkálatok felett azonban, már több mint negyed század folyt le, s így azok újból való átvizsgálásának szüksége nyilvánvalóvá vált. E végből újból egy bizottság küldetett ki, hogy a jövő országgyűlésnek tegyen majd jelentést.

Ezen 1790/1-iki országgyűlés által kiküldött bizottságnak, a jelen országgyűlés elé terjesztett reform-munkálatai sorában, az adó s az ujjoncز állításról szóló része, főbb pontokban ekképen sorolja el a magyar álló hadsereg közjogi fejlődését: »Az európai államok katonai rendszerének a múlt század végétől az álló hadseregre történt alakulásával, az osztrák birodalom, s Magyarországnak más szomszéd tartományokkal való nexusa elodázhatlanná tette, hogy ez ügyben itt is valami történjék. 1715-ben behozatott ezen állandó katonaságra az állandó adózás. 1741-ben megalakított a formális magyar hadsereg is, midőn ez év LXIII-ik t.-cikkelye értelmében a nemesi felkelés szabályozása alkalmából 6 magyar ezredben 21,622 főből álló katonaság szerveztett, s azóta ez, felemelt számban, állandólag fenttartatik. A hivatkozott törvényben azon föltétel áll, hogy a fenti sereg hiányainak pótlására a rendek semmi szín alatt nem kötelezhetők, annak pótlása azért, úgy béke mint háborn idejében, a rendek szabad ajánlata folytán, vagy toborzással még is megtörtént.

Az elv kimondatott az 1791. XIX. t.-cikkben is, hogy országgyűlés megajánlása nélkül sem ujjoncز, sem adó nem szedhető, a LXVI. t.-cikkben küldöttségre bizatott, hogy a magyar hadsereg hiányai pótlására valamely rendszeres mód dolgoztassék ki.

A hivatkozott t.-cikk szerint tehát, midőn kimonda-

tik, hogy az országgyűlés fog rendesen intézkedni a magyar ezredek növeléséről s kiegészítéséről háboru esetére, az ezrekben történő évi hiány kiegészítésére célzó módra kell a küldöttségnek javaslatot tenni, hogy az oly állapotban legyen, hogy addig is, míg az országgyűlés intézkedik, az első rohammal való szembe állásra képes számban legyen a hadsereg.

A küldöttség véleménye az, hogy a katonai kerületek létszámában, halál, szökés, képtelenség, vagy szolgálati év letelése folytán felmerült évi hiány állapitassék meg, az országgyűlés elébe terjesztessék, és az szavazza meg az évi pótlást a jövő országgyűlésig. Az így kimutatott szükséglet osztassék fel a megyék között lélekszám arányában, a megyék az egyes községekre vessék ki ismét lélekszám arányában. A községek a rájuk eső részt azután beszedik, első sorban toborzás vagy felfogadás útján, ha így nem lehet, akkor sorozással. Itt az egyetlen fiuk, vagy kik a gazdaság fentartására szükségesek, kivételnek a sorozásból.« Azután egyes módok soroltatnak fel a katona-élet megkedveltetésére, melyeknél érintetik egyik pontban, hogy feltétlenül szükséges az, hogy az ezredek tisztjei értsék az ezred legénységének anyanyelvét.

XXXI. FEJEZET.

A magyar hadsereg magyar nemzetivé alakításának kérdése az 1830., 1832—6. és 1840., 1843—4. országgyűléseken. Ezen országgyűléseknek ide vonatkozó törvényei. A magyar katonai akadémiának, a Ludovikának megnyitási ügye. A magyar hadi intézmény megoldása az 1848-iki alkotásokban.

Az 1825—7-iki országgyűlésnek főleg az alkotmány visszaállítása, s részben biztosítására irányzott tevékenysége után, a három évre, 1830-ára összehívott országgyűlésnek már bővebb tere nyílt volna, az alkotmány szellemében teendő alkotásokra, ha ez irányban a bécsi politika is egyezett volna a nemzet közkívánatával.

Ez országgyűlésnek fő teendője volt a királyi előterjesztés szerint, Ferdinánd trónörökös megkoronázása, s a

fenyegető külföldi viszonyok folytán, újabb hadisegély megajánlása.

A párizsi forradalom előjelei, melynek következménye volt a francia trónváltozás, X. Károly bukása, s az Orleans család felülkerekedése, aggodalmat kelthettek az abszolút uralom elveiben élő bécsi politikai körökben, s a beállott félelem idézé elő az engedékenységet is, mely most a magyar alkotmány követelményeivel szemben, oly szokatlanul nyilatkozott meg.

A királyi leirat 50 ezer ujoncز megajánlását kívánta a rendektől.

A rendek most megragadták az alkalmat, hogy a magyar katonaság feltételeire vonatkozó kívánalmakat ismét részletesen körvonalazzák.

A kívánt 50 ezer ujoncز helyett 48 ezret ajánlottak fel, mint a VII-ik törvénczikk bekezdése mondja, minden jövőben vonható következtetés nélkül, a törvényszerű óvások fentartásával, még pedig 28 ezret most rögtön, 20 ezret pedig csak háboru esetére, úgy azonban, hogy csak az ország megtámadtatása esetén vehető igénybe.

A feltételek pontjai a szokásos katonai kellékek előírására szorítkoznak, s a 12-ik szakaszban adatik elő a közjogi követelmény, hogy az 1792: IX. és 1807: I. t.-czikk értelmében is, a magyar ezredeknel s véghelyeken, parancsnokokul s főtisztekül született magyarok alkalmaztassanak.

Nagyfontosságú intézkedés történt a VIII-ik törvénczikkelyben a nemzeti nyelv használatáról, melynek 4-ik szakaszában kimondatik, hogy jövőre az ország határában levő közhivatalokra, csak magyarul tudók alkalmaztatnak; s a 6-ik szakaszban az vétetett fel, hogy a magyar ezredek és végvárak, úgy az országban levő minden katonai hatóság, tartozik a magyar beadványokat elfogadni.

Ez évben a felajánlott ujoncزmennyeség vármegyénként felosztva, a népesség számának figyelembe vételével kidolgozandó kulcs szerint, tehát sorozás útján vettetett ki, és szedetett be. Csak 1802-ben volt a régi hadfogadás s toborzás helyett, a sorszám szerinti ujoncزozás meg állapítva, de

csak három évre. 1805-ben a rendek, a kötelező ujonczozást már visszavonták, s a régi hadfogadási rendszerhez tértek vissza, tudniillik, hogy az illetővel a szolgálatra nézve szabad megállapodás, mintegy szerződés kötöttet, s ez rendesen bizonyos felpénzzel megerősített.

Az 1802-iki sorozási rendszernél az ujoncz felvételének testi feltételei is megszabattak, s úgy a besorozó tisztek, mint az előállító közigazgatási hatóságok, ennek értelmében köteleztettek eljárni.

Ezen testi minősítés szabályzata a későbbi megajánlásoknál is előíratott, sőt bővített is. Öt láb magas, testileg egészséges és izmos, és a katonai terhek viselésére alkalmas, elfogadandó volt. Zsidók is állítandók voltak, a népesség arányához képest, 10 szolgálati év szabatott az 1830-iki ujoncz ajánlásnál.

Az 1830-iki országgyűlésnek kezdeményezését, hogy a magyar állam nemzeti jellege úgy az intézményekben, mint a köztevékenység terén teljesen biztosítsák, folytatni, sőt ezt betetőzni kellett.

E hazafias munkát folytatta az 1832—6-iki országgyűlés, melynek törekvése főleg a magyar hadseregnek nemzetivé leendő átalakítására, nagy szabásu s az alkotmány feltételei szempontjából teljes volt.

A rendek felfogásuknak s követelményüknek összegét az 1836. évi márczius 16-án kelt feliratukban ekképen tárták fel: »Hazánkat forrón szerető sziveink, mennél erősebb hittal vagynak meggyőződve arról, hogy hazánknak boldogsága a nemzeti önállásban, szabadságban és függetlenségben határozódik, s mindezeknek úgy éltető gyökerei, mint legbiztosabb támaszai a nemzeti nyelvnek virágzó divatozásából állanak, mennél kétségtelenebb továbbá az, hogy a nemzetiség, s maga a nemzeti lét is, hogyha a törvények hozásában és a közigazgatásban nem a nemzeti nyelv használtatik, nyomorgó sorvadozások között végre elenyészik, — — fenforgó súlyos aggodalmunkat kedvezőbb jövővelkel biztató nemzeti események felváltása kecsgetteti, — — e tárgyban készített törvényjavaslatunkat tehát mulhatlanul felterjesztjük. Nyel-

vünk ügyét újra felfogván, igazságos kívánataink az 1830: VIII. t.-cikk tökéletes sikeresítésén túl következőkben határozódnak«. A felirat 1., 2-ik pontja után a 3-ik pont *e)* alatt a következők foglaltatnak: »Méltó aggodalmat gerjeszt bennünk, hogy a magyar véghelyi katonaság egészen német lábra állítatván, az ausztriai törvénykönyv rendszabásai által kormányoztatik, s már oly helyzetben áll, hogy magát magyarnak sem tekinti. Kivánjuk, hogy a magyar törvények tüsténti behozatalán felül, a véghelyekre is egyáltalán kiterjesztessék a magyar nyelv.

f) a magyar ezredeknél a kormánysszavak magyarosíttassanak, s az örökösödési háboruig divatozó szokás szerint magyarul adassanak. A magyarországi hadi kormánysszékeknek, nemkülönb a várak és ezredek kormányainak és minden honi katonai intézetnek kötelességül tétessék, hogy ne csak elfogadják a magyar irományokat a törvényhatóságoktól, hanem a törvényhatóságokkal egyáltalában magyarul levelezzenek, sőt az egész katonaságnál a magyar nyelv behozásának, és a főhadi kormányzótól kezdve, csak azok alkalmaztassanak, kik az 1830: VII., VIII. t.-cikkek következősében nemcsak tudnak magyarul, de születésükre nézve is magyarok; a többi örökös tartományok törvényhatóságaira azon rendszabás állíttassék fel, hogy vagy mindkét részről deák nyelven legyen a levelezés, vagy ha ők eredeti nyelvükhöz ragaszkodnak, viszont a magyar törvényhatóságoknak is hazai nyelven írhatni tökéletes szabadságukban álljon.¹⁾

Ezen felirat alapján 6 pontból álló törvényczikkely készítettett »a magyar nyelvről«, melynek 2-ik pontja így szól: »az ország minden kormány és ítélőszékeinek, úgy szintén a magyar kir. udvari kamara minden ágainak hivatalos foglalatosságai egyedül magyar nyelven folyjanak, — az eddig deák nyelven kezdett perek a felek által magyarul folytattassanak, a bírák azokban ítéletet magyarul hozzanak; a magyar katonaságnál, ide értvén a véghelyeket is, a magyar

¹⁾ Ismétljük itt, hogy ezen s egyéb idézeteink, az illető országgyűlések naplói, jegyzőkönyvei, s iratgyűjteményeiben találhatók.

nyelv hozattassék be; a magyar ezredeknél a kormány szavak is magyarul adassanak; a magyarországi hadi kormány-székeknek, nem különben várak és ezredek kormányainak, és minden honi katonai intézetnek kötelességül tétessék, hogy az ország törvényhatóságainak irományaira magyarul vála-szoljanak. Sőt az egész magyar katonaságnál az 1830: VIII. t.-czikk szerint a hadi kormányshékbéli és egyéb fő és altiszt-ségekre egyedül azok alkalmaztassanak, kik nem csak tud-nak magyarul, hanem születésükre nézve is magyarok.»

A törvényjavaslat ugyan a jelen körülírással a király által nem fogadtatott el; de a rendek az itt kifejtett köve-teléshez rendithetlenül ragaszkodtak, s ezt több ízben kife-jezték.

1836. márcz. 28-án kelt felírásban a sérelmek sorában, a 38. pont alatt ismétlik a rendek, »hogy törvényeinkből, így az 1807. I-ső czikkelyéből is világos, de ha még kimondva se lennének, magából az *ország függetlenségének természeté-ből folyik, hogy a magyar sereg tisztségeire csak született ma-gyarok alkalmaztathatnak*. A rendek úgy tapasztalják, hogy ezek ellenére a magyar katonaság élére, külföldi tisztek ne-veztetnek, sőt a magyar főhadi kormány főtekintetű hiva-tala is külföldi személyre ruháztatott. Mindezt, sem az ország független állásával, sem a fennálló törvények szentségével megegyeztetni nem lehet. Reménylik a rendek, hogy ő fel-sége, addig is, míg a magyar sereg tisztjei előmenetele sorá-nak, a többi császári királyi seregtől elkülönöztetése iránt törvényhozási intézkedés történik, a törvények határozatai-nak érvényt szerez«.

Az ápril 12-én erre adott kir. válasz volt: hogy a szen-tesített törvények foganatosításáról ő felsége intézkedni fog.

Az 1836. évi ápril 24-én kelt királyi válasz pedig, a többiek között, a katonai ügyre a következőket tartalmazza:

»Ő felsége az 1830. évi VIII-ik t.-czikk szakaszát, hogy az országban levő közhivatalokra magyarul értők alkalmaz-tassanak, szem előtt tartva, az 1792: IX., 1807: I. és 1830: VII. törvények értelmében, a hadi tisztségekre született ma-gyarokat fog kinevezni; arra is intézkedend, hogy a magyar

ezredek, az országban levő egyéb katonai hatóságok, a mennyire csak a körülmények engedik, a törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek«.

Az udvar engedékenysége a katonai ügyben ennyiben mégis nyilvánult, de nem felelt meg a kívánalmaknak; s a rendek, a leiratnak egyéb részei által sem lévén kielégítve, újabb felterjesztésükben sürgetik, hogy ő felsége »ismételt forró óhajtaikat kegyelmes tekintete elébe terjesztett kívánataik általános teljesítésével, kielégíteni méltóztassék«.

A fentebb ismertetett törvényjavaslat szövegezése ennek következtében átalakíttatott, s a katonaságra tervezett intézkedés egészen elmaradt.

Ezen helyzetnek megfelelő volt aztán a rendek adóbeli ajánlata is. A rendek, a közgazdaság, főleg a kereskedelem visszásaiból származó bajokkal is indokolták, hogy a közadónak eddigi összegét meg nem ajánlhatják, hanem 3.800.000 frtban állapítják meg, a hadfogadásra felajánlott 75.000 frton kívül. Majd így folytatják, az 1826. márcz. 16-iki feliratban, észrevételeiket: »A közadónak fent kifejezett mennyiségét ugyanazon feltételek és óvások alatt, melyeken az előbbi ajánlások alapultak, oly kikötéssel ajánljuk meg, hogy annak teljes bevehetéséről nem kezeskedünk, s egyik a másikért fizetni nem tartozik. Továbbá biztosan reméljük, hogy felséged már felterjesztett törvényes és igazságos kívánatainkra hajolva, meg fog egyezni abban, hogy a nemzet világos törvénynyel biztosítassék arról, hogy a közboldogságot tárgyzó törvények alkotása végett, az országgyűlés lehető rövid idő alatt össze fog hivatni, még pedig Pest városába; hogy az országnak jussai minden esetre biztosítva legyenek, az adó megajánlásához kötött óvások és feltételekhez csatoljuk azt is, hogy az adót 1836. nov. első napjától jövő 1839. okt. hó 31. napjáig s nem tovább oly világos nyilatkozással ajánljuk, hogy azon tul az adónak fizetése teljesen megszűnik, ha addig intézkedésre az országgyűlés össze nem hivatnék.«

Ezen országgyűlés folyamán jutott zátonyra a magyar akadémiának, a Ludoviceum megnyitásának ügye is — mint

erről már megemlékeztünk, — azért, mert a rendek az akadémia tanítási nyelvét a magyart kívánták most alkalmazni, mihez azonban a király nem járult.

Mint tudjuk, már az 1827-iki XVII-ik t.-czikkben kimondatott a Ludovica katonai akadémiának haladéktalan felállítása s megnyitása. Ez azonban nem történt meg. Most a rendek a következő 5 pontból álló törvényjavaslatot szövegeztek: »1. §. A Ludovica magyar katonai intézet pályájára az 1836-ik év nov. első napján leendő megnyitása elrendeltetik oly módon: hogy az első esztendőben két osztály, a következő négy esztendőben évenként egy osztály vétetvén fel, ezen idő elteltével az intézet tökéletes fennállásra jusson. 2. §. Ezen cél elérésére a jelenleg megkívántató 309,000 frtokat az ország rendoi megajánlják, mely somma, egyéb segedelmek módjára, a törvényhatóságok között egyedül a nemesi rendre, s azokra, kiket ezen név alatt a törvény ért, fog felosztatni. 3. §. Országos választmány rendeltetik következő tagokból, mely az 1808. évi országgyűlése alatt kidolgozott nevelési rendszert megvizsgálván, annak a jelen időhöz képest czélarányos változtatásáról és tökéletesítéséről a legközelebbi országgyűlésnek teljesen kidolgozott tervben előadást tegyen. 4. §. Addig is pedig, minthogy azon intézet a folyó esztendei nov. hó 1. napján okvetlenül megnyitandó, elhatároztatik, hogy abban egyébaránt ideiglen az 1808-iki rendszer tartassék, azonban minden hadi s más tudományok mellőzhetetlenül és kirekesztőleg magyar nyelven tanítassanak, és következőleg olyan tanítók alkalmaztassanak és oly növendékek vétessenek fel, kik a magyar nyelvet tudják. 5. §. Mivel szükséges, hogy akármely hiten levő növendékek magok vallásukban oktatást nyerjenek, ezt ő fensége, az ország nádora, czélarányosan eszközöndi«.

1836. ápril 30-án kelt királyi válasz, e javaslatnak csak 1., 2. és 5. pontjába egyezik, a 3. és 4-ik pontokhoz nem járul. A rendek erre a következőt határozták: »tanácskozással alá vevén — a kir. választ, annak foglalatjából hamar meggyőződtek, hogy ezen intézet, ha a kir. válasz tartalmához hozzájárulnának, nemcsak az ifjúságnak katonai tudomá-

nyokban, a nemzetiség megóvása mellett, leendő kimivelése céljának meg nem felelne, hanem inkább növendékeiből a nemzetiséget tökéletesen kiirtaná. Ily szomorító körülmények között kötelességüknek tartják kinyilatkoztatni, hogy inkább, mintsem oly tetemes áldozatokkal a nemzetiség lassu előlé- séhez segédkezet nyujtsanak, mintsem hogy oly intézetet, melyben a nevelés módjának meghatározási jussa nékiek a királyi válasz által tagadtatik meg, elősegítsék, e részben tett minden ajánlásaitat visszaveszik, s a törvényczikkely alkotásába csak azon részre nyugszanak meg, mely a szabad ajánlatokat tevők nevei törvénybe iktatásáról szólnak.«

Ekképen az 1832—6-iki országgyűlésen a Ludovica megnyitásának ügye meg nem oldathatott.

A rendek az 1840. máj. 4-iki ülésen újból előhozták az ügyet, s a fentebbi törvényjavaslatot elfogadás végett újból felterjesztették, az 1. §-ban azzal, hogy a megnyitás 1840. nov. 1-ére tűzetik. »Nem titkolhatjuk el abból eredő fájdalommalas érzésünket, — mondja az ezt kísérő felirat — hogy ezen a nemzet által 32 évek óta forrón óhajtott intézet, a melynek létrehozására számos hazafiak nagylelkű adakozásokkal járultak, mind eddig meg nem nyitattott, — egyedül az 1836. évi ápril 30-án érkezett kir. válasz volt az, mely a nemzetnek mindazt, hogy gyermekeinek ezen katonai intézetbeni nevelési rendszerének megállapításába, s ennek mi- kénti kezelésébe a törvényhozás útján befolyással lehessen, mind pedig azt, hogy ezen nemzeti intézetben a tudományok nemzeti nyelven tanitassanak, megtagadván, az ország ren- deit oly szomorító körülmények közé helyeztette, hogy in- kább e részben tett ajánlásukat visszavették« stb. Most újból megteszik ajánlásukat, mert »egyedül azt akarják, hogy az 1808. országgyűlés által kidolgozott nevelési rendszer a jelen időhöz képest célirányosan változtassék és tökélete- sítéssek, és hogy ezen nemzeti intézetben a tudományok ne idegen, hanem nemzeti nyelven tanitassanak, a minek meg- tagadására a magyar tanítók és könyvek hiánya többé okul nem szolgálhat.«

Ezen felterjesztésre akkor még csak válasz sem adatott.

Az 1843—4-iki országgyűlésen tehát a rendek, hivatkozva az 1840. évi jun. 5-én kelt felterjesztésre s az ahhoz csatolt törvényjavaslatra, megújítják az előterjesztést ekképen: »a Ludovica nevét viselő katonai intézetnek felállítása a magyar nemzet legforróbb óhajításainak egyike lévén, fájdalommal kell tapasztalnunk, hogy ezen intézet létesítése épen onnét akadályoztatik, a honnét annak elősegellését várni leginkább kellene, s akadályoztatik azért, mert törvényes jogainkhoz s nemzetiségünk szent ügyéhez hiven ragaszkodva, azt kívánjuk: hogy egy részről ugyan az intézetbeni nevelési rendszer, mely már 1808-iki esztendőben is országgyűlésileg dolgoztatott ki, a jelen idők körülményeihez célirányosan változtassék és tökéletesítség, más részről pedig ezen nemzeti intézetben a tudományok ne idegen, hanem nemzeti nyelven taníttassanak«. Ekként folytatva sürgetik, hogy az előterjesztett kivonatok elfogadása által, a Ludovica megnyitása mielőbb teljesítség. A rendek ezen felterjesztésére sem érkezett válasz, az intézet zárva maradt.

Az 1832—6-iki országgyűlés bezárása után három év alatt, tehát idejében, 1839. jun. 2-án Pozsonyban ismét összehívatott ez. A. jun. 6-án az országgyűléshez kelt királyi előterjesztés, az ujoncz megajánlást, az 1836. évi XI. t.-czikk 6 szakasza értelmében a katonai elszállásolás és élelmezés ügyében kiküldött bizottság javaslatának tárgyalását s a fontosabb közgazdasági ügyekben való határozást tűzte ki a rendek teendőjéül.

Az országgyűlés összejövetelét megelőző rendkívüli politikai izgatottság láza azonban más irányba terelte a figyelmet, s csak fokozódott Pestmegye megválasztatott követe, gróf Ráday ellen kiadott tiltó rendelettel, hogy az országgyűlésen helyét sem foglalhatja el, mert ellene hűtlenségi per indíttatott.

Nagyon természetes volt, hogy a rendek ily viszonyok között, a királyi javaslatokat megelőzőleg, a fenforgó súlyos alkotmány-sérelmekre fordították figyelmüket, s azok mielőbbi orvoslására tették megelőző lépésüket.

»A rendek nyugodtan és komolyan óhajtják tárgyalni a királyi előterjesztéseket, hogy ezt tehessék, a nem szünő napi izgalom anyagát kell megszüntetni, a fenforgó sérelmek orvoslásával«. Így fogták azt fel, s így fejtették is ki, ez ügyben a királyhoz intézett feliratukban, a rendek.

Az ekképen napirendre került sérelmek mellett azonban a rendek nem feledhették az 1832/6-iki országgyűlésről megoldatlanul hagyatékképen felmaradt sérelmeket sem, s ezek között első s mindenek felett való volt, hogy a magyar nyelvnek az ország összes közléte, s így a katonai ügyek terén is uralkodóvá való emelése, még nem történt meg.

Ez 1839. évi júl. 16-án kelt feliratok szerint a rendek »három éveknek leforgása alatt újabban s újabban erősödött meggyőződéssel fogják fel az anyai nyelv érdekében még 1836. márcz. 16-án felterjesztett kívánataikat, s azokat újból a következőkben fejtik ki«. A közélet egyéb viszonylatairól vonatkozó fejtegetés után, a 3-ik pont c) alatt reátérnek a katonai ügyre, és ismétlik: hogy a magyar ezredeknél a kormány-szavak magyarosítassanak, s az örökösödési háborúig divatozó szokás szerint magyarul adassanak; hogy a magyarországi hadi kormányzéseknek, nemkülönben a várak és ezredék kormányainak és minden honi katonai intézetnek kötelességül tétessék, hogy nemcsak elfogadják a magyar irományokat a törvényhatóságoktól, hanem azokkal egyáltalában magyarul levelezzenek, sőt az egész katonaságnál a magyar nyelv behozassék, s a főhadi kormányzótól kezdve azok alkalmaztassanak, kik az 1830: VII., VIII. t.-cikk értelmében nemcsak magyarul tudnak, de született magyarok«. Ugyanezt ismétlik több ízben tett felirataikban.

Igy 1840. máj. hó 4-én kelt feliratukban a rendek tisztelettel emlékeznek meg a magyar nyelv gyarapodását elősegítő intézkedésekről, melyek 1790 óta ő felségének atyja és nagyatyja uralkodása alatt törvénybe iktattattak. Forró halálával említik fel az 1836-ik évi III. t.-cikkben foglaltakat is [a magyar nyelvről, — nem titkolhatják el mindazonáltal, hogy a nemzet édes óhajtásai és igazságos

kívánatai kielégítve épen nincsenek, nem titkolhatják el, abból eredő fájdalukat, hogy sok megadva nincs, a mit a nemzetnek kívánni természetes jussa van. Ugyanezért e tárgyban felterjesztett igazságos kívánataik teljesítésének szorgalmazásával soha fel nem hagyhatnak, s ennél fogva, ismétlésével a felírásban foglaltaknak, újból pontonként elsorolják a kívánalmakat, melynek c) pontja alatt, a katonaságra vonatkozó fent leírt sorok ismételtetnek: hogy ott a magyar nyelv teljes érvényre emeltessék, s hogy a főhadi kormányzótól kezdve csak azok alkalmaztassanak, kik nem csak tudnak magyarul, hanem született magyarok.

Ez értelemben azonban törvényalkotás most sem sikerült. Az 1840. évi VI. t.-cikkben annyi vétetett fel, hogy intézkedés történik, hogy a magyar nyelvnek tudása a véghelyeken is gyarapíttassék, s a magyar ezredek kormányai a törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek.

A magyar hadszervezet nemzeti feltételei tehát most sem alkottathattak meg. Azért, az ujoncz jutaléknak 38,000 főben való megszavazása is, a régi törvények szokásos óvás-vételei mellett segedelemképen, minden innen vonható következtetés nélkül történt. »A magyar ezredek hiányainak pótlását az ország soha nem vállalta magára, s nehogy most az ujoncz megajánlásából következtetés vonassék, nem szavazza meg a pótlást« így szólt egyik ellenzéki követ az országgyűlésen. Az elnök erre kijelentette, hogy »a hadpótlás (completatio) törvényességét senki nem vitatja, ez nem létezik, s a mit adnak, csak is szabad ajánlasképen adják«.

Az ujoncz-állításra vonatkozó 1840. évi II-ik t.-cikk szerint, a szokásos óvások mellett, a magyar ezredekhez önként 38 ezer ujonczot ajánlanak fel, sorshuzás útján, 10 évi szolgálati kötelezettséggel. A 12-ik szakaszban ismétlik: hogy ő felsége az 1830: VII., 1792: IX., 1807: I. t.-cikk rendelete szerint a magyar sor és vég helyi ezredekben tiszteket, következőképen tábornagyok és stabilisokat is, született magyarokat nevezzen ki. A 13-ik szakasz így szól: ezen ujonczok egyedül magyar ezredekben szolgáljanak, s őket nem magyar ezredekhez áttenni semmi szin alatt nem lehet.

Az 1843—4-iki országgyűlés épen oly rendithetlen hűséggel, mint nem szünő hévvel folytatta a magyar remzeti alkotmány s ebben hadi intézményének kiépítését, s teljes betetőzését.

»Magyarországban s kapcsolt részeiben, úgy országlási, mint hivatalos nyelv ezentúl egyedül s kizárólag a magyar leend«, — ebben összpontosult a nemzeti állam nélkülözhetlen feltételének érvényesítése, s ezt 1843. júl. 5-én tartott ülésben a magyar nyelv s nemzetiségről fogalmazott törvényjavaslatuk 2-ik pontjául be is illesztették. Ez alakban azonban e javaslat, kifogás alá vétetett a több ízben érkezett királyi válaszok ide vonatkozó soraiban.

A királyi válaszok a magyar nyelv hivatalos körét taxative kívánták megállapítani, melynek sorából, a katonai ügykör gondosan mellőztetett. A rendek mindannyiszor reá mutattak erre, hogy a válasz a katonaság hivatalos nyelvének érintését elhallgatja, melyet a rendek, természetesen, szintén magyarnak kívántak.

Kétségkívül ezen körülmény is közrehatott arra, hogy a rendek 1844. okt. 15-iki ülésükben egy sérelmi felírást fogadtak el, »a magyar ezredekbeli tisztségekre s hadi parancsnokságokra született honfiaknak alkalmazása tárgyában.«

A főrendek, csekély módosítással, készséggel járultak a felíráshoz, mely is ekképen megállapítva, így szólott:

»E nemzet, mely fejedelme iránti törvényes kötelesegeit az idő minden viharjai között rendületlen hűséggel teljesítette, s teljesíteni bármikor is kész, méltán fájlalja, hogy az ország alkotmányos függetlenségéből önként folyó jogai sérelmével, s világos törvények, jelesen az 1792: IX., 1807: I., 1830: VII. és 1840: II. t.-cikkelyek ellenére a honi hadsereg parancsnokságainál és ezredeinél mind főbb, mind alsóbb tisztségekre nagyobbbrészt idegen származású egyének, kik az ország törvényeit nem ismerik, a nemzeti nyelvet nem értik, s azért kormányzásuk alatt levő hazánkfiai iránt rokonszenvvvel nem viseltetnek, hazafiak mellőzésével vagy hátrátételével mozdítatnak elő, törvény sérelmen felül e tény még több kártékony eredménynek szülője, mert

általa a nemzeti jellemnek a katonai testület soraiban nemcsak táplálása akadályoztatik, hanem fenmaradása is elnemzetlenedés veszélyének tétetik ki; a hátrátételökön elkedvetlenedő számos hazafiaknak a fegyverviselés pályájátóli visszavonulás okoztatik; azon belső vonzalom tiszt és katona között, mely elszántságot igénylő veszély perczében a buzditás legerősebb eszköze s melyet csak nemzeti hajlamok egysege támaszt, gyengítetik; s mert végre, békés polgárokon katonai egyének által ejtett sértések, nem egy izben már csupán idegen tisztek népünk iránti ellenszenvének voltak tulajdonítandók. Alkotmányos önállásunk tehát s nemzeti ségünk, miknél nemzetnek szentebb érdekei nincsenek, egyaránt ösztönöznek, e tekintetbeni sérelmünk orvoslását ujonnan szorgalmazni, s azért hivatkozván az 1836-ik évi márcz. 28-án kelt felírásunk mellett felterjesztett országos sérelmek erre vonatkozó 38-ik pontjában ápril 12-én kibocsátott királyi válaszában, azon pontra kijelentett kegyelmes ígéréthez képest, a törvények e tekintetbeni határozatait végrehajtani, s ekképen a honi katonaság parancsnokságaira s tisztségeire magyar honfiakat alkalmazni méltóztassék.»

E felíratra sem érkezett válasz. Ily alakban utolsó is volt ez a rendek részéről. Az 1847—8-iki országgyűlés alapjában oldotta meg e kérdést is, az ország kormányzati rendszerének teljes betetőzésével.

Az 1847—8-iki országgyűlés, a királyi előterjesztésekre. 1847 nov. 11-én kelt felíratában örömmel jelzi, hogy a siker buzditó reményével nyulnak a törvényhozás terhes munkájához, mely már kezdetével is igazolja, hogy a fejedelem és a nemzet érdekei között nincs ellenkezés. A midőn tehát örömmel ragadjuk meg ez alkalmat, — így folytatja a felírat, — felséged iránt hálánk és hű ragaszkodásunk nyilvánítására, egyszersmind kötelességünknek tartjuk egész őszinteséggel felemlíteni azon akadályokat, melyeknek elhárítása nélkül biztosítva nem lehetünk: hogy a királyi szándok és a nemzet óhajtása az eredményben mindenkor találkozik. Haladási célzataink főakadályát abban látjuk: hogy az 1790: X. t.-cikkely teljesen életben nincs, mert hazánk

kormányzata nem bir azon önállással, melylyel e törvény szerint birnia kellene» stb.

Mint előadásunk során ezt röviden ismertettük: a török kivonulása után az országból, s Rákóczy Ferencz szabadság-harcza befejeztével, az ország önálló kormányservezete megállapítására, az 1715. évi LIX. t.-cikk értelmében kiküldött bizottság, gróf Pálffy Miklós elnöklete alatt, az 1722—3-iki országgyűlésen benyújtott javaslatában sürgette először: »hogya az állandóság biztosítására a magyar kormány-tanács multhatatlanul szervezendő, mely csak ő felségtől függjön, s a hadi biztosság is, teljesen függetlenül az udvari s hadi tanácstól, ez alá rendeltessék.«

Ehhez hasonló, de felelősségben már bővebben körülírt független kormánytanács szervezete adatott elő az 1790/1-iki országgyűlésen, mint arról maga helyén megemlékeztünk.

A harmadik s végleges döntés a kormány-szervezetre a fent idézett felirat alapján az 1847—8-iki országgyűlésen történt, a népképviselési rendszer, s a független felelős minisztérium alakításával, mely az 1790. évi X. t.-cikkelyben kimondott állami önállóság elvi meghatározásának szerkesztésbe való kifejezését, s ezzel az alkotmány élő szervezetének biztosítékát foglalja magában.

Az 1848. évi III. t.-cikk 3-ik és 4-ik szakasza kimondja: hogy ő felsége ezentul a végrehajtó hatalmat Budapesten székelő független, felelős minisztérium által gyakorolja. A 6-ik szakasz így szól: »mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartó-tanácsnak, s a kir. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, *katonai s általában minden honvédelmi* tárgyakban ő felsége a végrehajtó hatalmat ezentul kizárólag csak a magyar minisztérium által fogja gyakorolni.«

Ekképen a független felelős minisztérium ügykörébe vonatván a végrehajtó hatalom kezelése, ezzel a magyar hadi intézménynek önálló kezelési rendszere is végleg megoldást nyert.

Az országgyűlés 1848. ápril. 3-án kelt feliratában, a magyar független, felelős minisztériumról szóló törvény szentesítését jelző márczius 31-iki leiratra a tény fontosságát többek között ekképen jellemzi:

»A nemzet kívánatának legnagyobbikát megadta felséged. Beváltotta királyi szavát. Letette alapját átalakulásunknak, melyre polgári alkotmányunk épületét, korszerűleg tágítva, biztos állandósággal rakhatjuk. — Fogadja felséged forró kiolthatlan háláját egy hű nemzetnek, melynek történeti lapjain az 1848. évi márczius 31-ike örök betűkkel van feljegyezve. — Felséged az által, hogy egy független felelős magyar minisztérium alakítását, kéréseinknek megadása, megvetette alapját hazánk szabadságának, boldogságának, felvirágzásának.«

